

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

Stjepko Barac

**Tijelo pred sudom:
kazneni postupci protiv vještica u 17. i 18. stoljeću
u Banskoj Hrvatskoj**

Mentorica: Izv. prof. dr. sc. Zrinka Blažević
Zagreb, 2018.

SADRŽAJ:

1. UVOD	3
2. IZVORI I LITERATURA	4
2. 1. Izvori	4
2. 2. Literatura.....	5
3. TEORIJSKA OSNOVA	8
3. 1. Historija tijela	8
3. 2. Historija prava	18
4. TIJELO PRED SUDOM	27
4. 1. Uvod.....	27
4. 2. Društveno tijelo	31
4. 2. 1. Uvod.....	31
4. 2. 2. Rani progoni (od 1360. do 1585. godine)	32
4. 2. 3. Progoni 17. stoljeća (od 1609. do 1698. godine)	43
4. 2. 4. Progoni 18. stoljeća (od 1698. do 1758. godine)	53
4. 2. 5. Zaključak	62
4. 3. Individualno tijelo.....	64
4. 3. 1. Uvod.....	64
4. 3. 2. Liminalizacija	69
4. 3. 3. Transformacija	72
4. 3. 4. (Dez/re)integracija	74
4. 3. 5. Zaključak	75
5. ZAKLJUČAK	76
6. PRILOG: Tablica sudskih parnica protiv vještica od 14. do 18. stoljeća.....	77
7. BIBLIOGRAFIJA	120
7. 1. Kratice	120
7. 2. Neobjavljeni izvori	120
7. 3. Objavljeni izvori	120
7. 4. Literatura.....	123
7. 5. Internetske stranice	132
SUMMARY	133

1. UVOD

Ovaj diplomski rad analiza je odnosa kaznenog prava i ljudskog tijela na području Banske Hrvatske u 17. i 18. stoljeću na primjeru sudskog procesuiranja vještica. Temeljena je na teorijskim pretpostavkama (koje su detaljno iznesene u teorijskom dijelu ovoga rada¹) da postoji rekurzivna veza između ljudskog tijela i pravnih struktura u određenim povijesnim okolnostima. Nastoji se pokazati kako su specifične povijesne okolnosti utjecale na stvaranje određenih ljudskih ponašanja i određenih socijalnih struktura, u ovom slučaju pravnih struktura, te se propituje kako su te pravne strukture posljedično utjecale na oblikovanje ljudskih zajednica i individua. Takav proces možemo pratiti u bilo kojem povijesnom razdoblju, međutim ovdje smo se odlučili za analizu odnosa prava i tijela u vremenu kada dolazi do naznaka stvaranja modernih država i modernih individua. Kako bismo ocrnali taj proces, poslužili su nam ranonovovjekovni zapisnici sudskih parnica protiv vještica, kao predložak za analizu pravnih obrazaca i praksi tadašnjih sudova, a iz kojih ćemo pokušati isčitati međuodnos prava i tijela u 17. i 18. stoljeću na prostoru Banske Hrvatske.

Rad je stoga temeljen na sudskim zapisnicima, pravnim djelima i drugim pisanim izvorima u kojima se inkriminiraju vještice i čarobnjaštvo koji su predstavljali relevantan i realan element životne stvarnosti ranonovovjekovnog stanovništva Europe. U fokusu rada je s jedne strane pokušaj objašnjenja promjena u pravnoj teoriji i proceduri do kojih dolazi tijekom 17. i 18. stoljeća, dok se s druge strane nastoji definirati uloga kakvu je takva procedura imala u oblikovanju *društvenog* i *individualnog* tijela ljudi na području Banske Hrvatske.

Prvi dio rada sadrži kratak pregled relevantnih izvora i (odabrane) literature koja je bila korištena prilikom izrade ovog rada. Drugi dio sadrži teorijsku elaboraciju veze između ljudskog tijela i prava iz koje proizlaze fokusi analize. Treći, i glavni dio rada je interpretativna analiza statusa i funkcije tijela u pravnoj teoriji i pravnim praksama na osnovu čega se nastoji rekonstruirati veza između prava i tijela u ranome novom vijeku, te njegova uloga u oblikovanju tijela stanovnika Banske Hrvatske u 17. i 18. stoljeću. Kao dodatak rada sistematizirani su svi poznati sudski zapisnici progona vještica u tabličnoj formi te pregledno prikazani svi podaci o sudionicima sudskih procesa kao mali doprinos budućim istraživanjima fenomena progona vještica na području Banske Hrvatske.

¹ Vidi str. 8-26.

2. IZVORI I LITERATURA

2. 1. Izvori

Ključni izvori korišteni u ovom radu su ranonovovjekovni sudski zapisnici parnica protiv vještica iz 17. i 18. stoljeća s područja Banske Hrvatske. Kako je fenomen progona vještica bio zanimljiv domaćim povjesničarima krajem 19. i početkom 20 stoljeća, većina danas poznatih parnica s područja Banske Hrvatske bila je već tada transkribirana i objavljena u različitim brojevima časopisa *Starine*, *Vjestnika Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* i *Vjesnika Kr. državnog arhiva u Zagrebu*. Pored tih, jedini do danas objavljeni izvori su zapisnici vlastelinskih sudova, koje je Državni arhiv u Zagrebu objavio u časopisu *Fontes: izvori za hrvatsku povijest* 2013. godine.

Po svojoj formi zapisnici se sastoje od: istrage (*inquisitio*), tužbe (*actio*), ispitivanja (*examen*) i parnice (*processus, causa*). Zapisnik istrage (*inquisitio*) činilo je ispitivanje svjedoka o navodnom počinjenom zločinu čarobnjaštva neke osobe. Ukoliko se prilikom istrage sakupilo dovoljno dokaza za pokretanje kazneno-pravnog postupka, javni tužitelj bio je zadužen za podizanje formalne tužbe (*actio*). Slijedilo je ispitivanje (*examen*) optužene osobe, prvo pred sudom, a ukoliko je sud tako odlučio, i na torturi. Svi drugi procesno-pravni dijelovi parnica, kao što su bile pravne rasprave i presude suda, također su bili zapisivani (*processus, causa*). Tužba i procesno-pravni dijelovi parnica bili su uglavnom zapisivani na latinskom jeziku, dok su se svjedočanstva svjedoka i optuženih zapisivala na izvornom vernakularu (kajkavština). Danas su nam nažalost u većini slučajeva ostali sačuvani samo fragmenti tih zapisnika. Ponekad nam je ostalo sačuvano samo ispitivanje na mukama ili ispitivanje svjedoka, bez ikakvih podataka o konačnoj presudi. Zbog toga nam je većinu parnica teško u potpunosti rekonstruirati od inicijalne optužbe do konačne presude. Međutim, zbog relativno unificiranog pravnog postupka tadašnjih sudova možemo čak i na temelju nepotpunih podataka izvući neke zaključke o tijeku parnica. Kako se na kraju ovoga rada nalazi tablica svih poznatih parnica protiv vještica na području Banske Hrvatske, bibliografija rada ustvari sadrži i kompilaciju svih objavljenih parnica protiv vještica za to područje.²

Od drugih relevantnih izvora korišteni su različiti pravni akti (zaključci Hrvatskog sabora), korespondencije, demonološko-pravna literatura te pravni zakonici i priručnici koji su bili vezani uz pravno procesuiranje vještica u 17. i 18. stoljeću na prostoru Banske Hrvatske.

² Vidi str. 120-123.

Takvi nam izvori pružaju nužni procesno-pravni, kulturni i politički kontekst u kojem nastaju progoni vještica.

2. 2. Literatura

Kako je sam rad oblik interdisciplinarnog istraživanja koje povezuje historiju tijela, pravnu historiju, "*witchcraft studies*" (povijest progona vještica) i niz drugih povijesnih subdisciplina, prilikom izrade rada korištena je dosta raznovrsna strana i domaća literatura. Dok će ključni teorijski radovi historije tijela i pravne historije biti elaborirani u teorijskom dijelu rada, ovdje ćemo se isključivo posvetiti najvažnijim stranim i domaćim historiografskim radovima u kojima se prikazuje povijest kaznenog prava i povijest progona vještica u ranom novom vijeku.

Detaljni povijesni pregled kaznenog prava na području Banske Hrvatske u ranom novom vijeku još uvijek ne postoji. Razlog tome je vjerojatno zahtjevnost istraživanja, jer da bi se takav pregled dao napraviti potrebna bi bila detaljna povijesna i regionalna kontekstualizacija, što bi značilo istraživanje kaznenog prava na teorijskoj i praktičnoj razini, te njegovo stavljanje u regionalni kontekst kaznenog prava na tlu austrijskih zemalja i Ugarske. Taj zadatak još više otežava činjenica da je u to vrijeme vladalo *običajno pravo*³ što znači da bi se istraživanja trebala većinom temeljiti na sudskim zapisnicima koji su u globalu još uvijek neobjavljeni. Najbliže djelo koje možemo smatrati povijesnim pregledom još je uvijek *Kazneno procesno pravo: povijesni razvoj kaznenog procesnog prava*⁴ Vladimira Bayera, koje nudi (između ostalog) i kratak osnovni pregled razvoja kaznenog prava u Banskoj Hrvatskog u europskom kontekstu. Najveći nedostatak tog djela je upravo detaljnija regionalna i povijesna kontekstualizacija, što je razumljivo s obzirom da autor nije primarno bio povjesničar, već pravnik. Pored Bayerovog djela, možemo izdvojiti *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu: od srednjeg vijeka do suvremenog doba* Dalibora Čepula, u kojem se navode kratke, ali bitne, karakteristike i promjene kaznenog prava na svim hrvatskim povijesnim prostorima.⁵

Što se tiče povijesti progona vještica, od stranih radova najbolji povijesni pregled europskih progona nudi Brian P. Levack u svojoj knjizi *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*⁶. Također odlična sinteza progona je *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*,⁷ koja svojim bogatstvom raznovrsnih tema vezanih uz vještice može poslužiti u

³ Vidi str. 33.

⁴ Bayer 1995.

⁵ Čepulo 2012.

⁶ Levack 2006.

⁷ Golden 2006.

istraživanjima bilo kojeg aspekta progona. Posebno moramo spomenuti *Witches & Neighbours*⁸ Robina Briggsa, djelo koje, osim svojom interpretativnom originalnošću, nudi odličan uvid u svijet obličnog puka i njihov odnos prema vješticama i nadnaravnom.

Ne postoji sinteza progona vještica na razini zemalja Habsburške Monarhije. Za neka područja kao što su Češka, Tirol, Donja i Gornja Austrija, Kranjska i Koruška još uvijek ne postoje detaljna istraživanja. Najviše je napravljeno za područja Štajerske, Švabske Austrije, Vorarlberga i Ugarske, stoga upućujemo na radove Edmunda Kerna,⁹ Johannes Dillingera,¹⁰ Manfreda Tschaiknera,¹¹ te grupe mađarskih povjesničara i etnologa.¹²

Od domaćih radova, opsegom i sadržajem nenadmašeno djelo još uvijek ostaje sada već klasičan *Ugovor s džavlom* pravnika i akademika Vladimira Bayera. Djelo je prvi put izašlo još 1953. godine nakon čega je doživjelo dva neizmjenjena re-izdanja.¹³ Sadrži kronološke i faktografske pregledne studije europske i hrvatske povijesti progona vještica te na hrvatski jezik prevedenu zbirku važnijih izvataka iz europske demonološko-pravne literature i odabranih tekstova sudskih zapisnika europskih i hrvatskih progona. To ga čini jedinim do danas izdanim domaćim sintetskim djelom na temu progona vještica. Najveći propust djela manjak je povijesne kontekstualizacije, poglavito u regionalnom smislu. Iako autor dovodi hrvatske progone u vezu s trendovima koje je zamijetio na europskoj razini, detaljnija kontekstualizacija nedostaje, zbog čega ostajemo bez razumijevanja europskog i regionalnog konteksta koji utječe na promjenu frekventnosti i intenziteta progona na hrvatskom povijesnom prostoru.

Nakon Bayerovog *Ugovora s džavlom*, poznavanje progona vještica na prostoru Banske Hrvatske produbljeno je radovima Zorana Čiče *Vilenica i vilenjak: sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještice*¹⁴ i Nataše Polgar *Vještica kao drugi: folkloristički pristup zapisima sa suđenja vješticama u Zagrebu i okolici u 17. i 18. stoljeću*. Također možemo izdvojiti diplomski rad Denivera Vukelića¹⁵ koji, iako ne nudi ništa novo u interpretativnom smislu, sadrži kompilaciju gotovo svih do tada poznatih i objavljenih parnica protiv vještica u Zagrebu i okolici u obliku tablice koja je bila iznimno korisna prilikom izrade

⁸ Briggs 2002.

⁹ Kern 1995.

¹⁰ Dillinger 2009.

¹¹ Tschaikner 1992.

¹² Klaniczay, 1991/92, 1993; Klaniczay/Pócs, 2017; Ildikó 2006; Tóth 2008.

¹³ 1969; 1982.

¹⁴ Čiča 2002.

¹⁵ Vukelić 2009.

ovoga rada.¹⁶ Konačno, trebamo također spomenuti diplomski rad Ane Zbiljski¹⁷, u kojem su se zapisnici parnica protiv vještica koristili za rekonstruiranje rodnog iskustva i svakodnevnice žena u Banskoj Hrvatskoj.

¹⁶ Vukelić je tablicu načinio na temelju tablice koju je Viktor Kučinić još 1940. godine sastavio i objavio u časopisu *Revija društva Zagrebčana*. Kučinić 1940, srpanj, 215-229. U prilogima ovoga rada nalazi se nova tablica nadopunjena nekim promaklim te novo objavljenim i neobjavljenim izvorima.

¹⁷ Zbiljski 2013.

3. TEORIJSKA OSNOVA

3. 1. Historija tijela

1. Tema ovog diplomskog rada je povijesnost ljudskog tijela, odnosno njegove promjene ovisno o povijesnom kontekstu. Stoga je nužno teorijski elaborirati pretpostavke na temelju kojih se ljudsko tijelo vidi kao "povijesni artefakt" određenog vremena, a ne isključivo biološka konstanta. U potrazi za primjenjivim i produktivnim teorijskim okvirom supostavljene su različite aktualne paradigme odnosno njihove interpretativne mogućnosti te izložene njihove objasnidbene mogućnosti i ograničenja. Međutim, u konačnici se posegnulo za teorijskim konceptualizacijama *korporealnog realizma* i *pragmatizma* kako ih je iznio britanski sociolog Chris Shilling. Prvo, zbog toga što nude teorijski okvir koji povezuje materijalnu (biološku) realnost tjelesnosti i tjelesne reprezentacije, te drugo, zbog toga što ostavljaju (teorijski) prostor za produktivno djelovanje povijesnih aktera. Da bi takav odabir mogao biti opravdan, prvo moramo predstaviti debatu zbog koje postoje različite teorijske konceptualizacije tijela u humanističkim i prirodnim znanostima, koje odgovor na pitanje: "*što je tijelo?*" čine prilično zamršenim.

Ključan (binaristički) problem u definiranju tijela jest razumijevanje funkcije, s jedne strane ljudske biologije, a s druge socio-kulturnih uvjeta u oblikovanju ljudskog bića i njegovog ponašanja (eng. *nature* and/or *nurture*). On nameće pitanje: kako, i koliko točno, biološki, odnosno socio-kulturni uvjeti oblikuju ljudsko tijelo i određuju ljudsko ponašanje? Različiti se odgovori unutar prirodnih i humanističkih znanosti nalaze na spektru između dvije krajnosti, no oni često imaju tendenciju (bilo iz akademskih, političkih ili nekih drugih razloga) potpuno privilegirati jednu od strana.¹⁸ Nastojeći to izbjeći, ovaj rad podržava stajalište da se tijelo ne može razumjeti niti kao isključivi produkt ljudske biologije, niti kao *tabula rasa* koju oblikuje društvo, već pretpostavlja produktivne (i destruktivne) potencijale obojega; i biološkog tijela nastalog u *longue durée* ljudske evolucije, i specifičnih povijesnih okolnosti u kojima se tijelo tijekom svojeg životnog vijeka (intencionalno i neintencionalno¹⁹) neprekidno mijenja.²⁰ Takva pozicija također nastoji pokazati da je oštra opreka između prirode i kulture neodrživa, jer su ti fenomeni po mnogo čemu svodivi jedno na drugo. Istraživanja mikroorganizama pokazala su

¹⁸ Npr. biologističko ili socijalno-konstruktivističko stajalište.

¹⁹ Iz perspektive pragmatizma, čije će pretpostavke biti izložene u ovom poglavlju, pitanje intencionalnosti ili neintencionalnosti, ili pitanje "slobodne volje", možda postaje i suvišno.

²⁰ Sociolozi Chris Shilling (1993), i puno prije njega Norbert Elias (1939), konstatirali su da se na tijelo ne može gledati kao statično, već uvijek u procesu "postajanja"; odnosno kada se govori o tijelu treba se govoriti o *procesima*, a ne stanjima. Elias (1939) 1996; Shilling (1993) 2003; Atkinson 2012, 50.

da biološka materija živog svijeta ne postoji bez socijalnog; da "socijalno" (npr. komunikaciju, kooperaciju i nadmetanje) možemo zamijetiti već i kod jednostaničnih organizama kao što su bakterije, zbog čega o socijalnom ne možemo govoriti samo kao izvanjskom ili nekako ne-biološkom.²¹ S druge strane, recentna istraživanja neurologije²² i epigenetike²³ pokazuju da su i najenigmatičnije ljudske tjelesne činjenice, *mozak* i *geni*, plastičniji i otvoreniji specifičnim kontekstualnim utjecajima, no što se mislilo, zbog čega o biološkim (pred)dispozicijama²⁴ ne možemo striktno govoriti kao zatvorenima, "esencijalnim" i ne-socijalnim.

Ovakva pozicija stoga svjesno izbjegava dati odgovor na pitanje: "kako, i koliko točno?", već nastoji ostaviti (teorijski) otvorene mogućnosti za različite buduće odgovore, s konačnim ciljem razumijevanja prirode različitih *relacija* unutar kojih se događa ljudsko iskustvo. To se, vjerujemo, ne može postići teorijskim isključivanjem jedne od strana zamišljenog dualizma, već refokusiranjem na prirodu fenomena *interakcija*, unutar, i zbog kojih se ljudsko biće neprekidno stvara i mijenja.²⁵

I dok će povijesne i socijalne studije tijela transdisciplinarnim povezivanjem s biologijom, psihologijom, neurologijom, epigenetikom i evolucijskim teorijama jednog dana pružiti bolji uvid u ovaj problem²⁶, ovaj rad u okviru povijesne znanosti ograničava se na istraživanje možebitnih (zamijećenih) recipročnih utjecaja i međuzavisnosti socio-kulturnih struktura (specifično, pravne strukture) i ljudskog tijela, unutar kojih se te strukture i ta tijela međusobno proizvode. Ono što nas zanima su promjene ponašanja i djelovanja ljudi iz prošlosti, razloge kojih ćemo pokušati dati s predsviješću da, s obzirom na dostupne izvore i znanstvene metode povjesničara, oni u konačnici mogu biti samo spekulativni, no nadamo se uvjerljivi, te indikativni da se relacija između socio-kulturnog konteksta i djelovanja historijskih aktera treba uzeti u obzir kao jedan od izvora oblikovanja, kako tjelesne, tako i povijesne promjene.

2. *Biologističko* stajalište proizašlo iz pozitivističkih tradicija humanističkih i prirodnih znanosti prve polovice 20. stoljeća, temeljeći svoju epistemološku valjanost u znanstvenim metodama i tehnikama prirodnih znanosti kao što su biologija, kemija i fizika, pretpostavlja da

²¹ Damasio 2018.

²² "Nedavna istraživanja neuroznanosti ne samo da su dala mozgu povijest (njegov evolucijski razvoj), već i povijesnost (karakter povijesne situiranosti na individualnoj i kulturnoj razini). Učimo kako bi sam mozak, a ne samo njegove reprezentacije, mogao biti socijalno, kulturno i temporalno specifičan." Pitts-Taylor 2012, str. 173.

²³ Iako se epigenetika može činiti kao "pomirbena" grana znanosti u debati priroda vs. kultura, stvarni epigenetički mehanizmi i njihov utjecaj na ponašanje pojedinaca još uvijek su velikim dijelom nejasni i nedovoljno ispitani.

²⁴ Dobar primjer su jezik i emocije, koje ne mogu postojati bez svojih bioloških dimenzija, no u čijim manifestacijama možemo zamijetiti znatan socio-kulturni "imprint". Shilling 2016, 21.

²⁵ U hrvatskoj historiografiji je *historijska imagologija* napravila iskorak u tom smjeru interdisciplinarnim vezanjem s neurobiologijom i psihoanalitičkom teorijom. Vidi: Blažević 2012.

²⁶ Blažević 2014, str. 49-62.

se sva ljudska ponašanja mogu objasniti reducirajući ih na biološke datosti i mehanizme ljudskog tijela,²⁷ koji su tijekom *povijesti*²⁸ ostali nepromijenjeni (organi, hormoni itd.). I zaista, od vremena paleolitika²⁹ (ili barem u zadnjih petsto godina³⁰) pa sve do danas, osnovne biološke komponente ljudskog tijela ostale su iste, a smjene različitih kultura i društava nisu fundamentalno utjecale na izmjenu njegove biološke materije. Stoga iz biologističke perspektive, u vremenskom periodu s kojim se bavimo (rani novi vijek) ljudsko tijelo nema povijest, odnosno gledano iz perspektive "dugog trajanja" te su promjene gotovo zanemarive. Možemo transtemporalno govoriti o tjelesnim činjenicama, potrebama i sposobnostima kao što su: ljudski organi, potreba za hranom, potreba za snom, rođenje, učenje, odrastanje, starenje, bolest, smrt, emocije, mišljenje, bol, ranjivost, agresivnost, požuda, reprodukcija itd. Međutim, ljudske tjelesne prakse, tjelesna iskustva, konceptualizacije te reprezentacije ljudskog tijela znatno se razlikuju vremenski i prostorno³¹, zbog čega pozicija biologističkog redukcionizma ostaje nedostatna u opisivanju i objašnjavanju povijesnih razlika u ljudskom "držanju".

Za tumačenje tih razlika prikladnije je stajalište koje uzima u obzir, uz biološke, i socio-kulturne uvjete kao relevantne čimbenike oblikovanja ljudskog bića.³² Takvo stajalište stoji iza tvrdnji da kulture i društva, te različite povijesne okolnosti, različito reprezentiraju, konceptualiziraju, utječu, i sasvim doslovno oblikuju ljudsko tijelo. Naime, pretpostavlja da ne postoji dekontekstualizirano tijelo, tijelo izvan kulture i društva, već da ono uvijek nastaje, postoji i postaje u specifičnim, kako biološkim, tako i socio-kulturnim povijesnim okolnostima.³³ Kao takvo, tijelo jest povijesno promjenjiva kategorija, što ga također čini legitimnim predmetom historijskog istraživanja i analize.

²⁷ DeMello 2014, 7; Shilling 2003, 37-62; Turner 2008, 33, 37.

²⁸ Ovdje se misli na "povijest" kao periodični pojam koji označava razdoblje nakon kraja prapovijesti. Za kritiku i problematiku podjele prošlosti na povijest i prapovijest po pitanju "povijesnosti" tijela, vidi: Smail 2008. Pogotovo prva tri poglavlja.

²⁹ Smail 2008, 112. Za stariji evolucijski razvoj karakteristika živog svijeta vidi: Damasio, 2018.

³⁰ Wiesner-Hanks 2013, 54.

³¹ Uzmimo samo egzemplarne primjere iz knjige Norberta Eliasa *O procesu civilizacije* pomoću kojih Elias pokazuje znatne promjene u ljudskom ponašanju od srednjeg vijeka do 18. stoljeća kod osnovnih životnih praksi kao što je brisanje nosa, objedovanje, odjevanje, vršenje nužde, javno ponašanje, nasilno ponašanje, udvaranje i slično. Elias u njima vidi socio-kulturne strukture i intersubjektivne veze kao strukturirajuće sile ljudskog ponašanja. Elias 1996; Vidi također: Elias 1987.

³² Na primjer načine na koje društvo, ekonomija, politika, medicina, znanosti i tehnologije utječu i oblikuju ljudsku tjelesnost, ne samo neposredno, već i sasvim direktno intervenirajući u biološke aspekte ljudske tjelesnosti. Shilling 2016, 4.

³³ Njemački filozof Arnold Gehlen u knjizi *Čovjek* izložio je teoriju čovjeka kao ontološki nezavršenog bića, koji biološki nije podaren instinktima kojima može manevrirati u svijetu, već koji mora kontinuirano proizvoditi i usvajati socio-kulturne strukture kako bi mogao preživjeti. Gehlen 2005; Sličnu koncepciju čovjeka izložio je i Norbert Elias, o čemu će više riječi biti kasnije. Elias 1987.

No, prije nego što izložimo teorijske perspektive koje čine okvir ovog rada, kratko ćemo sažeti za ovaj rad važne kontribucije (i ograničenja) tri dominantna teorijska pravca s kraja prošlog stoljeća koja su doprinijela razvoju teorije tijela unutar humanističkih znanosti.

3. Tri najpopularnije teorijske tradicije koje su konceptualizirale ljudsko tijelo 80-ih i 90-ih godina prošlog stoljeća ukazale su na povezanost ljudske tjelesnosti sa socio-kulturnim okruženjem. Međutim, te su tradicije također, svaka na svoj način, teorijski zanemarivale jednu ili više dimenzija ljudskog postojanja. To su: *socijalno-konstruktivistička perspektiva* koja je ukazala na moć socijalno-disciplinirajućih struktura (diskursa) u usmjeravanju ljudskog ponašanja; *fenomenološka perspektiva* s pomoću koje se ljudsko tijelo impostiralo kao izvor subjektivnosti; i *prakseološka perspektiva* koja je teorijski artikulirala važnost produktivne snage materijalne realnosti (socijalnih struktura, drugih tijela i materijalnih objekata) u strukturiranju subjekta te ukazivala na reproduksijske potencijale tako strukturiranih historijskih aktera.³⁴

Socijalno-konstruktivistički pogled velikim je dijelom proizašao iz aproprijacije poststrukturalističkih paradigmi.³⁵ Gledano kroz leću socijalnog konstruktivizma, ne postoji tijelo izvan jezika, odnosno tijelo: "(...) ne govori za sebe (...) niti diktira što se istinito o njemu može reći."³⁶ Naše se poimanje tijela stoga ostvaruje jedino unutar određenog socio-kulturno konstruiranog diskursa. Stavivši u fokus različite, u foucaultovski shvaćene, "episteme"³⁷, koje produciraju mogućnosti mišljenog, socijalni konstruktivizam ukazao je na važnost povijesnog rekonstruiranja njihove uloge u oblikovanju konceptualizacija i reprezentacija ljudskog tijela koje utječu na ljudske prakse i ljudsko ponašanje.³⁸ Međutim, načelno, socijalni konstruktivizam negira produktivnost i djelotvornost povijesnih aktera³⁹, zanemaruje fenomene istine, značenja, kauzalnosti, prakse i iskustva, te nejasno konceptualizira povijesnu promjenu i ulogu povijesnih aktera u njoj.⁴⁰ U takvoj radikalnoj relativizaciji značenja i osnovnih epistemoloških pojmova kao što je *istina*, te negiranju djelotvornosti aktera, tijelo jednostavno

³⁴ Shilling 2005, 45-68.

³⁵ Sažeto: "(...) pretpostavka da je jezik temeljni činilac ljudske svijesti i društvene konstrukcije značenja, te da naše razumijevanje realnosti, sadašnje i prošle, dolazi samo kroz leću predodređene jezične perspektive." Spiegel 2005, 2. Svi prijevodi s engleskog na hrvatski jezik su moji (S. B.).

³⁶ Weinberg 2012, 152.

³⁷ "Epistema" - pojam Michaela Foucaulta kojim opisuje skup "znanja" neke epohe (npr. ranog novog vijeka) koji određuje "misljivo" i "nemislivo" u toj epohi. Episteme formiraju: "(...) mentalnu mrežu prema kojoj ljudi procesuiraju informacije i prema kojoj žive svoj život (...)" Spiegel 2005, 10.

³⁸ Ibid 10-11; Shilling 2005, 68.

³⁹ "Diskurs proizvodi subjekt, koji nije samosvjestan ili samoopredjeljujući akter, već "pozicionirajući subjekt" stvoren od diskursa te koji zauzima određeno mjesto unutar njega." Spiegel 2005, 11; Shilling 2005, 48-54.

⁴⁰ Spiegel 2005, 3.

postaje: "...retorički aparat čije značenje obično sakriva igru moći preko njegove nejasne i misteriozne površine."⁴¹ Takva koncepcija navodi nas da se zapitamo: "što je onda s fizičkim, živim tijelom?"⁴²

Iako je tradicija socijalno-konstruktivističkog pristupa ukazala na važnost rekonstruiranja povijesnih reprezentacija i njihove uloge u usmjeravanju djelovanja historijskih aktera (što je učinjeno i u ovom radu), nemogućnost teorijskog i istraživačkog pristupa fizičkom tijelu isključivo kroz prizmu socijalno-konstruktivističke perspektive posljedično zahtjeva drugačiju konceptualizaciju tijela koja nastoji izbjeći lingvistički redukcionizam, odnosno koja u fokusu svoga istraživanja ima i materijalno tijelo.

U tom se smjeru kreću pretpostavke *fenomenološke perspektive*. Fenomenološka perspektiva polazi od konceptualizacije čovjeka kao *otjelovljenog*⁴³ čime istovremeno naglašava njegovo ontološko jedinstvo te osporava *kartenzijanski dualizam*⁴⁴ na kojem se direktno ili indirektno temelji socijalno-konstruktivistička pozicija. U okviru konceptualizacije čovjeka kao otjelovljenog bića, "um" (svijest, sebstvo, perspektiva, duša), nije odvojen ili izdvojen entitet nezavisan o materijalnom tijelu, već proizlazi iz materijalne realnosti ljudskog tijela pozicioniranog u svijetu. Svaku ljudsku percepciju, svaku refleksiju i svako djelovanje, stoga, neminovno promiče, generira i "posreduje" tjelesna realnost življenja u svijetu. Zaključak je da mi ne samo imamo, već i jesmo naša tijela (eng. *body-subject*).⁴⁵ Takva pozicija temeljena je na filozofiji francuskog fenomenologa Mauricea Merleau-Pontya,⁴⁶ za kojega: "...svijest nije supstanca, već otjelovljena relacija, relacija između otjelovljenog aktera i svijeta."⁴⁷ Fenomenologija vidi ljudsko tijelo kao izvor subjektivne intencionalnosti. Ljudi u relaciji sa svijetom stječu percepciju na svijet, shemu o vlastitom tijelu (eng. *body schema*; *body image*) i sposobnost kretanja u prostoru, zahvaljući kojima mogu kreirati vlastiti (simbolični i značenjski) svijet i na temelju kojega stvaraju praktične i značenjske orijentacije. Tijelo time stoji kao izvor subjekta, iskustva i društva.

⁴¹ Turner 2012a, 10.

⁴² "Negiranjem ontološke materijalnosti tijela(...) ovakve perspektive ostaju bez ikakvih fizičkih temelja na kojima bi ispitala interakciju između tijela i društva tokom vremena ili izložile sudove o utjecaju određenih društvenih formacija na potencijale njihovih stanovnika." Shilling 2005, 53.

⁴³ *Otjelovljenje* (eng. *embodiment*) - holistička ideja da je otjelovljena osoba jedinstvo materije, svijesti, emocija i djelovanja. Turner 2012b, 62.

⁴⁴ U kartenzijanskoj koncepciji, zasnovanoj na idejama Descartesovih *Meditacija, um* (svijest, duša) se smatra životnim pokretačem tijela, nezavisnim o materijalnoj prirodi koja ga okružuje, dok *tijelo* mehaničkom vanjštinom - "posudom" u kojoj se nalazi i koju pokreće um. Descartes: *Meditacije*. Prijevod: Tomislav Ladan, Zagreb: 1993. Za drugačije čitanje Descartove "dualističke" koncepcije vidi: Turner 2012a, 10-11.

⁴⁵ DeMello 2014, 9.

⁴⁶ Merleau-Ponty, 1978.

⁴⁷ Crossley 2012, 133.

Merleau-Pontyjeva koncepcija subjektivnosti kao otjelovljene svijesti kompatibilna je s neurobiološkom (Damasio) i pragmatičnom (Shilling) koncepcijom tijela koje će kasnije biti izložene. Fenomenologija je važna filozofska elaboracija ljudske svijesti kao *otjelovljene* svijesti, međutim, kao teorija tijela, ona ne izlaže (varijabilne) biološke niti povijesne uvjete koji uvjetuju različitosti ljudske percepcije i iskustava, već interakcije različitih tijela i svijeta (teorijski) generalizira.⁴⁸ Fenomenologija tako ne nudi istraživački model koji bi objasnio utjecaje biologije ili okoline kao oblikovnih sila ljudske tjelesnosti i iskustava, te stoga istraživanja iz fenomenološke perspektive u svojim konceptualizacijama tijela obično moraju integrirati neku od drugih teorijskih tradicija.⁴⁹

Na tragu fenomenološke pozicije i kao moguć odgovor na radikalni konstruktivizam socijalno-konstruktivističke pozicije, unutar teorije prakse oblikovano je još jedno viđenje ljudskog tijela, koje konceptualizira tijelo (i subjekt) kao produkt naučenih socio-kulturnih praksi. Stavivši u središte, ne jezik (diskurs), već praksu, *prakseološka perspektiva* konceptualizira kulturu kao skup praksi čime vraća mogućnost teoretiziranja djelovanja.⁵⁰ Ona se više ne temelji na jeziku kao jedinom i determinirajućem povijesnom čimbeniku, već na cijelom nizu ljudskih praksi od kojih je jezik samo jedna.⁵¹ Prakseološka teorija u svoj fokus stavlja *djelovanje* kao osnovu bivanja u svijetu. Pritom ne zanemaruje ograničenja koje diskursi nekog razdoblja postavljaju ljudskom razmišljanju i izražavanju,⁵² već prebacuje fokus na uloge socijalnih struktura, drugih tijela i materijalnih objekata u oblikovanju određenog tijela. Prakseološki pristupi su također usvojili koncept *otjelovljenja* (eng. embodiment) kojim se ukazuje na intrinzičnu, recipročnu i reproduktivnu povezanost tijela s njegovim kulturnim i socijalnim okruženjem.⁵³ Tijelo postaje skup različitih tjelesnih i mentalnih (velikim dijelom nesvjesnih) rutina koje reproduciraju strukturu koja ih je strukturirala.

Iako je prakseološka perspektiva utjecala na naše poimanje ljudskog života kao skupa (većinom nesvjesnih) navika i rutina nastalih produktivnom moći struktura koje su ih oblikovale, takva konceptualizacija sa sobom donosi problem objašnjenja "produktivnosti" povijesnih aktera i generiranja socijalne promjene, jer ako akteri samo reproduciraju socijalne prakse, kako se onda stvaraju nove? Prakseološka perspektiva još uvijek nema teorijskog

⁴⁸ Shilling (1993) 2003, 204; Cregan 2012, 140.

⁴⁹ Shilling 2005, 18, 56.

⁵⁰ Spiegel 2005, 3.

⁵¹ Reckwitz 2002, 254.

⁵² Spiegel 2005, 11-17.

⁵³ "Odluka ovakvog pristupa je nova konceptualizacija tijela, kojeg se više ne shvaća kao "instrument" koji akter koristi kako bi djelovao, već kao mjesto gdje su upisane mentalne, emocionalne i bihevioralne rutine. Takve rutine nisu nužno rezultat refleksije, već su shvaćene kao produkti socijalnih praksi prvenstveno poprimljenih, no ne isključivo, u ranom životnom dobu kao rezultat življenja u svijetu..." Ibid 19.

objašnjenja za kreativni i inovativni potencijal historijskih aktera, već samo ostavlja mogućnost za njegova postojanja.⁵⁴

Sve tri navedene teorijske tradicije su ukazale na važne aspekte ljudske tjelesne realnosti, međutim svaka je od njih na neki način zanemarila neke od tih aspekata. Socijalni konstruktivizam je ukazao na ulogu društvenih struktura u discipliniranju tijela, no zanemario produktivnost materijalnog tijela; fenomenologija je ukazala na intrinzičnu tjelesnu subjektivnost povijesnih aktera, i ljudsko iskustvo kao intrinzično tjelesno iskustvo, no nije izložila kako biološki i okolišni uvjeti uvjetuju tu tjelesnost i to iskustvo; dok je prakseološki pristup ukazao na važnost strukturiranih nesvjesnih rutina koje čine veći dio ljudskog života, međutim zanemario je produktivnost povijesnih aktera. Važnim se stoga čini stvaranje teorijskog okvira koji je inkluzivan i koji može diferencirati, te historijski istražiti, kako se tijela reprezentiraju, što ona zapravo jesu, te kako se ona žive.⁵⁵

4. Kako bismo se primakli takvom stajalištu, produktivnim se čini oslanjanje na konceptualizaciju tijela koju nudi *korporealnog realizma*⁵⁶, elaboriran u knjizi sociologa Chrisa Shillinga *The Body in Culture, Technology & Society*.⁵⁷ Ne temelju uvida u radove kanonskih sociologa (Marx, Durkheim i Simmel) Shilling oblikuje korporealno realističnu koncepciju tijela kao *multidimenzionalni medij za konstituiranje društva*, odnosno, vidi tijelo istovremeno kao *izvor* društva, kao *lokaciju* za strukturirajuće socio-kulturne utjecaje i kao *sredstvo* (eng. *means*) zahvaljujući kojem su historijski akteri fizički i emocionalno pozicionirani unutar društva i orijentirani prema društvu.⁵⁸

Kao *izvoru* društva, tijelu se pripisuju evolucijski nastale fizičke i psihološke dispozicije (sposobnosti i potrebe) koje mu omogućavaju (re)produkciju specifičnih socio-kulturnih struktura.⁵⁹ One također imaju karakter otvorenosti prema socio-kulturnom kontekstu i njegovim utjecajima, zbog čega se tijelo vidi i kao *lokacija* za socio-kulturne utjecaje. Ti utjecaji ne samo da su neminovni, već su i nužni za preživljavanje organizma. Oni mu

⁵⁴ Cohen 2006, 17.

⁵⁵ Shilling 2005, 53.

⁵⁶ *Korporealni realizam* - perspektiva koji drži da ljudsko tijelo ima svoju vlastitu ontološku stvarnost nesvodljivu na socio-kulturni kontekst, međutim koja je intrinzično vezana za taj kontekst. Shilling 2005, 12-16.

⁵⁷ Idem, 2005.

⁵⁸ Ibid 10-11.

⁵⁹ "...the fundamental physical make-up and physiological properties of human being provide us with both the need and the capacities to intervene in and mould our natural and social environment in certain ways, and that the physical dispositions and habits we acquire while engaging in such activities are consequential for the viability of existing social structures." Ibid 14.

omogućavaju zadovoljavanje osnovnih životnih potreba te njihovo nadilaženje.⁶⁰ Konačno, produktivne i receptivne dispozicije tijela čine ga *sredstvom* zahvaljujući kojem su ljudi pozicionirani unutar društva i orijentirani prema društvu, te upućuju na središnju ulogu tijela u stvaranju društva. Upravo se u interakciji između tjelesnih dispozicija i određenih socio-kulturnih uvjeta može ispitati permanentnost ili degeneracija socio-kulturnih struktura:

(...) ta interakcija pozicionira ljude unutar i orijentira ih prema društvu na različite načine. Može ih različito vezati ili udaljiti od društva. Ona također preoblikuje određene aspekte tjelesnog karaktera individua na načine koji mogu povećati ili smanjiti ljudske potencijale, te rezultirati ishodima koji doprinose reprodukciji ili transformaciji socijalnih struktura.⁶¹

Korporealni realizam uzima u obzir materijalnu realnost tjelesnosti te ju intrinzično povezuje sa socio-kulturnim kontekstom. Pritom izbjegava preddeterminirati otjelovljene historijske aktere u materijalnom ili ih reflektirati u socijalnom. Nudi teorijski okvir unutar kojeg se mogu istraživati interakcije i ishodi interakcija socio-kulturnog konteksta i tjelesnosti. Time obuhvaća varijacije tjelesnog bivanja i tjelesnih odgovora u različitim povijesnim situacijama, te potiče na ispitivanje sličnosti i razlika tjelesnih bivanja u vremenu, a ne njihovo pretpostavljanje.

Kako su u središtu ovakve koncepcije ustvari *interakcije* tijela sa socio-kulturnim kontekstom, one su fokusirane na različite oblike *djelovanja* koja transformiraju određene aspekte društva i tijela. Stoga je potrebno definirati kako se socijalno djelovanje uklapa u ovu koncepciju tijela.

Konceptualizaciju socijalnog djelovanja Shilling stvara na temelju sličnog modela kao u slučaju korporealnog realizma, no ovoga puta se vodi načelima *pragmatizma*. Smatra da za razumijevanje djelovanja povijesnih aktera može poslužiti filozofska tradicija *pragmatizma*, čije je potencijale za studije tijela sistematski iznio u knjizi *Changing Bodies: Habit, Crisis and Creativity*.⁶² Prema Shillingu, pragmatizam može biti korisna teorijska pozicija jer konceptualizira ljudsko tijelo istovremeno kao *izvor* društva i kao *lokaciju* za strukturirajuće socio-kulturne tjecaje. Umjesto da vidi tijelo i tjelesno djelovanje kao radikalno biološki ili socio-kulturno determinirano, pragmatizam stavlja biološko tijelo u nerazdvojivu

⁶⁰ "Humans are natural beings, possessed of fixed needs which must be met if people are to preserve themselves as natural beings, but humans also possess the capacity to add to and partly transcend this natural state. They do this by becoming social beings who fulfil their natural needs in a variety of culturally specific ways and who develop new needs unrestricted to the maintenance of life." Ibid 41.

⁶¹ Ibid 34.

⁶² Shilling 2008.

međuzavisnost s njegovom okolinom.⁶³ Uviđa njegove biološke dispozicije: (1) *potrebe* (na primjer za snom, hranom, zaštitom, požudom, priznanjem itd.), (2) sposobnosti stvaranja *navika*, te (3) sposobnosti *kreativnog djelovanja*, odnosno stvaranja "novih" odgovora na neprekidne promjene (*krize*) u odnosu biološkog tijela i njegove okoline. Time istovremeno uzima u obzir biološke temelje tjelesnosti, utvrđuje njihovu receptivnost i otvorenost prema svijetu, te ostavlja prostor za mogućnost (kreativnog) djelovanja historijskih aktera.

(1) Polazeći od koncepta osnovnih životnih *potreba* pragmatizam konstatira biološke determinante ljudskog djelovanja, no ne i (pre)determiniranost u djelovanju. Naprotiv, naglašava fleksibilnost, varijabilnost i nepredvidivost koja proizlazi iz relacijskog odnosa s promjenjivom okolinom u kojoj se tijelo i djelovanje neprestano mijenjaju. Nadalje, (2) uviđanjem sklonosti ljudskog bića prema stvaranju *navika*, pragmatizam pokazuje velike sličnosti s pretpostavkama teorije prakse, no naglašavajući promjenjivost, procesualnost i nestabilnost navika u čovjekovom suočavanju sa svijetom, izbjegava "reproduktivnu determiniranost" prakseološke pozicije.⁶⁴ Konačno, (3) pragmatizam ne vidi povijesne aktere kao potpuno slobodne intencionalne individue, niti kao potpuno biološki ili socijalno determinirane "objekte", već intencionalnost i *kreativnost* aktera pronalazi upravo u *relaciji* biološkog tijela s njegovom okolinom, odnosno u njegovom praktičnom angažmanu življenja u svijetu. Razlozi određenog djelovanja se ne mogu jednostavno svesti na biološku ili socijalno-reproduktivnu dimenziju ljudskog bića⁶⁵, već (intencionalno i neintencionalno) djelovanje proizlazi iz praktične relacije organizma i svijeta.⁶⁶

Nad izloženim koncepcijama tijela i djelovanja još uvijek može ostati pitanje: kakvu, i koliko točno ulogu ima ljudsko tijelo (biologija) ili povijesni kontekst (kultura) u stvaranju određenog tijela i određenog djelovanja? Međutim, valja naglasiti da izložene koncepcije ne nude sveobuhvatnu teoriju koja želi determinirati tjelesnost u biološkoj ili ju reflektirati u socijalnoj dimenziji, već ostavljaju otvorene mogućnosti za (empirijska) istraživanja kojima bi se pokušala ispitati relacija tjelesnog i kulturnog, i time istražile sličnosti i razlike tjelesnosti u vremenu. Time se stvaraju teorijski temelji za istraživanja kojima bi se jasnije utvrdile

⁶³ Cf. Merleau-Ponty 1978; Damasio 2018.

⁶⁴ Shilling 2004, 479-80.

⁶⁵ Idem 2008, 29.

⁶⁶ Shilling pritom tvrdi da ljudi brigom za svoje tijelo i tijela drugih, mogu *nadići* svoju čisto biološku realnost i postati otjelovljena bića sa širokim spektrom sposobnosti i potencijala: "...it is the body itself that provides people with the means to go beyond the limits of their purely biological existence. It is by *living in, living with, attending to and caring for* one's own body and the bodies of others, that people become embodied beings with a wide range of capacities and potentialities." Ibid 163.

interakcije tijela i okoline, te pratili specifični i varijabilni rezultati koji proizlaze iz tih interakcija. Tako se teorijski mogu zahvatiti varijacije i mnogostruke manifestacije tjelesnosti u vremenu, što pridonosi propitivanju konstruiranih teorijskih i historijskih generalizacija ljudskog bivanja i djelovanja i, nadamo se, stvaranju preciznijih.

5. Na temelju ovako zacrtanih teorijskih polazišta u ovome će se radu ponajprije pokušati istražiti *interakcije* te *ishodi* interakcija otjelovljenih historijskih aktera unutar određenog *povijesnog konteksta*. Kako je fokus istraživanja pravni kontekst, definirali smo četiri dimenzije prava u kojima ono stoji u relaciji s tjelesnošću povijesnih aktera, a to su: *reprezentativna*, *praktična*, *interakcijska* i *prostorna*. Kako bismo to razjasnili, najprije ćemo teorijski definirati *pravo*, njegove spomenute dimenzije, te u užem smislu predstaviti kako pravo kroz spomenute dimenzije stoji u kompleksnoj korelaciji s tijelom.

3. 2. Historija prava

1. Što je to pravo? U teoriji prava postoje različite teorijske tradicije koje daju odgovore na to pitanje. Možemo ih grubo podijeliti na *normativne* (npr. prirodnopravna teorija), koje nastoje objasniti što bi pravo "trebalo biti" i *deskriptivne*, koje nastoje iznijeti činjenice o pravu ili odgovoriti na pitanje što pravo "zapravo jest"⁶⁷ (npr. pozitivistička teorija).⁶⁸ U ovome ćemo se radu oslanjati samo na deskriptivnu definiciju prava kroz prizmu *realistične teorije prava* koju je u istoimenoj knjizi iznio pravni teoretičar Brian Z. Tamanaha⁶⁹. Pritom ćemo fokus staviti na probleme izvora prava i njegove aktualizacije u praksi. Osim toga, teorijski ćemo elaborirati na koje se načine pravo nalazi u relaciji s tijelom, što će također dati i neke odgovore na pitanje što (sve) pravo jest.

2. Kako bismo objasnili pravo i njegovu vezu s tijelom, trebamo krenuti od samog tijela. U nedavno objavljenoj knjizi portugalskog neuroznanstvenika Antonia Damasia *The Strange Order of Things: Life, Feeling, and the Making of Cultures*⁷⁰, autor nudi odgovor na pitanje kako biološki objasniti pojavu ljudskih socio-kulturnih invencija kao što su umjetnost, filozofija, religija, moral, pravo, politika, ekonomija i tehnologija. Damasio ih vidi ih kao manifestacije potreba ljudskog organizma za homeostatskom regulacijom⁷¹. Pritom pridaje ključnu ulogu *emocijama* kao motivatorima, nadgledateljima i usmjeravateljima kulturnih procesa, čiji je zadatak regulacija i održavanje homeostaze ljudskog organizma.⁷² Damasio konceptualizira emocije kao biološke dispozicije koje su potaknule, omogućile i još uvijek omogućuju ljudskome rodu stvaranje kulturnih struktura i kompleksnih društvenih veza, kojima nastoji zadovoljiti homeostatski imperativ. Svako ljudsko društvo posljedično ima oblike "emocionalno-kognitivnih mapa" pomoću kojih se ljudi orijentiraju u svijetu i međuljudskim

⁶⁷ Pod "deskriptivnim" teorijama prava svrstavaju se razne škole mišljenja s često oprečnim stajalištima, kao što su pravni realizam, pravo i društvo, pravo i ekonomija, kritične pravne studije, postmoderna pravna teorija, feministička pravna teorija, pravni pragmatizam itd. Vidi: Wacks 2006.

⁶⁸ Wacks 2006, xii-xvi.

⁶⁹ Tamanaha 2017.

⁷⁰ Damasio 2018.

⁷¹ "Homeostaza" - ravnoteža fizioloških funkcija u organizmu koja osigurava normalno biološko funkcioniranje stanica i tkiva. Damasio vidi homeostazu kao imperativ živoga svijeta koji mu omogućava život. Pod imperativom homeostatske regulacije, živa bića (kao na primjer bakterije) su razvila biološke dispozicije (ili načine) prepoznavanja štetnih situacija, prepoznavanja bića sličnih sebi i međusobnu kooperaciju, kako bi osigurala ili povećala izgled vlastitog preživljavanja. Kad su u pitanju ljudska bića, kompleksan živčani sustav proizveo je emocije kao biološke dispozicije koje su omogućile ljudima svijest o samima sebi, drugima i svijetu u kojem se nalaze. Time Damasio konstatira da je ljudska svijest u biti otjelovljena (Cf. Merleau-Ponty 1978.). Za Damasia su ljudske kulturne tekovine kompleksni izrazi istog homeostatskog imperativa koji obvezuje sav živi svijet.

⁷² Idem 2018, 1. Vidi također online predavanje Damasia: *The Strange Order of Things: Homeostasis, Feeling, and the Making of Cultures*. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=CAmkDrVvJ68> (Posjet: 15. 5. 2018.)

odnosima. Pravo, kao izraz tog bio-socio-kulturnog navigacijskog sistema, čiji je zadatak diferenciranje dopuštenog i nedopuštenog, proizlazi iz potencija istih prirodnih dispozicija. Možemo reći da svaka ljudska zajednica, neovisno o veličini i kompleksnosti, ima neki oblik prava,⁷³ te da ono regulira različite bitne aspekte međuljudskih odnosa i odnosa ljudi s njihovom materijalnom okolinom.⁷⁴ Tako shvaćeno, pravo je nužna bio-socio-kulturna struktura koja proizlazi iz interakcija ljudskog tijela s drugim tijelima i materijalnim uvjetima života, odnosno struktura koja svojim normativnim i regulativnim mjerama nastoji održati ljudske zajednice i (uvjetno rečeno) individue unutar tih zajednica na životu.⁷⁵

Međutim, ljudska tjelesna povezanost sa svijetom i drugim ljudima je nestabilna i stalno promjenjiva, te stoga niti pravo nije stabilna struktura usporediva s predisponiranim životinjskim "instinktima", već nestabilan normativni i regulativni sustav koji proizlazi upravo iz neprekidno promjenjive relacije između pojedinca i njihova okruženja. Osim što pojedinci i zajednice ljudi u svojim interakcijama nužno generiraju, usvajaju i primijenjuju pravo, u stalno promjenjivim okolnostima ga također nastoje mijenjati ili ga zanemaruju, što posljedično među ljudima stvara nesuglasja, konflikte i otpore. U različitim okolnostima, za različite ljude, pravo može biti opunomoćavajuće ili represivno.

3. Različiti povijesni oblici pravnih struktura imaju iste izvore u spomenutim biološkim dispozicijama i potrebama, no njihove se manifestacije ostvaruju u specifičnim i stalno promjenjivim povijesnim okolnostima. Pravo se stoga ne može objasniti samo konstatirajući njegove biološke temelje,⁷⁶ već se fokus mora staviti i na različite povijesne okolnosti i prakse historijskih aktera koje proizvode i neprekidno mijenjaju oblike i karakteristike prava:

Pravo je integralni dio društva i društvo generira pravo. Njihova je interakcija uzajamno tvorbena. Pravo poprima različite oblike i funkcije u različitim razinama društvenih kompleksnosti i u vezi s okolnim ekonomskim,

⁷³ O različitim oblicima "prava" u prošlosti vidi: Tamanaha 2017, 82-117.

⁷⁴ "Materijalni temelji ili izvori prava društveni su odnosi važni za opstanak nekog povijesnog tipa ljudske zajednice i koji izazivaju snažne sukobe među pripadnicima zajednice, pa su zbog toga uzroci i predmeti pravne regulacije, to jest moraju biti pravno vrjednovani i normirani. To su uglavnom biološki odnosi (održavanje života, tijela, zdravlja, fiz. slobode, reprodukcije, obitelji), ekonomski odnosi (neslobodan i slobodan rad, prisvajanje dobara, razmjena i promet dobara, podmirenje općih društ. troškova), politički odnosi (obavljanje vlasti, sudjelovanje u vlasti, međusobni odnosi društ. skupina i odnosi država), te neki odnosi obrazovanja, urbanog uređenja, znanosti, informacija, održavanja prirode i ljudskog okoliša." Vidi: "pravo" U: Hrvatska enciklopedija.

⁷⁵ O razvoju prava iz evolucijske perspektive vidi: Gruter, Margaret. Paul Bohannon 1983; Elliott, E. Donald 1997.

⁷⁶ Damasio, smještajući "izvore" kulture (pa tako i prava) u tijelo, uviđa da to ne znači da se ono može historijski razumjeti reflektirajući njegove evolucijske i biološke preddispozicije, već jedino sagledavajući ga u povijesnom kontekstu. Damasio 2018.

političkim, kulturnim, tehnološkim, ekološkim i socijalnim faktorima. U međusobnoj ovisnosti o društvu u ovim i drugim aspektima, pravo se mora razumjeti holistički.⁷⁷

Ovo je citat pravnog teoretičara Brian Z. Tamanaha koji je na zasadama pragmatizma elaborirao *realističnu teoriju prava* kojom nastoji pokazati da je pravo povijesno generirano zahvaljujući djelovanju povijesnih aktera.⁷⁸ Tamanaha smatra povijesni kontekst i povijesne aktere kao ključne čimbenike oblikovanja pravnih formi i pravnih praksi. Dajući primat empirijskim istraživanjima prava, Tamanaha nastoji dobiti preciznije odgovore na pitanje što točno pravo u određenom povijesnom kontekstu jest: "...pravo se najbolje može razumjeti ako se pažljivo sluša što ljudi govore o pravu, što ljudi misle o pravu i što ljudi rade s pravom."⁷⁹ Pravo je stoga ono što ljudi u određenom kontekstu nazivaju pravom i ono što na različite načine prakticiraju kao pravo.⁸⁰ Karakter prava stoga mogu imati običaji, pravila, norme, religije, bonton ili opširno zapisani državni zakoni.⁸¹ Zaključak je da ne postoji samo jedan oblik prava, već da su njegove karakteristike povijesno specifične i praktično uvjetovane.

Osim što je ovakva teorijska koncepcija prava kompatibilna s prije iznesenom teorijom tijela, jer je u njezinu fokusu također međuodnos povijesnog konteksta i djelovanja povijesnih aktera, ona se čini korisnom polazišnom točkom za historijsko razumijevanje različitih pravnih formi i pravnih praksi.

4. U ovome diplomskom radu analizirat ćemo institucionalizirano⁸² kriminalno pravo na području Banske Hrvatske u 17. i 18. stoljeću. Ono je dio tzv. *običajnog prava*, o kojemu će više riječi biti kasnije⁸³, no o kojemu je za sada važno istaknuti da ima različite *dimenzije*⁸⁴ u

⁷⁷ Tamanaha 2017, 1.

⁷⁸ Iako u svojoj knjizi ne razrađuje biološke temelje prava, već ih samo usputno spominje, Tamanaha kao izvore prava vidi ljudske biološke dispozicije i potrebe. Vidi: Ibid 195.

⁷⁹ Ibid 2.

⁸⁰ Ibid 194.

⁸¹ Kada čujemo pojam "pravo", obično se prvo sjetimo institucionaliziranih oblika prava koje karakteriziraju sudovi, suci, zakoni, odvjetnici i svjedoci. Međutim, pravo je tijekom povijesti imalo i drugačije oblike. Možemo ga zamijetiti već kod zajednica lovaca-skupljača u obliku nezapisanih običaja, normi i vjerovanja. Takvi oblici regulacije ljudskih ponašanja zadržani su u svim ljudskim zajednicama sve do danas. No u povijesti su se pod pritiscima održavanja sve većih i kompleksnijih društava također paralelno razvili i institucionalizirani oblici prava, čiji je potencijal za regulaciju bio veći od konvencija i običaja manjih homogenih zajednica. Ibid 90-92. Važno je naglasiti da vjerovanja, norme i običaji prošlosti često supostoje s institucionaliziranim oblicima prava, te da se njihova preklapanja i razlike u specifičnim povijesnim okolnostima moraju pažljivo razmotriti.

⁸² Pod "institucionaliziranim" oblikom prava mislimo na vladarski legitimirane ranonovovjekovne institucije, kao što su gradski, županijski i vlastelinski sudovi, koje su dobile monopol nad suđenjem i kažnjavanjem određenog ponašanja. Vidi str. 35.

⁸³ Vidi str. 33.

⁸⁴ Kada govorimo o "dimenzijama" prava, možemo ih definirati kao različite aspekte praktično realizirane relacije između prava i tijela. Kasnije u tekstu će postati jasnije da su te dimenzije po mnogo čemu svodive jedna na drugu te da upućuju na isti fenomen.

kojima dolazi u vezu s tijelom: (1) kao sustav *reprezentacija*; (2) kao skup različitih *praksi*; (3) kao mreža *interakcija*; i kao (4) splet specifičnih *prostora*. Drugim riječima, pravo označava (tekstualizira) tijelo, djeluje na njega (utjelovljuje se), drži tijela u određenim interakcijama s drugim tijelima, te postavlja tijela u specifične "pravne" prostore. Pravo time stoji u korelaciji s tijelom u kojoj se, možemo reći, tijelo i pravo proizvode.

(1) Pravo kao sustav *reprezentacija* znači da je pravo sustav značenja, koji označava fenomene koje u pojedinom povijesnom razdoblju vidi kao pravno relevantne.⁸⁵ Pravo pridaje značenja subjektima, objektima, okolnostima i kauzalnostima. Ono (u slučaju koji analiziramo) također pridaje značenja tijelu, tjelesnim dispozicijama i subjektovom identitetu. To naravno čini interpretativnim djelovanjem pravnika. Pravnici koji prakticiraju pravo, djeluju kroz različite: "(...) dinamične, fluidne i promjenjive sisteme značenja (diskurse), koji stvaraju režime praktične racionalnosti i djelovanja (...)"⁸⁶ Njihov je interpretativni karakter oblikovan unutar određenog povijesnog konteksta.⁸⁷ Običajno pravo ranog novog vijeka je odličan primjer kako djelovanje pravnika ovisi o normativnom skupu ideja, teorija, mišljenja i vjerovanja kojima pravnici raspolažu, te okolnostima u kojima se nalaze.⁸⁸ Parnice protiv vještica koje ćemo analizirati u ovome radu pokazuju varijacije pravnih postupaka i njihovih ishoda, što ukazuje na to da izvore praksi pravnog označavanja nije dovoljno tražiti samo u pravnim tekstovima, već da bi se analiziralo djelovanje pravnika (prava), njihove se odluke moraju staviti i u širi kontekst mišljenja, vjerovanja i okolnosti specifičnog povijesnog razdoblja.

Važnost reprezentacija pravnih subjekata i njihovih tijela pred sudom počiva u tome što ih označavanja (npr. kao vještice), otvaraju prema različitim pravnim praksama (npr. suđenju, torturi), stavljaju u određene interakcije (s pravnicima, svjedocima), te postavljaju u specifične prostore (sudnica, tamnica, mučionica, stratište). U radu ćemo se stoga s jedne strane baviti reprezentacijama, odnosno idejama i teorijama o *društvenom tijelu* koje su oblikovale teorija apsolutizma i katolička obnova, dok s druge, idejama, teorijama i stereotipima koji se odnose na *individualno tijelo* subjekta pred sudom.

(2) Pravo, međutim, nije samo sustav reprezentacija, već i, intrinzično gledano, skup različitih *praksi*.⁸⁹ Prakse možemo definirati kao različite oblike djelovanja (ili intervencija u svijetu) povijesnih aktera, koje kontinuirano (re)produciraju uvjete (tijelo, okolinu) u kojima se

⁸⁶ Spiegel 2005, 11.

⁸⁷ Silbey 2006, 329.

⁸⁸ Thomas 2005.

⁸⁹ Silbey 2006, 328. Štoviše, sam čin reprezentiranja je oblik prakse, koji ne samo da označava tijelo, već sasvim doslovno psihički i fizički djeluje na njega. Grosz 1994, 115-137.

povijesnih akteri nalaze. One su uglavnom rutinizirani načini: "(...) na koje se kreću tijela, koriste predmeti, odvijaju međuljudski odnosi, opisuju stvari i razumije svijet."⁹⁰ U okviru ovoga rada, pokušat ćemo identificirati rutine djelovanja pravnika te analizirati njihove efekte u (re)produkciji određenih povijesnih tijela. Pravo je stoga otjelovljeni fenomen (u obličju pravnika i sudaca), te se njegovi efekti "upisuju" (utjelovljuju) u tijela pravnih subjekta, ne samo reprezentacijski (diskurzivno), već sasvim doslovno.⁹¹ Važno je pritom naglasiti da u stalno promjenjivim okolnostima prakse nisu potpuno stabilne rutine, već se uvijek nalaze u dinamičnim procesima promjene, adaptacije i rutinizacije, zbog čega se moraju uzeti u obzir varijacije i promjenjivosti djelovanja povijesnih aktera u njihovoj interakciji sa stalno promjenjivim svijetom. Također, djelovanja na tijelo nisu, metaforički rečeno "upisi na prazan papir", već oblici kompleksnih interakcija između određenog biološkog tijela i njegove okoline, koje rezultiraju različitim i nepredvidivim ishodima: „Tijela nisu inertna, ona funkcioniraju interaktivno i produktivno. Ona djeluju i reagiraju. Generiraju ono novo, iznenađujuće, nepredvidivo.”⁹²

Prakse neprestano stavljaju materijalnu realnost povijesnih aktera (objekte, prostore) te biološku realnost njihovih tijela (fizičko tijelo, emocije, mentalne rutine) u stanje promjene. One stvaraju nove okolnosti za signifikaciju i re-signifikaciju (subjekta, tijela, identiteta, objekta i prostora), čine središnju dinamiku međuljudskih interakcija, te (re)strukturiraju (pravnu) geografiju prostora. O efektima pravnih praksi u ovom radu ćemo govoriti na dvije razine. Najprije ćemo pokušati ocrtati realnost praktičnog djelovanja i ne-djelovanja prava na tijelo u 17. i 18. stoljeću na području Banske Hrvatske, čime ćemo nastojati rekonstruirati, u širem smislu, možebitne efekte koje je pravo imalo na stanovnike tog područja u ranonovovjekovnom procesu socijalnog discipliniranja. Također ćemo ući u analizu efekata pravnih praksi na individualna tijela tijekom pravnih postupaka (suđenje, tortura), kako bismo ocrnali tjelesna stanja sudionika tih procesa.

(3) Već je spomenuto da pravo proizlazi iz interakcija povijesnih aktera u određenom povijesnom kontekstu. Iz toga možemo zaključiti da je pravo ustvari mreža *interakcija*. Upravo promjene karakteristika i oblika prava koincidiraju s promjenama međuljudskih interakcija. Kako bi se razumio pravni sustav određene povijesne epohe, potrebno je stoga rekonstruirati međuljudske veze unutar kojih se ono manifestira.

⁹⁰ Reckwitz 2002, 250.

⁹¹ Grosz 1994, 115-137.

⁹² Ibid xi.

U objašnjavanju prirode međuljudskih interakcija i njihovih efekata u stvaranju i provođenju određenog "prava" (u širem smislu), kao koristan objasnidbeni model nadaje se koncept *figuracije* njemačkog sociologa Norberta Eliasa. Za njegovo je razumijevanje prethodno potrebno objasniti Eliasov koncept *poveznice* (eng. *the hinge*⁹³) koji sadrži temeljne pretpostavke koncepta *figuracije*.

Elias konceptom *poveznice* nastoji relacionirati ljudsku biološku korporealnost s njegovim društvenim okruženjem, odnosno nastoji pokazati da se na ljudsku prirodu i ljudsku kulturu ne može gledati kao odvojene fenomene. Tvrdi da ljudska socio-kulturna stvarnost ne može postojati bez bioloških dispozicija koje to omogućuju, no jednako tako naglašava da je socio-kulturna regulacija nužna za sam opstanak biološkog tijela. Elias temelji svoju teoriju na biološkim sposobnostima ljudskog bića za *učenje*, kojima ono stvara uvjete za individualno i kolektivno preživljavanje. Drugim riječima, ljudska bića ne samo da imaju biološku sposobnost učiti (stvarati navike), već to *moraju* činiti kako bi preživjeli.⁹⁴

Elias utvrđuje postojanje individualnih, bioloških impulsa, potreba i sposobnosti (kao što su sposobnosti za učenje, kultiviranje jezika i pokazivanje emocionalnih stanja), te ih stavlja u neraskidivu vezu s društvenim kontekstom koji (uvijek varijabilno, procesualno i nepredvidivo⁹⁵) oblikuje i "regulira" manifestacije tih dispozicija:

U slučaju ljudskih bića nenaučeni emocionalni impulsi uvijek su povezani s ljudskom naučenom samo-regulacijom, točnije naučenim kontrolama emocija. Promjenjiva ravnoteža između emocionalnih impulsa i emocionalno-regulirajućih protu-impulsa očituje se u čovjekovom kretanju, u njegovim gestama i u njegovim izrazima lica, koji su znakovi kojima ljudi intencionalno ili neintencionalno komuniciraju uvjete samo-regulacije svojih emocija drugim ljudskim bićima. (...) Emocije (...) su, ukratko, indikatori da su ljudska bića po prirodi rođena za život u društvu drugih, za život u zajednici.⁹⁶

Definiravši emocije kao ključne biološki dane spoznajne i komunikacijske dispozicije koje omogućavaju ljudima život u zajednici, Elias drži da su *međuljudske veze* najvažnije oblikovne i regulativne sile "emocionalno-kognitivnih mapa" (koje, dakako, uključuju pravo) kojima se vode povijesni akteri u svojim interakcijama.

⁹³ Atkinson 2012, 53-55.

⁹⁴ Elias 1987, 344-346.

⁹⁵ Elias u svojim radovima uzastopno ponavlja da se na individualna ljudska tijela te kolektivne grupe ljudi nikada ne smije gledati kao konkretna stanja, već nejednake, mnogostruke, fluidne, nepredive i neintencionalne *processe*.

⁹⁶ Elias 1987, 360.

Konceptom *figuracije*⁹⁷ Elias je ukazao na neraskidivu međuzavisnost individue i društvenih veza unutar kojih se ona nalazi. Tvrdi da do "oblikovanja" ljudskog ponašanja dolazi unutar spleta ljudskih međusobnih interakcija, te da promjene međuljudskih veza (u ekonomskom, kulturnom, tehnološkom, društvenom ili političkom smislu) stvaraju i drugačije načine međusobne interakcije pojedinica na jezičnoj i emocionalnoj razini. Promjene međuljudskih veza dovode do promjena u samo-regulaciji afekta i ponašanja pojedinaca koje uvjetuju njihovo preživljavanje unutar zajednice.⁹⁸

Konceptom *figuracije* Elias je pokazao da se načini ponašanja ne mogu razumjeti bez konteksta međuljudskih interakcija u kojem postoje.⁹⁹ Pravo, kao jedan od ishoda tih interakcija, manifestira se unutar određene mreže međuljudskih veza. Stoga je potrebno rekonstruirati društvenu *figuraciju* koja uvjetuje praktične, reprezentacijske i prostorne karakteristike određenog tipa prava. U ovome će radu međuljudske veze biti analizirane na kolektivnoj razini u kontekstu ranonovovjekovnog procesa socijalnog discipliniranja, konfesionalizacije i refeudalizacije, ali i na razini pojedinaca u okviru individualnih sudskih procesa.

(4) U prethodnom dijelu ovoga poglavlja elaborirali smo reprezentacijske i praktične dimenzije prava, te smo konstatirali da je pravo (i tijelo) oblikovano međuljudskim interakcijama. Međutim, pravo ima i svoju *prostornu* dimenziju.¹⁰⁰

Teorijski radovi nastali na tragu paradigme "prostornoga obrata" istraživali su odnose između povijesnih aktera i prostora pokazujući pritom da prostor, osim materijalne, u relaciji s ljudskim bićima (tijelima) također ima socio-kulturno oblikovanu dimenziju:

...konstituiranje prostora je performativni čin. U trenutku aranžiranja prostora, mi uspostavljamo relacije između elemenata (i klasa elemenata), te našim priključivanjem tim elementima (stol, vrata, crkva, linije na karti neke regije) stvaramo prostor. U sociološkim terminima, to nije čisto kognitivni čin, niti fenomen percepcije, već socijalno pred-strukturiran čin posredovan institucijama, konvencijama i diskursima. Način na koji izvodimo

⁹⁷ Sažeto: *figuracija* je: "...složena mreža društvenih veza bazirana na individualnim i kolektivnim međuovisnostima, kao što su obitelj, škola, radno mjesto, zajednica, ekonomska ili politička sfera." Atkinson 2012, 51. Za elaboraciju koncepta figuracije, vidi Eliasovo najpoznatije djelo: *O procesu civilizacije*. Elias 1996.

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Elias 1987, 360-61.

¹⁰⁰ "Legal geographers note that nearly every aspect of law is located, takes place, is in motion, or has some spatial frame of reference. In other words, law is always "worlded" in some way. Likewise, social spaces, lived places, and landscapes are inscribed with legal significance. Distinctively legal forms of meaning are projected onto every segment of the physical world. These meanings are open to interpretation and may become caught up in a range of legal practices." Braverman 2015, 1. Pod pojmom „prostor“ u ovome se radu podrazumijevaju i predmeti koji se u njima nalaze.

sintezu između objekta, kako određujemo raspon između stvari i ljudi je znatno konvencionalna, objektivizirana praksa, pred-strukturirana profesijama kao što su planiranje i arhitektura.¹⁰¹

Ljudski socio-kulturni prostor oblikovan je praksama, reprezentacijama i interakcijama koje se odvijaju unutar nekog društva. Ljudi prostor percipiraju i uređuju na različite načine, pripisujući mu različita značenja. Međutim, prostor istovremno utječe na određene prakse, reprezentacije i interakcije. Socio-kulturno oblikovan, prostor nije puka “pozadina” u kojoj se odvija djelovanje ljudskih bića (tijela) već se s njima nalazi u rekurzivnom međuodnosu:

Društvena oprostorenja su fundamentalne odlike svakog svijeta, a kako se taj svijet društveno oprostori (kakvi su prostori stvoreni, kako su aranžirani, kako se tumače, kako su prožeti moći itd.) fundamentalno određuje što znači biti društvenim bićem, ustvari, što znači osjećati se društvenim bićem. (...) Možemo zamisliti svjetove koji se čine dizajniranim kako bi proizveli znatnu razinu patnje ili utjecali na nejednakost distribucije patnje. Znamo da su zatvori, ćelije, rupe, posebne stambene jedinice, logori, mučionice, posebno napravljeni i prostorno dizajnirani imajući na umu patnju. Jednako tako, svetišta i hospiciji su društveni prostori koji su napravljeni s ciljem ublažavanja patnje.¹⁰²

Načini na koje je određen prostor, oblikovan i aranžiran, kako se percipira, kako se u njemu koriste predmeti, oblikuje i (re)producira tijela tog društva (fizičke aspekte tijela, emocije, kognitivne prakse). Kad je riječ o kaznenim sudskim procesima, to se odnosi na optuženike, ali i pravne službenike. Prostor, kao što je na primjer mučionica, osim što povećava bol kod onih koji su mučeni, potiče ekscesivno nasilje krvnika i pravnika. Dok bi u drugim prostorijama takve razine nasilja bile nezamislive, u mučionici su one dopuštene. Pravo se stoga, i u svojoj prostornoj dimenziji, nalazi u relaciji s tijelom, odnosno na ponašanje povijesnih aktera utječe i socio-kulturna organizacija pravnih prostora.

Institucionalizirano pravo Banske Hrvatske u 17. i 18. stoljeću podrazumijeva određene pravne prostore. Oni će se analizirati na razini stanovništva (*društvenog tijela*) u kontekstu ranonovovjekovnog procesa socijalnog discipliniranja i stvaranja modernih država (njem. *Staatsbildungsprozess*), dok će se na razini *individualnog tijela* analizirati u kontekstu ranonovovjekovne institucije suda (sudnica, tamnica, mučionica, stratište).

5. Dimenzije prava o kojima je do sada bilo riječi su zapravo različiti aspekti praktično realiziranog odnosa između prava i tijela. One su po mnogo čemu svodive jedna na drugu:

¹⁰¹ Löw 2016, vii.

¹⁰² Delaney 2015, 239.

reprezentacije su oblici praksi, prakse čine središnju dinamiku interakcija, interakcije uvjetuju prakse, prakse proizvode prostore, a prostori utječu na prakse. Međutim, nužno ih je analitički razdvojiti kako bi se mogla heuristički osvijetliti kompleksna veza materijalnog i diskurzivnog, tjelesnog i izvan-tjelesnog, subjektivnog i intersubjektivnog, *biološkog i kulturnog*. Ocrtavajući odnos između prava i tijela unutar ovih dimenzija nastoji se pokazati nerazdvojiva veza prirode i kulture, te dokazati da se na pravo ne može gledati isključivo kao simbolični, već imanentno otjelovljeni fenomen.

O ovome će radu odnos prava i tijela biti analiziran na razini stanovništva (bio-politika¹⁰³) i individue. Na razini stanovništva, taj će se odnos promatrati u okviru šireg političkog, pravnog, vjerskog, društvenog i ekonomskog konteksta u 17. i 18. stoljeću pri čemu će u fokusu biti reprezentacije, prakse, interakcije i prostori koji su bili pod utjecajem kontekstualnih promjena, odnosno ispitat će se njihov potencijal u regulaciji *društvenog tijela* u Bansknoj Hrvatskoj. Na mikro-razini pojedinca, analizirat će se prakse koje su se odvijale u sudnici te reprezentacije, prakse, interakcije i prostori unutar kojih se realizirao međuodnos između prava i tijela u okviru pravnog postupka. Pritom će se posebna pozornost posvetiti ishodima interakcija ranonovovjekovnog običajnog prava i pojedinačnih tijela. Nadamo se da će rezultat ove analize doprinijeti razumijevanju odnosa između prava i tijela ljudi u prošlosti, kako na kolektivnoj, tako i na individualnoj razini.

Analiza koja slijedi može podsjećati na pristupe Michael Foucaulta¹⁰⁴ ili Bryan S. Turnera¹⁰⁵ koji su nastojali pokazati kako je tijelo u prošlosti bilo regulirano i disciplinirano. No, budući da se u okviru njihovih teorijskih pristupa dostatna pozornost ne posvećuje djelovanju i produktivnosti povijesnih aktera, ti će se teorijski modeli dopuniti teorijama prava i tijela nastalima na zasadama *realizma* i *pragmatizma* koji se u najvećoj mjeri bave nesistematičnim, varijabilnim i nepredvidivim ishodima koji su proizlazili iz odnosa prava i tijela.¹⁰⁶ Na temelju svega rečenog, fenomen tjelesnih i povijesnih promjena tumačit će se praktičnim djelovanjem povijesnih aktera u okviru specifičnih povijesnih okolnosti.

¹⁰³ Michael Foucault iskovao je pojam "bio-politike" kako bi ukazao na težnje moderne države nastale krajem 18. stoljeća za regulacijom tijela populacije preko državnih institucija kao što su škole, bolnice, zatvori itd. Mendieta, 2014, 37-43. U ovom radu se konstatira, međutim, da svako društvo nužno mora oblikovati i regulirati tjelesne prakse svojih članova. Smatra se da je "politika tijela" karakteristika svakog oblika ljudske zajednice, stoga se ovdje pod "bio-politikom" misli na načine na koje određena ljudska zajednica (uspješno i neuspješno) oblikuje i regulira tjelesne prakse svojih članova. Pritom se razlikuje relacija koja postoji između institucija prava i populacija, i ona između institucija prava i individualnih tijela. Dok kod populacija zamjećujemo poludirektnu i indirektnu relaciju, kod individualnih tijela se relacija ostvaruje direktno.

¹⁰⁴ Foucault 1994; 1978-1990.

¹⁰⁵ Turner (1984) 2008, 36-37.

¹⁰⁶ Jedna od kritika Foucaultovog pristupa je što u svojoj analizi socijalnog discipliniranja različita tijela i njihovu tjelesnu regulaciju uopćava. Ne pokazuje kako se različita tijela reguliraju u praksi te koji rezultati proizlaze iz te

4. TIJELO PRED SUDOM

4. 1. Uvod

1. Što nam progoni vještica mogu reći o odnosu prava i tijela? Zanimljivo da fenomen *progona* određenih ljudi zbog sumnji u njihovo zlo djelovanje unutar zajednice, nije samo ranonovovjekovni fenomen, već da ga nalazimo i u drugim razdobljima. Još i prije nego što su ljudi ranonovovjekovne Europe gorjeli zbog svojih tobožnjih zločina čarobnjaštva, slične mehanizme identifikacije i (pokušaja) uklanjanja unutarnjih neprijatelja nalazimo, na primjer, u antici (protiv zajednica kršćana), te u srednjem vijeku, kada su gubavci, heretici i Židovi bili optuživani za nanošenje štete zajednici.¹⁰⁷ U novijoj povijesti sličan fenomen je zamjećen tijekom Hladnog rata, kada je 1950ih godina u Sjedinjenim Američkim Državama veliki broj ljudi osumnjičen i ispitan pred sudom zbog paranoje od prisutnosti skrivenih komunista.¹⁰⁸ Danas se paralele mogu povući i sa strahom od skrivenih terorista u Americi i Europi, zbog kojih se koriste radikalne metode identifikacije osoba i dobivanja iskaza (nadgledanje, tortura).¹⁰⁹ S druge strane, još uvijek postoje progoni vještica u nekim afričkim zemljama, u sjevernoj Indiji, te na Papua Novoj Gvineji, koji dijele pojedine ključne karakteristike s onim ranonovovjekovnim.¹¹⁰ Sve to upućuje na zaključak da mehanizam identifikacije "dijaboličnog" *Drugog* unutar neke zajednice, kao prijetnje sigurnosti toj zajednici, nije samo ranonovovjekovni fenomen, već ga možemo zamijetiti u različitim kulturnim kontekstima. Evolucijska psihologija, neurobiologija i psihoanaliza nam pokazuju da postoje biološke preddispozicije i potrebe koje čine nužnim stvaranje alteriteta i alijeniteta¹¹¹ što može objasniti biološke temelje sposobnosti identifikacije opasnog "drugog" unutar neke zajednice. Međutim, tendencije prema stvaranju unutarnjeg neprijatelja su također intrinzično vezane uz vjerovanja, diskurse, osjećaje i praktične uvjete specifičnog povijesnog trenutka, stoga manifestacije pojava

regulacije. Canning 2006, 174. Upravo se zato u ovom radu nastoji približiti praktičnoj stvarnosti pravne regulacije tijela i izložiti ishode koji su proizlazili iz te interakcije.

¹⁰⁷ Ginzburg 1991, 33-86. Tim drugim marginaliziranim skupinama su također pripisivane slične zavjerničke radnje (tajna noćna okupljanja, crna magija, ubojstva djece, seksualne orgije) koje će kasnije biti pripisivane vješticama. Briggs 2002, 26.

¹⁰⁸ Levack 2006, 293.

¹⁰⁹ Ibid 292.

¹¹⁰ Stein, Rebecca L., Philip L. Stein. *The Anthropology of Religion, Magic, and Witchcraft*. Third Edition. New York: Routledge, 2016; "Rise in African children accused of witchcraft" (<https://www.bbc.co.uk/news/world-africa-10671790>) Posjet: 23. 8. 2018.; Levack 2006, 299-304; "The Horror of Being the Target of a Witch Hunt in India" (https://broadly.vice.com/en_us/article/zmw4nw/women-in-india-modern-witch-hunts) Posjet: 23. 8. 2018.; "'Bloodlust hysteria': sorcery accusations a brutal death sentence in Papua New Guinea" (<https://www.theguardian.com/world/2018/jan/05/bloodlust-hysteria-sorcery-accusations-a-brutal-death-sentence-in-png>) Posjet: 23. 8. 2018.

¹¹¹ Neuberg, DeScioli 2015; Briggs 2002, 340-342; Blažević 2012.

progona ne možemo objasniti isključivo pozivajući se na "ljudsku prirodu", već se ponašanja moraju staviti i u povijesni kontekst u kojem se realiziraju. Kreacije i mentalne (re)afirmacije različitih *ideja* o vješticama i čarobnjaštvu, *praktični postupci* pokrenuti protiv vještica, *interakcije* s vješticama i "magičnim", te stvoreni imaginarni i fizički *prostori* oko vješticih zločina, činili su relevantan aspekt realizacije društveno-tjelesne egzistencije ljudi ranonovovjekovne Europe, koji je duboko vezan s ljudskim biološkim i praktičnim potrebama za pravdom i sigurnošću, te oblikovanjem međuljudskih interakcija. Zapisnici sa suđenja i pravne odredbe koje su se ticale fenomena progona vještica u ranom novom vijeku su prvorazredan izvor za dobivanje uvida u ranonovovjekovno funkcioniranje kaznenog prava, te mentalni i praktični habitus različitih aktera (pravnici, optuženici, svjedoci) koji su sudjelovali u progonima. Odnos prema zločinu čarobnjaštva i liku ranonovovjekovne "vještice" može nam pružiti uvid u različite aspekte ranonovovjekovnog međuodnosa tjelesnog i pravnog, koji se očitovao u reprezentacijama, praksama, interakcijama i prostorima.

2. Sudbeno procesuiranje vještica¹¹² u Europi započelo je još u srednjem vijeku, no ono je diljem kontinenta dobilo ozbiljnijeg zamaha tek u doba ranog novog vijeka (između 1450. i 1750. godine).¹¹³ Prema dosad prikupljenim podacima procjenjuje se da je u tom periodu za zločine vezane uz čarobnjaštvo pred sud stalo oko 90 000 ljudi (većinom žena), od čega je oko 45 000 bilo osuđeno na smrt i smaknuto (obično javnim spaljivanjem na lomači).¹¹⁴ U historiografiji se kao ključni pokazatelj ranonovovjekovnih progona vještica uzima suđenje vješticama prema inkvizicijskoj kaznenoj proceduri koja se od 13. stoljeća u različitim dijelovima Europe postepeno počela uvoditi u pravnu praksu svjetovnih sudova, te pravno definiranje zločina čarobnjaštva kao *ugovora s đavlom*¹¹⁵ koje se od 15. stoljeća širilo među ranonovovjekovnim pravnicima i klericima. Smatra se da su prvi takvi progoni započeli u centralnoj Europi (na prostoru zapadnih Alpa) u prvoj polovici 15. stoljeća, te da su se postepeno širili prema europskim periferijama,¹¹⁶ zbog čega o progonima možemo govoriti kao o obliku kulturnog "importa" nove "dijaboličko-inkvizicijske" teorije i prakse. Međutim, moraju se također uzeti u obzir socijalne, ekonomske i kulturne okolnosti zbog kojih je stanovništvo bilo sklono započinjati progone. Nedovoljno se pažnje posvećuje ulozi lokalnog

¹¹² Pod pojmom "vještica" mislimo na osobe (neovisno o spolu, rodu ili dobi) za koje se smatralo da su izvršile zločine čarobnjaštva. Iako su to najčešće bile žene, treba uzeti u obzir da je većina ranonovovjekovnih zakonika pretpostavljali da "vještica" može biti bilo tko. Levack 2006, 141.

¹¹³ Ibid 1.

¹¹⁴ Ibid 20-23.

¹¹⁵ Vidi str. 56-58.

¹¹⁶ Vidi: Levack 2006, 204-252, za detaljniji geografski i kronološki pregled progona.

stanovništva nekog područja koje je u većini slučajeva bilo primarni inicijator progona i bez kojeg bi kazneno procesuiranje vještica bilo znatno ograničeno.¹¹⁷ Progoni vještica nam stoga ne ukazuju samo na kulturne transfere, već na opću transformaciju društva kojom se stvorilo plodno tlo za progone vještica.¹¹⁸ Moraju se stoga za svaku europsku regiju pažljivo identificirati razlozi pojave progona ili manjka istih u određenom povijesnom trenutku.

Na prostoru Banske Hrvatske¹¹⁹ pojačani sudski progoni vještica započeli su krajem 17. stoljeća, čemu najbolje svjedoče statistike procesuiranih i smaknutih ljudi:¹²⁰

Razdoblje	Broj optuženih	Upotreba Torture	Smrtna presuda	Oslobađajuća presuda	Nepoznato	Drugo
14. stoljeće	6	-	-	-	6	-
15. stoljeće	14	2	8	1	1	4
16. stoljeće	4	-	-	-	4	-
17. stoljeće	23	3	4	1	17	1
1698 - 1758.	259	105	77	19	157	6
Ukupno:	306	110	89	21	185	11

Možemo sa sigurnošću potvrditi da je u periodu između 1698. i 1758. godine na prostoru Banske Hrvatske za zločine čarobnjaštva procesuirano najmanje 259 osoba, a smaknuto najmanje 77. U najvećem broju slučajeva nisu nam poznate konačne presude, no s obzirom na visoki postotak smrtnih u odnosu na oslobađajuće presude (75% od onih koje su nam poznate), možemo zaključiti da je broj smrtnih presuda bio najmanje trostruko veći (oko 200). Čak 93 % od onih koji su bili procesuirani bile su žene.¹²¹

¹¹⁷ Više o ulozi pučkog stanovništva u progonima vještica vidi: Briggs 2002. Na nekim područjima postojali su progoni čak i ako, na primjer, nije postojalo dijaboličko poimanje zločina čarobnjaštva. Vidi primjer Švabske Austrije. Dillinger 2009.

¹¹⁸ Klaniczay 1993, 232.

¹¹⁹ Autor pod pojmom "Banska Hrvatska" definira sjeverozapadni prostor današnje Republike Hrvatske. To je bio jedini prostor Hrvatsko-Slavonskog Kraljevstva koji je nakon širenja Osmanskog carstva ostao pod upravom hrvatskog Bana i Hrvatskog Sabora u sastavu Ugarskog kraljevstva. Vrhovnu vlast nad Bansom Hrvatskom imali su isprva ugarski, a od 1527. godine habsburški vladari. Suvremenici su taj prostor također nazivali "ostaci ostataka" (*reliquiae reliquiarum*). Sačinjavale su ga Zagrebačka, Varaždinska i Križevačka županija.

¹²⁰ Statistika progona načinjena je na temelju svih poznatih sudskih procesa protiv vještica vođenih na tlu Banske Hrvatske između 14. i 18. stoljeća. U statistiku progona ušli su samo formalni sudski procesi (neformalni seoski linčevi su izostavljeni). Statistika upotrebe torture, te smrtnih i oslobađajućih presuda načinjena je isključivo na temelju izvora gdje se takve presude izričito donose, no možemo pretpostaviti da je njihov broj bio puno veći. Pod "Drugo" ubrajamo slučajeve gdje je netko pobjego iz tamnice ili umro prije donošenja konačne presude.

¹²¹ Razlozi za to su višestruki i kompleksni. U historiografiji se za razloge stvaranja ženskog stereotipa vještice obično uzimaju mizoginija rane demonološke literature (prvenstveno Malleus Maleficarum), te teološki pogled na ženski rod kao slabiji, povodljiviji i promiskuitetniji, zbog kojeg su žene smatrane sklonijim podleći iskušenju đavla. Takve koncepcije i predrasude ponajviše su se odražavale na same sudske procese u kojima su sudjelovali poznavatelji demonološke i teološke literature, no zanimljivo je da pravnici obično nisu započinjali inicijalne parnice protiv vještica aktivnim traženjem žena kao zločinaca, već su ljudi iz puka (koji nisu poznavali demonološku literaturu) istaknuli ili optužili neku osobu kao vješticu. Unutar pučkih zajednica, žene su bile otvorenije optužbama za čarobnjaštvo zbog svojih tradicionalnih uloga kuharica, liječnica, porodilja i doilja, uz

Ključne razloge za ovo povećanje progona vještica krajem 17. stoljeća obrazložio je još 1953. godine Vladimir Bayer u svojem klasičnom djelu *Ugovor s đavlom*. Tijekom 17. stoljeća došlo je do (1) prelaska svjetovnih sudova s akuzatorne na inkvizitornu proceduru u kojoj je ključno sredstvo dobivanja dokaza postala *tortura*, (2) preuzela se unutar sudskog procesa "internacionalna" dijabolička koncepcija zločina čarobnjaštva (*ugovor s đavlom*), koja je naglasak stavila na zavjerničke karakteristike zločina, te (3) je došlo do pojave negativnog i agresivanog stava stanovništva prema vješticama koji su češće počeli inicirati progone.

Bayerovi zaključci (1-3) još i danas stoje¹²², no u ovom radu ćemo ih nastojati proširiti pogledom iz perspektive odnosa prava i tijela, što će rezultirati uvođenjem nekih novih podataka, te detaljnijom povijesnom i regionalnom kontekstualizacijom navedenih promjena.

Iz perspektive ovoga rada, novi kazneno-pravni postupak, nove ideje o zločinu čarobnjaštva, te negativan i agresivan stav cjelokupnog stanovništva prema vješticama, su ustvari specifične prakse, reprezentacije i interakcije, koje (osim što su činile ključne sastavnice progona vještica) otkrivaju ključne sastavnice funkcioniranja samog ranonovovjekovnog kaznenog prava, koje se u svojoj srži sastojalo od određene pravne procedure, određenih ideja o različitim zločinima, te određene mreže interakcija među ljudima u prostoru. Tijekom 17. stoljeća na području Banske Hrvatske zamjećujemo promjene tih aspekata prava, koje su u konačnici krajem stoljeća dovele do pojačanih progona vještica. Interpretacijom progona vještica iz perspektive odnosa prava i tijela, nastojat ćemo osvijetliti proces kako se kazneno pravo 17. i 18. stoljeća manifestiralo u praksi i kako je ono oblikovalo *društveno* i *individualno tijelo* u Banskoj Hrvatskoj.

koje je tradicionalno bila vezana magija i magične vještine. Ukoliko bi došlo do trovanja, neuspješnog liječenja ili smrti nečijeg djeteta obnašanje takvih društvenih uloga moglo je biti izloženo optužbama za maleficij. Pored toga su različite transgresije tradicionalnih socijalnih i ekonomskih rodni uloga mogle polučiti optužbama za čarobnjaštvo. Žene su mogle, na primjer, biti optužene kao vještice ukoliko bi bile uspješne u trgovini ili obrtu, poslovima tradicionalno rezerviranim za muškarce. Konačno, žene su u prosjeku bile fizički slabije od muškaraca, stoga smatrane sklonijim korištenju maleficija kao oblika zaštite i osvete. Također su i sami optuženi ljudi pridonosili konstrukciji stereotipa. Pred sudom su većinom druge žene označavali kao suučesnice u đavoljoj zavjeri, što je vjerojatno bilo poticano od strane pravnika i sudaca, no također je moguće da ti iskazi svjedoče i o općim predrasudama da su žene sklonije čaranju. Sve u svemu, stvaranje ženskog stereotipa vještice nije bio jednosmjerni proces koji se kretao od učenih demonologa prema običnom puku, već kompleksan transfer i translacija ideja između svih aktera koji su sudjelovali u progonima. Od inicijalnih akuzatora unutar puka sa svojim praktičnim problemima, tradicionalnim predrasudama i idejama o vješticama i maleficiju, preko pravnika i klerika upoznatih s teološkom i demonološkom literaturom, do konačno samih optuženih koji su tijekom pravnog procesa sudjelovali u konstrukciji (vlastitog) identiteta vještice. Levack 2006, 141-149.

¹²² Usporedi sa zaključcima do kojih je došao američki povjesničar Brian P. Levack u svojoj sintezi europskih progona vještica u ranom novom vijeku. Ibid 305.

4. 2. Društveno tijelo

4. 2. 1. Uvod

1. U ljudskoj imaginaciji tijelo je vrlo često korišteno kao metafora za ljudsku zajednicu i njezino funkcioniranje (sjetimo se samo izraza koje danas koristimo: organi vlasti, biračko tijelo, ruka pravde itd.). Katolička crkva je još od vremena apostola Pavla svoju zajednicu kršćana nazivala "tijelo Kristovo" (*Corpus Christi*), te je konstruirala svoju teologiju i vjerske rituale oko tjelesnih metafora (bezgriješno začeće, Adamovo rebro, Marijino mlijeko, Kristova krv, Kristovo tijelo, Kristove rane itd.).¹²³ Tijelo je također poslužilo kao metafora za političku zajednicu, koju je srednjovjekovna "politička teologija" elaborirala u konceptu dva kraljeva tijela. Jedno tijelo bilo je materijalno i smrtno, a drugo simbolično i vječno, te predstavljalo cjelokupnu zajednicu ljudi i zemlje (eng. *body politic*).¹²⁴

U vrijeme teorijskih rasprava o apsolutističkim monarhijama, slikoviti prikaz tako zamišljenog društva načinio je francuski umjetnik Abraham Bosse za prvu stranicu Hobbovog poznatog djela *Leviathan* (1651.). Na prikazu se nalazi antropomorfni lik vladara koji stoji iznad grada i okolne zemlje, dok u rukama drži mač i biskupski štap simbolizirajući kraljevu apsolutnu svjetovnu i duhovnu vlast. Vladareva glava je glava individue, no njegovo tijelo načinjeno je od malih tijela stanovnika. Glava je predstavljala vrhovnu vlast i volju vladara, dok su za funkcioniranje tijela bili zaduženi stanovnici vladareve zemlje. U drugim, sličnim prikazima klerici su činili kraljeve oči i uši, ruke vitezovi, bedra trgovci, stopala seljaci, a prste na nogama sluge. Takavi prikazi kraljeva tijela ne samo da su predstavljali hijerarhiju društvenih uloga, već su ukazivali i na koncepciju zajednice kao funkcionalnog jedinstva.¹²⁵

Ideja organski funkcionalnog društvenog tijela tijekom srednjeg i ranog novog vijeka jednako je bila daleko od realnosti kao što je i danas. Realnost je bila partikularna i kontradiktorna, moć raspoređena horizontalno više nego vertikalno. Međutim, tijekom ranog novog vijeka zamjećujemo proces konsolidacije moći u osobi kralja i monarhije, što ćemo u ovom poglavlju nastojati pokazati na primjeru promjena u pravnoj teoriji i praksi kaznenog prava u procesima protiv vještica. Zamjećujemo dijakronijski trend čvršćeg vezivanja individualnog tijela sa zamišljenim društvenim tijelom (vladarom), odnosno istovremeni proces individualizacije i socijalizacije tijela, koji se očitovao u pravnim reprezentacijama, praksama,

¹²³ Turner 2008, 16.

¹²⁴ Kantorowicz 1957.

¹²⁵ Wiesner-Hanks 2013, 280.

interakcijama i prostorima. Taj proces možemo nazvati i *socijalnim discipliniranjem*, koji je bio usmjeren prema apsolutističkim monarhijama, a posljedično i prema stvaranju modernih država i modernih individua.

2. Progone vještica na području sjeverozapadne Hrvatske možemo podijeliti na tri razdoblja: "rane progone" od 1360. do 1585. godine, "progone 17. stoljeća" od 1609. do 1698. godine i "progone 18. stoljeća" od 1698. do 1758. godine. Promjene prema kojima dijelimo fenomen procesuiranja vještica odnosile su se na načine na koje se zločin čarobnjaštva definirao i shvaćao, pravnih postupaka protiv zločina(ca), ljudskih interakcija koje su proizvodile zločin(ce), te pravne geografije. Izrazito je važno naglasiti da su se zamijećene promjene većinom uvodile postepeno i nesistematično, te da pojedine elemente novih i starih karakteristika prava možemo zapaziti u svakom od navedenih razdoblja.

4. 2. 2. Rani progoni (od 1360. do 1585. godine)

1. Kao i drugdje u Europi, već su od srednjeg vijeka sudovi na području Zagreba i okolice tradicionalno prepoznavali *čarobnjaštvo (maleficia)* kao zločin. Pogotovo ono koje je imalo za cilj nauditi drugom čovjeku.¹²⁶ Prvi spomen zločina čarobnjaštva nalazimo u 14. stoljeću kada su ljudi pred zagrebački sud iznosili optužbe za vršenje ljubavne magije, trovanje i čaranje¹²⁷, no nije nam poznata niti jedna formalna kazneno-pravna odredba po kojoj se sudilo za takve

¹²⁶ Tijekom srednjeg i ranog novog vijeka u Europi nije postojala jedna definicija ili jedan naziv za štetno čarobnjaštvo, no radi jednostavnosti možemo ih svesti pod naziv: *maleficia*. Koncept zločina čarobnjaštva kao *maleficia* proizašao je iz relativno stabilnog tradicionalnog vjerovanja stanovništva Europe u *magiju*. Većina ljudi u srednjem i ranom novom vijeku (neovisno o staležu) vjerovala je u nevidljivi svijet magije, koji je mogao utjecati na onaj fizički. Magijom su ljudi objašnjavali različite pojave u svijetu, krijepili psiho-socijalnu dimenziju društva, te se nastojali boriti protiv ljudske patnje. Magija je bila interpretativni okvir (usko vezan s religijom) koji je ljudima služio za manevriranje u nejasnom i često vrlo opasnom svijetu. Posvećivanje hostije, vršenje egzorcizma, nošenje talismana, prakticiranje alkemije, osiguravanje dobre žetve ili bacanje uroka i kletvi sve su bile prakse koje su uključivale magiju. Katolički svećenici su pretvarajući hostiju u tijelo Kristovo činili magičan čin transupstancijacije, alkemičari su na granici znanosti i magije nastojali pronaći eliksir života, dok su lokalne narodne liječnice koristile biljne preparate popraćene magijskim invokacijama kako bi liječile različite bolesti. Pokušaji korištenja magije su također postojali u svrhe unaprijeđenja vlastite pozicije (npr. nošenje talismana ili pravljenje ljubavnih napitaka) ili kao način nanošenja štete drugoj osobi (bacanje kletvi i uroka, trovanje). Razlike između "dobre" i "loše", "legitimne" i zabranjene magije često su bile nejasne i suptilne. Nije postojao konsenzus oko razumijevanja i prakticiranja magije, kako na intelektualnoj, tako ni na praktičnoj razini. Odnos prema prakticiranoj magiji je uvelike ovisio o mikro- i makrohistorijskom kontekstu, pa je tako u nekim slučajevima prakticiranje magije bilo legitimno i podržavano, u nekim interpretirano kao "praznovjerje", dok u nekim uzimano za zločin kojeg se trebalo sankcionirati (*maleficij*). Treba uzeti u obzir da su ljudi zaista ponekad koristili različite otrovne napitke popraćene magičnim formulama kako bi naudili jedni drugima, stoga koncept *maleficia* nije uvijek bio nestvaran ili lažan zločin. Levack 2006, 4-7, 13-14; Oldridge 2008, 3.

¹²⁷ Sud grada Zagreba donosi 1362. godine odluku: "(...) Isto tako će se osmog dana Dragica, kao dvanaesta, zakleti protiv Majnardova zeta, da nije njega i ženu mu vraćanjem ogadila jedno drugome. I ako se još pokaže, da je vraćala ili da vraća, onog će se časa spaliti." Bayer 1969, 522.

zločine. U Ugarskom kraljevstvu (s kojim je Hrvatsko-slavonsko kraljevstvo bilo u personalnoj uniji od 1102. godine) postojale su već od 11. stoljeća kraljevske i sinodijalne odredbe koji su se ticale zločina čarobnjaštva.¹²⁸ Zločin čarobnjaštva se definirao kao oblik trovanja (*veneficia*) ili čaranja (*maleficia*) kojim se fizički ili mentalno moglo naštetiti nekoj osobi, ili kao oblik proricanja sudbine (*sortilegia*). Takve zločince nazivalo se čarobnjacima (*malefici*), te se pretpostavljalo da zločine čarobnjaštva mogu počiniti i žene i muškarci. Pored čarobnjaka, posebno su definirane štrige (*striga*)¹²⁹, no ugarske odredbe nisu izričito definirale što je bio njihov zločin. Točne razlike između čarobnjaka i štriga nisu vidljive iz odredbi, no vjerojatno su se postepeno različiti koncepti nadnaravnih bića i zločinaca stopili u modernije sudsko shvaćanje vještice iz kasnijih vremena. U ugarskim odredbama nije postojao elaborirani i kodificirani kazneno-pravni postupak, već su se odluke u ovakvim pitanjima donosile prema srednjovjekovnom *običajnom pravu*.¹³⁰

U parnicama zagrebačkog suda 14. i 15. stoljeća¹³¹ zločini čarobnjaštva su se najčešće nazivali *incantatorio* (čaranje, bajanje), *maleficia* (čarobnjaštvo) i *sortilegia* (proricanje). Smatralo se da su određeni ljudi uz pomoć čarobnih napitaka i nadnaravnih sila mogli fizički ili mentalno naštetiti nekoj osobi, razdvojiti supružnike ili predvidjeti nečiju sudbinu. Zanimljivo je da se u sudskim parnicama 14. i 15. stoljeća optužene osobe nikada nisu izričito nazivale vješticama ili čarobnicama, što ne znači da one nisu bile shvaćane kao takve¹³², no moguće da je razlog tome praksa tadašnjih sudova, koji su veću pozornost stavljali na sam zločin, nego na osobu pred sudom (*akuzatorni kazneni postupak*). U kontekstu ugarskih odredbi i prema karakteristikama parnica zagrebačkog suda, možemo zaključiti da je i na prostoru sjeverozapadne Hrvatske tada postojalo tradicionalno srednjovjekovno poznavanje zločina čarobnjaštva kao oblika *maleficija* čije se procesuiranje vodilo prema srednjovjekovnom *običajnom pravu*.

¹²⁸ Vidi u: The Laws of Hungary: Series I, Volume I: Dekreti Stjepana I, knjiga 1, čl. 33. i 34., str. 7-8; Odredba 34. Sabolške sinode održane 1092. godine, str. 58.; Dekreti 57. i 60. kralja Kolomana, str. 29.

¹²⁹ Striga - U rimskom folkloru štriga (*strix*) bila je noćna sova koja je sisala krv male djece. Ona je također ponekad predstavljala ženski pticoliki noćni duh koji je izazivao mušku impotenciju i koja je hranila malu djecu otrovnim mlijekom. Vremenom se taj pojam počeo koristiti za modernu vješticu.

¹³⁰ *Običajno pravo* - pravo nastalo time što su običaji iz pravne sfere nesmetanim dugotrajnim ponavljanjem prerasli u obvezatna pravila općepoznata sadržaja. Običajno pravo vrijedilo je prema teritorijalnom kriteriju među svim stanovnicima određenoga područja, ili prema personalnom kriteriju među članovima neke društvene grupe, staleža ili profesije. Vidi: Hrvatska Enciklopedija, "običajno pravo".

¹³¹ Starine XXV, 1-2; Sp. Zag. IX, 180; Sp. Zag. VI, 407; Sp. Zag VII 443; Sp. Zag. VIII, 38-39, 111-113. Bayer 1969, 522-525.

¹³² Grof Herman Celjski u jednom pismu sucima zagrebačke županije iz 1432. godine definira vještice kao "*incantatrices et intoxicatrices*" (čarobnice i trovačice). VZA VI, 78; Bayer 1969, 526.

Iz parnica zagrebačkog suda 14. i 15. stoljeća možemo vidjeti da je tadašnje *običajno pravo* u kaznenom postupku ustvari pretpostavljalo *akuzatorni kazneni postupak*¹³³, unutar kojeg je netko mogao biti optužen i procesuiran za čarobnjaštvo samo ako bi ta tužba stigla privatno, od strane koja je bila oštećena navodnim čarobnjaštvom. To je značilo da su se zločini većinom shvaćali kao privatni prijestupi koji su se trebali riješiti između počinitelja zločina i onoga koji je bio oštećen zločinom. Cilj akuzatornog kaznenog postupka bio je uspostavljenje ponovnog mira unutar zajednice, a sud je djelovao kao arbitrar spora između dviju strana, pri čemu je obično poticao na uspostavu kompromisa između sukobljenih strana.¹³⁴ Akuzatorni postupak je također podrazumijevao da ukoliko se dokaže da je optužena osoba nevina, kaznu je mogao snositi tužitelj (*lex talionis*), čime su se nastojale izbjeći lažne optužbe. Prilikom suđenja, optužena je osoba imala priliku "očistiti" se (*juramentum purgationis*) od zločina, time da se za nju zakleo određen broj prisežnika, što je značilo da je teret dokazivanja ustvari bio na optuženiku.¹³⁵ Zakletve su bile i ključno sredstvo dokazivanja krivnje, odnosno nevinosti. Poznata nam je iz ovog vremena također upotreba *torture* kao oblika dokazivanja krivnje¹³⁶, međutim ona je rijetko kada bila korištena.

Zagrebački sud činili su tada gradski sudac (*judex civitatis*) i njegovi prisežnici (*assessores*). Gradski sudac je u tom vremenu imao pravo dodjeljivanja tjelesnih (smrtnih) kazni za određene zločine, što ga je činilo sudskom instancom prvog stupnja.¹³⁷ Legitimnost tjelesnog kažnjavanja dolazila je iz tzv. "prava mača" (*ius gladii*)¹³⁸ koje je vladar mogao podijeliti gradovima i plemićima kako bi održavali "mir i sigurnost" među (kraljevim) podanicima. Grad Zagreb dobio je svoje "pravo mača" zlatnom bulom iz 1242. godine u kojoj su kodificirane odredbe za različite zločine, no ne i za čarobnjaštvo. Međutim, jedno od glavnih obilježja srednjovjekovnog *običajnog prava* bilo je nepostojanje načela *nullum crimen, nulla poena sine praevia lege poenali* (nijedan zločin, nijedna kazna bez prethodnog krivičnog zakona), što je

¹³³ *Akuzatorni kazneni postupak* proizašao je iz pravne tradicije germanskih plemena, te se koristio kao primarni oblik kaznenog postupka na području Svetog Rimskog Carstva sve do 16. stoljeća. Više o razvoju akuzatornog kaznenog postupka vidi: Bayer 1995, 30-58.

¹³⁴ Rady 2015, 109-112.

¹³⁵ Bayer 1995, 46.

¹³⁶ Prvi spomen 1375. godine za zločin grabežnog umorstva. Bayer 1969, 229. Tortura se 1475. godine koristila u dva procesa za zločin čarobnjaštva. Ibid 523.

¹³⁷ Vidi bilješku 138.

¹³⁸ *ius gladii* - Ovlaštenje određenih sudskih instanci da mogu izricati tjelesnu (smrtnu) kaznu. U teoriji je to pravo imao samo vladar, ali ga je on mogao dodijeliti lokalnim sudovima gradova ili plemićkih vlastelinstava. "Ius gladii praktično znači potpuni imunitet gradskog suda, odnosno isključenje bilo čijeg posredništva između grada i vladara u sudskim i bilo kojoj drugoj stvari - ukratko, dodjela najšire autonomije i samouprave." Maršavelski 1998, 23. Dobivanjem privilegija, jedina sudska instanca koja je bila iznad privilegiranog suda bila je ona vladara, te se u teoriji na presudu mogla podnijeti žalba kraljevskom sudu, no u praksi (zbog visokih troškova, opasnog putovanja i služene procedure) je to bilo gotovo neizvedivo. Ibid.

značilo da zločin nije striktno trebao biti utvrđen u zakonu da bi se povela kaznena procedura.¹³⁹ Srednjovjekovne pravne odredbe služile su više za orijentaciju u pravnom postupku i iznošenju presude, a ne kao stroga pravila po kojima se trebao voditi pravni postupak. Suci su mogli kažnjavati zločine za koje nisu bile određene pravne odredbe, te su mogli "slobodnom voljom" (*arbitrium*) odlučivati o presudi.¹⁴⁰

U samoj praksi zagrebačkog suda najteža kazna za čarobnjaštvo bila je već tada spaljivanje na lomači, no za razliku od kasnijih vremena, sudovi su također određivali lakše kazne kao što je bilo šibanje ili progon, te su za neke prijestupe poticali tužitelje na pomirbu ili kompromisno rješenje.¹⁴¹ Iz 14. i 15. stoljeća poznato nam je 20 osoba procesuiranih za zločin čarobnjaštva. Tužbe su se iznosile na sudu zbog vršenja ljubavne magije i trovanja. Sve optužene osobe bile su žene. Konačne presude za 8 žena bile su smrtno (spaljivanje na lomači), u jednom slučaju presuda je bila oslobađajuća, 3 žene bile su protjerane iz grada, a jedna je umrla u zatvoru prije donošenja konačne presude.¹⁴²

Što se tiče pravne geografije, sudovi su mogli djelovati na prostoru nad kojim su imali jurisdikciju. U slučaju Zagreba, to je podrazumijevalo prostor i ljude unutar zidina, te okolna zemljišta s gradskim kmetovima.¹⁴³ Strogo se kažnjavalo svako neovlašteno korištenje "prava mača" na područjima kojima vladar nije podario to pravo. Kako je rad sudova većinom ovisio o sklonosti stanovništva da iznosi tužbe, te su se tužbe većinom odnosile na izolirane slučajeve, nije bilo potrebe za širim prostornim dosegom kaznenog prava kakvo će ono biti u kasnijim razdobljima.

Do sada smo razmotrili pravnu teoriju i pravne prakse sudova 14. i 15. stoljeća, međutim moramo također nešto reći o ljudima koji su donosili tužbe protiv vještica. Nažalost, za samo područje sjeverozapadne Hrvatske imamo vrlo malo podataka o vjerovanjima i odnosu stanovništva prema vješticama, stoga ćemo morati izvući neke zaključke analogijom prema vjerovanjima iz obližnjih krajeva (Ugarska, Istra, Dalmacija, Dubrovačka Republika). Različita vjerovanja stanovništva u vještice zadržala su se u nekim krajevima sve do danas, stoga ih možemo zapaziti i tijekom cijelog perioda progona vještica (14.-18. stoljeće).

¹³⁹ Čepulo 2012, 125.

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ Ishod jedne parnice iz 1496. godine između nekog postolara Antuna i Katarine: "Ipak na molbu čestitih ljudi Antun je spomenutu Katarinu poštediti od ove parnice i potpuno se umirio." Bayer 1969, 525.

¹⁴² Vidi tablicu u prilogu ovog rada.

¹⁴³ Maršavelski 1998, 22-23.

2. Tijekom srednjeg i ranog novog vijeka unutar pučkih zajednica postojala je kompleksnija slika nadnaravnog nego ona koju su na području Banske Hrvatske usvojili učenici pravnici i klerici krajem 17 stoljeća.¹⁴⁴ Također je postojao puno ambivalentniji odnos prema vješticama. Kako bismo razumjeli pučka vjerovanja i odnos prema vješticama, moramo prvo razlikovati narodna vjerovanja u "imaginarna" nadnaravna bića koja su se nalazila "negdje izvan društva", s pozitivnim ili negativnim djelovanjima na to društvo, te vjerovanja u nadnaravne moći ljudi koji su stvarno živjeli i djelovali unutar zajednice.

Još u predkršćanskim europskim narodnim kulturama postojala su vjerovanja u vile, demone, vještice, čarobnjake i slična nadnaravna bića, no ti likovi obično su ostajali neutjelovljeni uzorcnici dobrog i lošeg u društvu, što je također značilo da je uvijek postojala mogućnost njihove prisutnosti, odnosno neprisutnosti. Svijet nadnaravnih bića činio je realan dio životne stvarnosti tadašnjeg stanovništva, te je psiho-socijalno oblikovao zajednicu. Likovi iz tog nadnaravnog svijeta imali su svoje zle utjecaje na društvo, pa su tako uzroci različitih bolesti bili pripisivani zlim vješticama koje su mogle nekoga začarati.¹⁴⁵ Pored takvih postojala su također vjerovanja u dobra nadnaravna bića. Svjedoci u Janjini (Dubrovačka Republika) govorili su "tetki vili" koja je u bijeloj haljini dolazila učiti ljude o narodnoj medicini.¹⁴⁶ Nerijetko su nadnaravna bića bila okupljena u zajednice, stoga imamo svjedočanstva o zlim društvima vještica ili o dobrim vilama.¹⁴⁷ Ti likovi ostajali su na razini priča, no njihova prisutnost u glavama stanovništva utjecala je na stvaranje sličnih predodžbi o stvarnim ljudima unutar zajednica.

Osim neutjelovljenih nadnaravnih sila sadržanih u slikama vještica, demoni i vila koje su se nalazile negdje izvan zajednice u nesigurnim poluimaginarnim prostorima šuma i planina, unutar zajednica postojali su stvarni ljudi za koje se smatralo da su vile, vještice i čarobnjaci, a prema kojima je odnos bio krajnje ambivalentan. Ti su ljudi istovremeno bili na marginama zajednica i u njihovom središtu. Ponekad su bili posljednje utočište nade u moguću lijek za bolesti ili životnu nesreću¹⁴⁸, a ponekad prvi krivci za zlo koje je snašlo neku zajednicu.¹⁴⁹

¹⁴⁴ Vidi str. 56-58.

¹⁴⁵ Stojan 2003, 190. VZA XVIII, 167; Bayer 1969, 545.

¹⁴⁶ Čiča 2002, 69.

¹⁴⁷ Ibid 69-120; Bayer 1969, 538-545.

¹⁴⁸ Jela Rogačica, optužena 1475. godine pred zagrebačkim sudom da je vršila nekakvu ljubavnu magiju, polijevala je ženu svog rođaka: " (...) zato da je njezin muž ne tuče i ne psuje, nego da je voli." Sp. Zag. VII, 443; Bayer 1969, 523; Andrija Kučić, zagrebački kmet, prijavljen na zagrebački sud 1651. godine, liječio je ljude od žučne bolesti: "Vračil je Ivana Nebojana, peženinoga sina, v Završju dva šurjaka i snehu, i nekoga Jurja ženu i ženinoga sina, ki su pogibali od žuči." Starine XXV, 9-10; Horvat 1992, 107.

¹⁴⁹ Bara Petruša, bila je 1749. godine optuživana pred županijskim sudom zagrebačke i križevačke županije da je izazvala mnoge nesreće u društvu. Svjedočanstvo jedne od svjedokinja: " Prošle godine, onu srijedu pred danom svetog Jakova, ušao je dječak, sin svjedokinjin, u vrt gore spomenute Bare Petruševke i u njemu istrgnuo tri čehulje

Takav stav prema lokalnoj vili, vještici ili čarobnjaku, bio je odraz potrebe za osobom kroz koju bi se kanalizirali mnogi problemi zajednice.¹⁵⁰ To su na hrvatskim povijesnim prostorima vrlo često bile žene, koje su tradicionalno imale znanja o narodnoj medicini, znanja koja su osim herbalnih, sadržavala i izricanja različitih "magijskih" formula.¹⁵¹ Iz zapisnika sa suđenja je očito da su prakse stvaranja različitih napitaka i čarolija stvarno postojale.¹⁵² Takve osobe često su uživale ugled i (straho)poštovanje, jer su upravo one spašavale ljude od bolesti i nesreća¹⁵³, no njihova pozicija bila je uvijek izložena mogućim napadima ukoliko je neko liječenje pošlo po krivu ili je bilo potrebno pronaći krivca za različite nesreće u društvu. Poznato nam je da su ljudi razlikovali dobru liječnicu kao što je u Dalmaciji bila "vilenica"¹⁵⁴, ali i "zlu vješticu"¹⁵⁵ spremnu nauditi ljudima. Iz zapisnika sa saslušanja svjedoka vidimo da su stanovnici često odlazili k takvim ljudima u nadi da će im oni pružiti pomoć, s druge strane imamo primjere kada se takve ljude krivilo za trovanje i nečiju smrt. No zanimljivo je da su svjedoci u svojim pričama često odavali dojam da je unutar seoske zajednice bilo opće poznato tko je bila osoba s nadnaravnim moćima i da je ona takvo umijeće prakticirala dugo vremena. To može upućivati na dugotrajnu nesklonost samog stanovništva da linčuje takvu osobu ili da ju prijavi sudskim organima, do trenutka kada je to iz nekog razloga ipak odlučilo učiniti. Možemo naslutiti da je granica između dobre "vile" i "zle vještice" unutar zajednice mogla biti vrlo tanka.

Osim lokalnih liječnica i viještica, na prostoru sjeverne Italije, Hrvatske i Ugarske odabirani su posebni ljudi kojima je uloga bila zaštita zajednice od zlih sila i osiguranje materijalne sigurnosti stanovništva. U slučajevima zabilježenim u Furlaniji ti su se ljudi u snu odlazili boriti protiv vještica i demona kako bi osigurali plodnu žetvu i slične potrebe zajednica. Ostavili su svoj trag u sudskim zapisnicima i drugim izvorima iz kojih se vidi da njihova borba nije bila fizička, već oblik transa s terapijskim socio-psihološkim učincima kojim se osiguravala zaštita zajednice i dobra žetva. Carlo Ginzburg prvi je pronašao i opisao takve običaje iz 16. stoljeća kada su se takvi borci predstavljali kao *benedanti* ("dobri hodači").¹⁵⁶

ili glave luka češnjaka. I dijete je u istom vrtu odmah zaboljela glava i razbolilo se: u nedjelju je umrlo i u ponedjeljak zakopano." Bayer 1969, 670.

¹⁵⁰ Polgar 2015, 237.

¹⁵¹ Takve uloge u društvu su također ponekad imali muškarci. Vidi slučaj Andrije Kučića: Starine XXV, 9-10; Horvat 1992, 106-107.

¹⁵² Dobar primjer je proces protiv nekih žena u Šibeniku 1443. godine u kojem je jedna optuženica u tančine elaborirala izradu pojedinih napitaka i čarolija. Vidi: Bayer 1985.

¹⁵³ Župnik Nikola Brozić (hrvatski glagoljaš iz Omišlja) 1565. godine izvješćuje u zapisniku kanonske vizitacije mjesta na otoku Krku: "Ne znam za drugo, nego kad je bolesno koje dijete, otac i majka idu u Kambon (selo, koje je bilo kraj Dubašnice) k nekoj ženi, koju poštuju kao kakvog boga, ali ja ne znam, što ona čini" Štefanić 1934, 229.

¹⁵⁴ Čiča 2002, 69.

¹⁵⁵ Stojan 2003, 199-200.

¹⁵⁶ Ginzburg 2011.

Slične običaje nalazimo u Istri (*krsnik/križnjak*), Dalmaciji (*vilenica*), Ugarskoj (*táltos*), Srbiji (*zduhač*) i na području sjeverozapadne Hrvatske (*mogut, grabancijaš dijak*).¹⁵⁷ Ti borci unutar ruralnih zajednica nisu bili mješani s čarobnjacima i vješticama, već su imali svoju zasebnu ulogu zaštitnika društva, no i oni su mogli postati metom napada, kao na primjer 1696. godine vlah Stojan iz Ostojnika (Dubrovačka Republika), kojeg su lokalni ljudi smatrali *vilenikom*, no kojem su u konačnici odlučili odrubiti glavu.¹⁵⁸

Međutim, stvaranje lika zle vještice ili čarobnjaka unutar zajednice, nije uvijek moralo biti vezano uz njihove uloge lokalnih liječnika ili zaštitnika. Koncept *maleficija* kao oblika šetnog čarobnjaštva bio je unutar pučkih zajednica dobro poznat. On je služio kao interpretativni okvir kojim su se objašnjavale mnoge nesreće u društvu, a u podlozi kojega su se obično skrivale različite tenzije među ljudima u određenim praktičnim životnim okolnostima. Optužbe za *maleficij* su najčešće bile vezane uz različite prijetnje unutar zajednice (socijalne, kulturne, ekonomske)¹⁵⁹ Ljudi su optuživali jedni druge za izazivanje bolesti, smrti članova njihove obitelji ili štete usjevima, stoci i imovini. Time su kanalizirali svoju patnju, ljubomoru i gnjev, težili identifikaciji uzročnika svojih nesreća, te pokušavali pronaći mogući lijek. Takve optužbe bile su vrlo česte u pučkim zajednicama, ali su se većinom rješavale mirenjem između tužitelja i optuženih tako da je optužena osoba došla u kuću bolesnika, povukla svoje tobožnje uroke i izliječila bolesnu ili unesrećenu osobu.¹⁶⁰ Međutim u nekim okolnostima takve su optužbe mogle eskalirati te dovesti do *linčeva vještica* (izgona ili ubijanja ljudi bez formalne pravne procedure) ili prijava zločinaca sudskim organima.

Nazivi kao što su vilenica, vještica i čarobnjak korišteni su u zajednicama s različitim ciljevima. Ponekad zbog stvarnih uloga narodnih liječnika ili liječnica u društvu, a ponekad zbog potreba za marginaliziranjem ili isključivanjem neke osobe iz društva, no ne možemo isključiti i mogućnost da su se ti nazivi često pridavali pogrdno, u šali ili igri, a ne zato što je netko ozbiljno mislio da ta osoba posjeduje nadnaravne moći. Imajući to na umu, zanimljiv je opis stanja u Nerežišćima na Braču natpopa Šimuna Cerineo-Cerinića vizitatoru biskupu Ivanu Andreisu iz 1668. godine:

¹⁵⁷ Klaniczay 1993, 243-248; Klaniczay 1991/92, 81-85; Bertoša 1993, 45-53; Chloupek 1953, 241-250.

¹⁵⁸ Kapetanić/Vekarić, 2002, 478; Stojan, 2003, 198.

¹⁵⁹ Za primjer socijalnih i ekonomskih tenzija unutar jedne seoske sredine vidi slučaj Bare Petruše: Starine XXV, 56-76; Bayer, 657-680; Zbiljski 2013, 43-45.

¹⁶⁰ Briggs, 2002.

Ne znam da li ima vještica i vješćuna. Svakako nema javnih. Ali, postoji neka đavolska vještina. Prave uzlove pomoću nekih prokletih čarolija kako bi došlo do ženidbe ili kako bi spriječili ženidbu. To rade kao od šale ili da se narugaju. Ne uviđaju da time uzrokuju veliko zlo sarađujući s vragom, i da time štetuju bližnjemu.¹⁶¹

Iz ovog navoda možemo vidjeti (ne)razumijevanje jedne crkvene osobe suočene s običajima njemu nepoznate kulture, te njegovo "prevođenje" tih običaja na jezik katoličke teologije, koji je u takvim radnjama vidio "surađivanje s vragom". Moramo moći zamisliti da su takva možda i isprva bezazlena etiketiranja mogla ponekad dovesti i do ozbiljnih posljedica za neku osobu, unutar zajednice, ali i pred organima vlasti.

Vjerovanja u vještice i moći ljudi s nadnaravnim sposobnostima unutar pučkih zajednica postojala su tijekom cijelog perioda sudskog progona vještica. Međutim stav prema lokalnim vješticama je tijekom 17. stoljeća postao znatno negativniji. U razdoblju 14. i 15. stoljeća nalazimo na relativno mali broj tužbi pred sudom za zločine čarobnjaštva, te su se takve tužbe većinom odnosile na izolirane slučajeve trovanja i ljubavne magije. Razlog tome mogla je biti tadašnja pravna procedura s običajima kao što su *lex talionis*, no također je mogući razlog bio veći stupanj inkorporiranosti vještica u društveni život pučkih zajednica. U vremenu sve češćih socijalnih, kulturnih i ekonomskih kriza unutar pučkih zajednica (izazvanih ratovima, bolestima, migracijama, prodiranjem novih kulturnih tekovina, konfesionalizacijom, procesom refeudalizacije i klimatskim promjenama), dolazi do znatno negativnijeg stava stanovništva prema vješticama koji možemo zapaziti tijekom 17. stoljeća po većem broju prijava na sud i velikom broju linčeva vještica¹⁶² kojih do tog vremena (po dosadašnjim podacima) nije bilo.

3. Zbog ratnih osvajanja i širenja Osmanskog Carstva, prostor Hrvatsko-Slavonskog kraljevstva je u 16. stoljeću sveden na "ostatke ostataka" (*reliquiae reliquiarum*). U periodu od kraja 15. stoljeća do druge polovice 16. stoljeća ne nailazimo na izvore o progonima vještica. Vrlo vjerojatno da je društveno destabilizacijski faktor rata i uzastopan prodor osmanskih četa na područje sjeverozapadne Hrvatske smanjio broj tužbi za čarobnjaštvo, jer su se izvori nesreća i patnji mogli jasno identificirati u opasnosti od Osmanlija. Na prve ponovne sudske procese protiv vještica nailazimo 1585. godine pred sudom trgovišta Varaždinske Toplice (posjed zagrebačkog Kaptola). Prema karakteristikama tih procesa vidimo naznake promjena u pravnoj proceduri kakve će se realizirati u 17. stoljeću.

¹⁶¹ Jutronic 1969, 180.

¹⁶² Vidi str. 47.

Prva razlika koju zamjećujemo je sam zapisnik sa suđenja. Dok se u starijim procesima za svaku parnicu ostavila tek pokoja kratka bilješka, u parnicama iz 1585. godine vodio se zapisnik suđenja, stoga imamo bolji uvid u sam tijek sudskog procesa. U jednom od procesa toplički kmet Matija Škof podigao je tužbu protiv Urše Bešenić i Dore Golub da su ga u dva navrata začarale. Na sudu je izjavio:

Kada se jednoga dana prije posljednje minule berbe mirno vraćao iz vinograda kući, dok su malo pred njim išli njegovi drugovi, dunuo je žestoki vjetar i tako ga gurnuo u grudi, te je jedva mogao da se kući vrati. A onda je pao u vrlo tešku bolest i tri dana nije mogao ni govoriti. Kad se nešto malo oporavio, nakon tri dana, pošao je opet u vinograd. I ponovo ga je, na istom mjestu gdje i prije, zahvatila žestoka zračna vijavica. Na to se pred njim pojaviše spomenute dvije žene, Urša Bešenićka i Dora Golubica, i rekoše mu, njemu, Mati Škofu: "Dodi i hajde s nama, ništa ti ne ćemo zla učiniti." A Dora Golubica je za vrijeme bolesti istoga Mate Škofa došla k njegovoj materi, a nitko je nije zvao, i ispitivala je kakvim lijekom mati njegova liječi njega, Matu Škofa.¹⁶³

Iz daljnjih iskaza Matije Škofa sud je proširio ovu optužbu i na neku ženu Katu Kavnićijanku, koja je navodno sudjelovala u zločinu s druge dvije optuženice. Vidimo prema karakteristikama tužbe da se zločin čarobnjaštva više nije ticao samo jednog izoliranog slučaja, već da je zločin mogao biti i kolektivne naravi.

Sama sudska procedura još je uvijek imala različite elemente akuzatornog kaznenog postupka, međutim ključne razlike ovog pravnog postupka u odnosu na onaj iz 15. stoljeća odnosile su se na pitanja tko podiže tužbu, te na kome se nalazi teret dokazivanja krivnje, odnosno nevinosti. Na suđenju je sudjelovao neuobičajeno veliki broj pravnika (između ostalog i poznati hrvatski pravnik Ivan Pergošić), te je prilikom suđenja došlo do neslaganja između pravnika oko ta dva pitanja. Naime, sud je vodio parnicu kao da je on podigao tužbu, te je teret dokazivanja krivnje stavio na suca: "Stoga će se sudac ili župan ovoga mjesta 14-og dana samotreći zakleti na glavu iste Kate Kavnićijanke da je ona vještica i čarobnica."¹⁶⁴ Protiv te odluke uzdigli su se neki od pravnika: "Jer nikad se nije čulo da bi se sudac morao zaklinjati protiv takvih koji se kaznenom presudom osuđivaju."¹⁶⁵ Također su izjavili: "(...) postupak protiv njih nije se imao povesti u ime županije, nego u ime onoga tko ih je prijavio da su ga ugrabile, naime Matije Škofa."¹⁶⁶ Ovakvu nesigurnost u pravnom postupku možemo objasniti postepenom implementacijom ideja i praksi *inkvizitornog pravnog postupka*, čije su glavne

¹⁶³ Bayer 1969, 541.

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ Ibid 543.

¹⁶⁶ Ibid.

karakteristike bile upravo podizanje tužbe u ime suda i stavljanje tereta dokazivanja na sudskog tužitelja. Međutim zašto je došlo do ovih promjena?

Akuzatorni kazneni postupak imao je u suštini dvije ključne mane. Prva je bila njegova nemogućnost da suzbija sve oblike kriminaliteta.¹⁶⁷ Dio tog problema bio je teorijske naravi. Kako je akuzatorni postupak pretpostavljao da je većina zločina napad na određenu osobu, te poticao na uspostavu ponovnog mira (kompromis), što je onda bilo sa zločinom *izdaje kralja*? Izdaja kralja bila je direktan napad na osobu kralja i na kraljevstvo (*body politic*). Za takav se zločin predviđala smrtna kazna i nije postojala mogućnost postizanja kompromisa. Zločin izdaje kralja bio je ustvari "javni zločin", jer je štetio cijeloj zajednici (kraljevstvu). U Ugarskom kraljevstvu se tijekom srednjeg vijeka sve više zločina počelo smatrati "izdajama", pa je tako 1462. godine napravljena i lista takvih zločina: pobuna, krivotvorenje, palež, ubojstvo rođaka ili supruge, pljačka, ignoriranje presuda suda, ubojstvo suca ili pravnika u sudnici, izdaja utvrde, hereza i incest.¹⁶⁸ Različiti zločini postajali su "javni zločini" koji, osim što su mogli povrijediti određenu osobu/e, direktno su vrijeđali *političko tijelo*. Ne čudi nas u tom kontekstu da je vremenom i zločin čarobnjaštva postao "javan zločin" koji je štetio cijeloj zajednici. To je vidljivo i u pravnom diskursu. Zločinca se trebalo kazniti: "(...) da se istrijebi zlo iz božjeg puka."¹⁶⁹ Također zato: "(...) da ne bi trulo sjeme otrovalo zeleni usjev i da se šugava ovca odstrani od zdravih."¹⁷⁰ Individua je u parnici počela stajati direktno nasuprot *političkog tijela*. Osim što su takve teorijske promjene otvorile put prema uvođenju inkvizitorne pravne procedure, u njima vidimo i rane naznake procesa stvaranja države.¹⁷¹ Drugi dio problema bio je praktičan. Sud je ovisio o sklonosti stanovništva da podižu tužbe, zbog čega je bio krajnje neefikasan u suzbijanju kriminala. Za mnoge zločine nitko nije iznosio tužbe pred sud, zbog čega se stvorila potreba da se zadaća podizanja tužbe prebaci na sudske instance. U Ugarskoj se s tim zadatkom pojavljuje *fiškal*, isprva kraljev službenik koji je trebao progoniti nevjerne ljude i konfiscirati njihovu zemlju, no vremenom on postaje javni tužitelj čija je zadaća bila sakupljanje dokaza i podizanje tužbe protiv nekog zločina.¹⁷² Postepeno je ta služba uvedena u sve sudske institucije diljem kraljevstva, čime je stvoreno *javno tužiteljstvo*.

Druga mana akuzatornog kaznenog postupka bio je njegov dokazni sistem.¹⁷³ Ključni dokazni sistem akuzatornog postupka bila zakletva prisežnika, što je ustvari bio "iracionalni"

¹⁶⁷ Bayer 1995, 59.

¹⁶⁸ Rady 2015, 112.

¹⁶⁹ Bayer 1969, 544.

¹⁷⁰ Ibid 545.

¹⁷¹ Rady 2015, 116.

¹⁷² Ibid 116-118.

¹⁷³ Bayer 1995, 59.

sistem utvrđivanja istine o zločinu. Nastala je potreba za stvaranjem "racionalnijeg" dokaznog sistema zbog čega se češće unutar pravnog postupka počela pojavljivati *tortura* kao metoda dokazivanja zločina.

Nedostaci akuzatornog kaznenog postupka bili su vidljivi na području Ugarsko-Hrvatskog kraljevstva već tijekom srednjeg vijeka, čemu svjedoče procesi stvaranja sudske funkcije fiškala te pretvaranja sve više zločina u "javne zločine". Time se u konačnici stvorilo i plodno tlo za kasnije prihvaćanje inkvizitornog kaznenog postupka iz germanskih zemalja.

U Svetom Rimskom Carstvu su mane akuzatornog postupka postale sve izraženije u drugoj polovici 15. stoljeća i početkom 16. stoljeća, kada se znatno povećala razina nekontroliranog nasilja. Diljem zemlje harale su skupine vitezova pljačkaša, a cestama i selima se nekontrolirano kretalo mnoštvo skitnica, baraba, odbjeglih redovnika, bivših studenata i prosjaka. Povećani broj kriminalnih radnji otkrio je nesposobnost lokalnih komunalnih sudova da sprječavaju nasilje. Dok su takvi sudovi mogli održavati mir u relativno stabilnim malim zajednicama, u promjenjivim i nestabilnim društvenim okolnostima nastala je potreba za uvođenjem procedure koja će moći bolje suzbijati kriminal.¹⁷⁴ Lokalni svjetovni sudovi počeli su uvoditi prakse inkvizitornog pravnog postupka (nastalog iz rimsko-kanonskog prava), što je značilo češće pokretanje tužbe od strane sudskih instanci, shvaćanje zločina kao štetnih za cijelu zajednicu, te korištenje torture kao primarnog dokaznog sredstva. U konačnici je car Karlo V naložio da se napravi kazneni zakonik za cijelo Carstvo, koje su upravo karakterizirale takve prakse. Tako je nastao *Constitutio Criminalis Carolina* 1532. godine, prvi zakonik na tom području koji je uveo inkvizitorni kazneni postupak kao redovni.¹⁷⁵ Iako je u teoriji *Carolina* još uvijek zadržala akuzatorni kazneni postupak, u praksi je on bio gotovo isključivo inkvizitorni.¹⁷⁶

Ključna razlika između inkvizitornog i akuzatornog kaznenog postupka bila je u tome tko podiže tužbu. Dok je u akuzatornom postupku to bila zločinom oštećena osoba, u inkvizitornom postupku to postaje sud, odnosno javni tužitelj, čiji je zadatak bio provesti istragu i prikupiti dovoljno dokaza da se povede formalna tužba. Također je teret dokazivanja bio prebačen na javnog tužitelja, koji, zbog nepostojanja principa *lex talionis* unutar inkvizitornog postupka, nije morao strepiti od njegovog sudskog progonjenja ukoliko se ne bi uspjela dokazati krivnja. Javni tužitelj je još uvijek ovisio o optužbama običnog puka za pokretanje istrage i formalne tužbe, no njihova uloga tužitelja na sudu je potpuno zamijenjena osobom javnog

¹⁷⁴ Berman 2003, 131.

¹⁷⁵ Bayer 1995, 62.

¹⁷⁶ Ibid 73.

tužitelja. Ovim promjenama otvorile su se mogućnosti za procesuiranje puno većeg broja zločina. U pravilu je sud morao reagirati na svaku čak i najmanju sumnju za počinjen zločin (*fundamentum inquisitionis*), što je u praksi značilo da nije trebalo postojati čvrstih dokaza da bi se povelu istraga.¹⁷⁷

Istraga se, ustvari, sastojala od ispitivanja svjedoka, koji postaju ključno dokazno sredstvo na temelju kojeg se mogla povesti formalna tužba. Već su dva svjedočanstva bila dostatna za podizanje tužbe. Na samom sudu presuda se mogla donijeti na temelju ocjene suda o vjerodostojnosti svjedočanstva (dvaju svjedoka) ili na temelju priznanja optuženog. U praksi se obično priželjkivalo priznanje optuženika, jer se ono smatralo "krunom dokaza", odnosno najčvršćim dokazom. U praksi je bilo dosta teško dobiti vjerodostojna priznanja dvaju ili više svjedoka, stoga se *tortura* sve češće počela koristiti kao glavna metoda dobivanja iskaza (priznanja).¹⁷⁸

Novim pravnim odredbama i praksama, rad sudova se također nastojao profesionalizirati. Na sudu su morali sudjelovati školovani pravnici te se obavezno morao voditi zapisnik suđenja.¹⁷⁹ U teoriji su po svakom nejasnom pravnom pitanju lokalni sudovi morali kontaktirati visoke pravne škole ili "pravu vješte osobe", čime se nastojalo boriti protiv nesistematičnosti *običajnog prava*. Međutim, kao što ćemo vidjeti, upravo je nepoštivanje zadnjeg pravila bio jedan od glavnih razloga zašto je u kasnijem razdoblju došlo do intenzivnih i brutalnih sudskih progona vještica.¹⁸⁰

4. 2. 3. Progona 17. stoljeća (od 1609. do 1698. godine)

1. Nakon dolaska Habsburgovaca na ugarsko-hrvatsko prijestolje (1527.) utjecaji inkvizitorne pravne prakse njemačkih zemlja postepeno su počeli prodirati i u te krajeve. No, stvaran prelazak na inkvizitorni kazneni postupak dogodio se na području Banske Hrvatske tek nakon završetka "Dugog rata" s Osmanskim Carstvom (1593-1606.).

Potpisivanjem mira u Žitvi 1606. godine između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva, zaustavljeni su daljnji prodori Osmanlija prema Zagrebu i okolici, te se uspostavio relativan mir na granici. Prostor Banske Hrvatske više nije bio izravno ugrožen od ratne opasnosti, stoga su ga Habsburgovci nastojali čvršće vezati uz vlasti u Beču. Stvorili su se preduvjeti za uspostavu trgovinskih (revitalizacija trgovine, stvaranje cehova) i kulturnih

¹⁷⁷ Bayer 1995, 63-64.

¹⁷⁸ Bayer 1969, 106.

¹⁷⁹ Bayer 1995, 63. To zamijećujemo u praksi sudova Banke Hrvatske od druge polovice 16. stoljeća.

¹⁸⁰ Vidi str. 56.

(početak katoličke obnove) veza s austrijskim nasljednim zemljama.¹⁸¹ Time započinju socijalne, ekonomske i kulturne promjene u čijem kontekstu moramo tražiti promjene kazneno-pravne teorije i praxe, te odnosa prema zločinu čarobnjaštva.

Početak 17. stoljeća bio je završetak stoljetne teritorijalne i institucionalne konsolidacije prostora Banske Hrvatske. Na području sjeverozapadne Hrvatske formirale su se Zagrebačka, Križevačka i Varaždinska županija, a glavni elementi prostorne organizacije postala su vlastelinstva. Osim plemićkih vlastelinstva, i gradovi su djelovali kao "vlastelini" raspolažući nemalim zemljišnim posjedom.¹⁸² Do tada je većina vlastelinstva i gradova dobila "pravo mača", svoje "javne tužitelje", te je izgradilo vlastite tamnice, sudnice i mučionice, stoga su gradski, vlastelinski i županijski sudovi postali glavne kazneno-pravne instance za suzbijanje kriminala.

Gradskim sudovima predsjedao je sudac (*judex civitatis*). Bio je biran između 12 senatora (*senatores*) koji su uz 22 zastupnika općine (*iurati, assessores*) činili glavno tijelo gradske uprave. Sudac je uz svoje senatore vodio glavnu riječ u parnicama i donosio sve presude. Osim, suca i senatora, u kaznenim parnicama sudjelovali su i različiti činovnici, birani među senatorima, građanima, a ponekad i kmetovima. Najvažniji činovnici bili su gradski bilježnik (*notarius civitatis*), zadužen za vođenje zapisnika suđenja¹⁸³, kapetan (*capitaneus civitatis*) zadužen za održavanje mira i reda u gradu, fiškal (*fiscalis civitatis*)¹⁸⁴ odnosno gradski tužitelj, zadužen za podizanje tužbi, kaštelan (*castellanus civitatis*) zadužen za održavanje tamnice i organiziranje provedbi smrtnih presuda, te krvnik (*carnifex*) zadužen za provedbu mučenja (torturu) i izvršenje samih smrtnih kazni.¹⁸⁵ Županijskim sudovima je predsjedao podžupan (*vicecomes*), te se sudsko vijeće sastojalo od plemićkih sudaca (*judices nobilium*) i plemićkih podsudaca županije (*vicejudices nobilium*). Na vlastelinskim sudovima vrhovnu sudsku vlast imao je vlastelin, no on je birao suce i ostale službenike koji su se brinuli za provedbu kaznenih postupaka na području vlastelinstva. Županijski i vlastelinski sudovi imali su vrlo slične službenike onim gradskim, pa su tako i oni imali svoje bilježnike, fiškale, krvnike i ostale funkcionere koji su provodili kazneni progon.¹⁸⁶

Svi sudovi na području Banske Hrvatske sudili su po gotovo istim procesnim pravilima. Iz parnica protiv vještica proizlazi da je to tada ustvari bio *inkvizitorni pravni postupak*. Prijelaz

¹⁸¹ Petrić 2012, 164.

¹⁸² Budak 2007, 56.

¹⁸³ Gradski bilježnik bio je i najučestaliji među pravnicima. Morao je dobro poznavati latinski i kraljevske zakone. Sp. Zag. XVIII, xxii; Horvat 1992, 84.

¹⁸⁴ Prvi spomen gradskog fiškala u Zagrebu 1599. godine. Sp. Zag. XIV, 276.

¹⁸⁵ Horvat 1992, 82-90; Sp. Zag. XVIII, xi-xvi.

¹⁸⁶ Bayer 1969, 255-256.

s akuzatornog na inkvizitorni kazneni postupak je nedvojbeno došao pod utjecajem pravne prakse njemačkih zemalja.¹⁸⁷ Međutim, formalno nije bio donesen nikakav kazneni pravni zakonik koji je vrijedio za Bansku Hrvatsku. Jedini priručnik kaznenog prava koji se spominje u paricama bio je *Directio methodica processus iudicarii iuris consuetudinarij, incltyi regni Hungariae* (Metodična uputa u sudbeni postupak po običajnom pravu slavnog Ugarskog Kraljevstva)¹⁸⁸ hrvatskog pravника Ivana Kitonića iz 1619. godine, i to ponajviše u pitanjima vezanim uz legitimnost korištenja *torture*.¹⁸⁹ Prema karakteristikama kazneno-pravnog postupka, vidljivo je da se on uvelike uniformirao, stoga od početka 17. stoljeća u svim paricama nailazimo na klasičan inkvizitorni kazneni postupak koji se sastojao od istrage (*inquisitio*), tužbe (*actio*), parničke rasprave (*processus, causa*), ispitivanja (*examen*), te konačne presude. Međutim, interpretacije dokaza i iskaza, te donošene presude bile su još uvijek uvelike određene (osobnim) odlukama pravnika i sudaca, zbog čega su se i u ovom periodu odluke često donosile prema "običaju".¹⁹⁰

Početkom 17. stoljeća zločin čarobnjaštva se u sudskim koncepcijama već udomaćio kao javni zločin, a vještica je prepoznata kao opasnost za društvo.¹⁹¹ Iz članka 10. odluka Hrvatskog Sabora između 1609. i 1625. godine to je i više nego jasno:

Osim toga se određuje da vještice, čarobnice i trovateljice, gdje god one u ovom kraljevstvu živjele i bile pronađene, stanovnici tih mjesta mogu i trebaju slobodno hvatati i dovesti njihovim zemljišnom gospodaru koji ih pod prijetnjom gubitka mača, mora po zaslugi kazniti.¹⁹²

¹⁸⁷ Čepulo 2012, 17. Godine 1574. nadvojvoda Karlo II dao je izraditi kazneni zakonik *Die Land und peinliche Gerichtsordnung*, koji je napravljen po uzoru na *Carolinu*, stoga su ga zvali i "Štajerska Karolina". Taj se zakonik koristio u praksi na području Vojne krajine. Kučinić travanj 1940, 124-125.

¹⁸⁸ Metodična uputa (1619), 2004.

¹⁸⁹ Ivan Kitonić studirao je na Sveučilištu u Grazu od 1587.-1588. godine, te je dakako bio upoznat s novim pravnim odredbama i praksama. Jureković 2004, 667-668; U *Metodičnoj uputi* Kitonić torturu uzima za legitimno sredstvo dokazivanja istine te izlaže uvjete njezinog korištenja. *Metodična uputa*, glava IV, pitanje 8., 2004, str. 220-226; Pozivajući se na Kitonićeve upute, tužitelji sudova Banske Hrvatske nastojali su opravdati korištenje torture koja se postepeno uvodila kao redovno dokazno sredstvo u sudski proces hrvatskih sudova. Bayer 1969, 563, 629; VDA VIII, 54-57; *Fontes*, 107.

¹⁹⁰ Parnica iz 1629. godine protiv Kate Cankovice pred zagrebačkim sudom: "Stoga navedeni odvjetnik zahtijeva da se toj optuženici kao poznatoj vještici sudi i da joj se izrekne i nad njom izvrši pravda prema običaju i praksi, koje se u sličnim slučajevima čarobnjaštva u ovom kraljevstvu obično držimo." Bayer 1969, 548.

¹⁹¹ Parnica iz 1629. godine protiv Kate Cankovice pred zagrebačkim sudom: "Navedena optuženica, ne zna se kakvim đavolskim duhom nadahnuta, bavila se čarobnjačkim umijećem kroz mnogo prošlih godina i vremena kao i posljednjih nedavno proteklih dana. Ona je drugima pribavljala čarolije, priređivala napitke od neke tvari pa ih davala stanovitim osobama visokog položaja (koje ovdje u tužbi zbog njihova ugleda odvjetnik ne želi imenovati, ali je pripravan da ih privatno imenuje) Time se ona bavila kako ovdje unutar granica područja ovoga grada tako i izvan njih u susjednim područjima, ali sve unutar zagrebačke županije, ne bojeći se da će biti kažnjena kaznama koje se obično izriču ovakvim zločincima." Ibid 548.

¹⁹² Ibid 546.

Također je provincijalna crkvena sinoda u Trnavi 1611. godine donijela odluku (koju je Hrvatski Sabor potvrdio¹⁹³) da se:

Čaranja, vraćanja, gatanja, proricanja i supersticiozna vidanja bolesti i rana tajnim riječima i znacima izvršenim u izvjesno vrijeme i na određenom mjestu, imaju se opetovano žigosati pred sabranim narodom. A ako se opazi da su neki upleteni u takva čarobnjaštva, na njih neka župnik hitno upozori biskupa.¹⁹⁴

Prema ovim odredbama možemo vidjeti da se zločin čarobnjaštva još uvijek koncipirao kao oblik trovanja, čaranja, ljubavne magije i proricanja, a zločince se smatralo čarobnicama i trovačicama. Međutim, ključna razlika bila je u tome što se zločin (čarobnjaštva) više nije shvaćao kao privatna razmirica između dviju stranaka, već je dobio javnopravnu dimenziju. Vještice i njihove prakse postale su opasnost za društvo koja se morala iskorijeniti. Pritom jasno postaju vidljive naznake da se vještica ponekad smatrala i pripadnicom "vještičeg društva" zbog čega su optužene osobe bile poticane da otkriju suučesnike u svojem zločinu.¹⁹⁵

S obzirom na izneseno, zanimljivo je da od 1609. do 1698. godine nalazimo na relativno malo sudskih progona vještica. Za sada su poznate 23 osobe koje su se našle pred sudom (17 žena i 6 muškaraca). Konačne presude u čak 17 parnica su nepoznate, u četiri slučaja konačna presuda bila je smrtna (spaljivanje na lomači), dok u jednom oslobađajuća. Optužbe svjedoka na temelju kojih su sudovi podizali formalne tužbe uglavnom su bile vezane uz stvarna i nestvarna čaranja,¹⁹⁶ trovanje i ljubavnu magiju. Na sudu se u samo tri parnice koristila tortura.

Razlog relativno malog broja sudski progonjenih ljudi možemo tražiti u tadašnjim sudskim koncepcijama zločina. Iako se čarobnjaštvo prepoznavalo kao ozbiljan zločin, te je vještica smatrana opasnošću za cijelo društvo, još uvijek nisu postojale pravne smjernice za razumijevanje i kažnjavanje takvog zločina, niti one koje su detaljnije iznosile

¹⁹³ Ibid 547.

¹⁹⁴ Ibid 546.

¹⁹⁵ Parnica iz 1629. godine protiv Marine Fabić pred zagrebačkim sudom: "Da bi pak odala druge vještice, čarobnice i vračare i njihova vraćanja kao i svoje ortakinje, traže da se najprije osudi da bude podvrgnuta mučenju (...)" Ibid 557. Koncepcije "društva vještica" su najvjerojatnije postojale unutar vjerovanja društva već iz ranijih razdoblja, no tek su se tijekom 17. stoljeća počela pojavljivati u pravničkom diskursu.

¹⁹⁶ Iako je vrlo teško iz sačuvanih izvora presuditi koji su točno bili stvarni slučajevi pokušaja štetnog čaranja, a koji lažne optužbe, određeni slučajevi odaju dojam da se barem dio optuženih ljudi zaista bavio nekim oblikom *maleficija*, čiji je cilj bio unaprjeđenje nečije pozicije ili šteta drugoj osobi i njezinoj imovini. Na primjer, iz slučaja Magde Muhić i Mihajla Kuševića optuženih za čarobnjaštvo 1640. godine možemo uspoređujući različite iskaze sa suda isčitati da zaista jesu pokušali izvesti nekakav čarobnjački čin s mlijekom i klinom čiji je cilj bio ubiti njihovu susjedu Doru Jelenovečku. Ibid 551-555. Općenito se razaznaje iz zapisnika sa suđenja da su se ljudi stvarno bavili različitim magičnim praksama, no obično je njihov cilj bio liječenje bolesti ili pospješivanje uroda. Na primjer Katarina Cik je pred Sudom grada Varaždina 1709. godine dobrovoljno priznala da je izvodila nekakav ritual paljenja kamenja kako bi sinu izliječila naoteklu nogu. VDA VI, 98-103.

ranonovovjekovni čarobnjački imaginarij.¹⁹⁷ Tužba koja se podizala protiv vještica bila je temeljena na iskazima svjedoka koji su optužili neku osobu za *maleficij*, i stoga je ovisila o izloženoj optužbi. Uglavnom se sastojala od kratkog izvještaja istrage u kojoj se specificirao zločin, nakon čega je uložena molba da se protiv optužene osobe pokrene kazneni postupak. Bez obzira na to što se vještica smatrala javnim zločincem, sud se koncentrirao na dokazivanje specifičnog zločina koji je bio vidljiv u zapisniku istrage. Na primjer, u slučaju tužbe protiv Marine Fabić iz 1657. godine, pokrenuta je parnica na temelju sna neke žene Jelene Magdalenić u kojem je optužena tukla spomenutu Jelenu. Prilikom suđenja povela se pravna rasprava u kojoj je došlo do neslaganja pravnika oko "prirode" magijskih umijeća, te je li moguće da je optužena počinila takav zločin. U konačnici je optužena bila puštena, jer su suci smatrali da ne postoji dovoljno valjan dokaz da je optuženica počinila spomenuti zločin.¹⁹⁸ Iz primjera vidimo da je na sudu još uvijek bilo ključno dokazivanje specifičnog zločina na temelju kojeg se povela parnica. Upravo će se po toj praksi razlikovati kasnije razdoblje progona (1698.-1758.), kada se sud počinje koncentrirati na dokazivanje elaborirane koncepcije zločina i lika vještice (*ugovor s đavlom*), dok stvarni iskazi svjedoka o počinjenom zločinu služe samo kao pravničko sredstvo kojim se legitimiralo pokretanje formalne tužbe.

2. Predstavljene promjene u pravničkim teorijama i praksama stvorile su preduvjete za intenzivne sudske progone vještica iz kasnijeg razdoblja (1698.-1758.), no obično se u historiografiji zanemaruje uloga koju je u tome imala i promjena stava pučkog stanovništva prema vješticama. Tijekom 17. stoljeća ta je promjena vidljiva po broju seoskih linčeva vještica (1620., 1673.-1675., 1685., 1691.),¹⁹⁹ koje prijašnje razdoblje nije poznavalo. Ponudit ćemo stoga neke odgovore na pitanje zašto je tijekom 17. stoljeća (posebno u drugoj polovici stoljeća) stav prema vještici unutar pučkih zajednica postao znatno negativniji.

Tijekom ranog novog vijeka trajalo je tzv. *malo ledeno doba*, što je značilo da su temperature u Europi bile nešto niže od današnjih. Između 14. i 19. stoljeća zabilježena su različita razdoblja znatnih padova temperatura. Jedan od hladnijih perioda možemo zapaziti u vremenu kad izbijaju najžešći linčevi vještica u Zagrebu i okolici, naime između 1670-ih i 1690-ih godina.²⁰⁰ Klimatski uvjeti tih su godina utjecali na uspjeh uroda te pojavu različitih

¹⁹⁷ U zakoniku *Constitutio Criminalis Carolina* zločin čarobnjaštva se samo prepoznaje kao oblik čaranja ili proricanja. Vidi: Bayer 1969, 414-416.

¹⁹⁸ Ibid 555-565.

¹⁹⁹ *Acta* V, 248; ZHS I 328-329, 334, 358-359; Byloff 2014, 177-178; Valvasor, knj. XII, glava I, 6; VDA VIII, 59; ZHS I 530-531.

²⁰⁰ Behringer 2006, 663.

štetočina i bolesti. Zabilježene su velike bijede i gladi uzrokovane pojavom crva i mrazova 1674-1675.²⁰¹ i 1685.-1686. godine²⁰². Također su zabilježene pojave kuge 1682. i 1691-1692. godine.²⁰³ Upravo tih godina (1673.-1675., 1686. i 1691.) dolazi do seljačkih linčeva vještica.

Janez Vajkard Valvasor, u svojem djelu *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*, osvrnuo se na seljački linč iz 1686. godine, te objasnio da su seljaci spalili mnogo vještica jer su ih krivili za izazivanje nerodice 1685. godine.²⁰⁴ Iako je vjerojatno istina da su se seljaci okrenuli protiv vještica zbog takvih teških životnih uvjeta, razlog identifikacije uzročnika tih nesreća u vješticama ostaje nepoznat. Naime, osim preko pravničkih i klerikalnih interpretacija, mi ne poznajemo niti jedan slučaj na području Banske Hrvatske gdje su svjedoci u parnicama optuživali tobožnje vještice za izazivanje lošeg vremena. Unutar pučkih zajednica ljudi su se tradicionalno optuživali za neki oblik *maleficija* (trovanje, čaranje), a ne zbog stvaranja tuče i mraza. Moguće rješenje na ovo pitanje je da su se ekonomskom i kulturnom obnovom veza s austrijskim zemljama proširila nova pučka vjerovanja o vješticama među stanovništvom Banske Hrvatske.²⁰⁵ Slična se stvar dogodila u Ugarskoj gdje su se preko njemačkog stanovništva proširile nove koncepcije lika vještice.²⁰⁶ Pretpostavili bi da se vremenom i na području Banske Hrvatske pojavilo vjerovanje u vještičje moći stvaranja tuče, međutim nemamo niti jedan spomen takvog vjerovanja u iskazima svjedoka. Ponudit ćemo stoga jedno drugo rješenje.

Poslije "Dugoga rata" s Osmanskim Carstvom hrvatske je krajeve zahvatio val *katoličke obnove*. Tome su najviše doprinijeli isusovci koji su se nastanili u hrvatskim krajevima početkom 17. stoljeća.²⁰⁷ Najveća zapreka katoličkoj obnovi bila je nestašica svećenstva i vjerska neobrazovanost stanovništva, stoga je isusovcima ključna zadaća bila kristijanizacija i evangelizacija, odnosno obrazovanje svećenstva te pastoralni rad s ciljem širenje katoličanstva.²⁰⁸ Isusovci su u Zagrebu osnovali gimnaziju 1607. godine koja je bila prva javna škola u Hrvatskoj, što je pridonijelo povećavanju razine obrazovanosti svećenstva Zagrebačke biskupije.²⁰⁹ Isusovci su također 1662. godine osnovali akademiju, koja je kasnije postala prvo hrvatsko sveučilište. Svojim programima obrazovanja stanovništva u duhu katoličke crkve

²⁰¹ Horvat 1992, 30.

²⁰² Buntak 1996, 310.

²⁰³ Ibid 309.

²⁰⁴ Valvasor, knj. XII, glava I, 6.

²⁰⁵ Klaniczay 1993, 229.

²⁰⁶ Ibid.

²⁰⁷ Tijekom 17. stoljeća isusovci su osnovali kolegije i škole u Zagrebu (1607.), Rijeci (1627.), Varaždinu (1636.), Osijeku (1687.) i Požegi (1698.). Budak 2007, 180.

²⁰⁸ Brnardić 2016, 447.

²⁰⁹ Petrić 2012, 174.

isusovački kolegiji su postali središtima kulturne i društvene djelatnosti u Banskoj Hrvatskoj. Širili su principe svojega reda (temeljene na odredbama Tridentskog koncila) koji su u suštini bili osmišljeni kako bi propagirali socijalno i vjersko discipliniranje. Posebnu su pozornost isusovci pridavali (pre)oblikovanju života običnog puka što su činili intenzivnim pastoralnim radom. Pored isusovaca, i crkveni red pavlina bavio se oblikovanjem pučkih vjerskih i svakodnevnih praksi, stoga su ta dva reda bili glavni nosioci katoličke obnove na svim razinama društva.²¹⁰

Bez obzira na to što isusovci nisu nikada službeno iznijeli svoje stajalište o čarobnjaštvu,²¹¹ u kontekstu redovničkog i crkvenog programa katoličke obnove možemo pretpostaviti da je tadašnji redovnički stav prema vješticama i svim drugim oblicima hereze bio krajnje negativan. Stigavši na prostor Banske Hrvatske jedna od ključnih zadaća isusovaca bila je iskorijenjivanje pučkih praznovjerja i krivovjerja.²¹² Podatke o njihovom radu po tom pitanju možemo iščitati iz isusovačkih *litterae annuae* (godišnjih izvješća), sakupljenih u *Povijesti zagrebačkog kolegija isusovačkog reda* u kojima su se, između ostalog, navodili uspjesi isusovaca u širenju katoličke vjere. Godine 1607. isusovci spominju da su 32 osobe izbavili iz "društva vještica", odnosno vratili na put prave vjere.²¹³ Poznati hrvatski isusovac Juraj Habelić spominje u *Povijesti kolegija* da su isusovci 1622. godine odstranili iz grada svakakve čarolije i amajlije koje su spriječavale žensku plodnost i mušku potenciju.²¹⁴ Također se spominje da je u Zagrebu 1652. godine neki propovjednik oštro osudio ljude koji se bave čarobnjaštvom i upozoravao na prisutnost velikog broja vještica u Zagrebu i okolici.²¹⁵ Zanimljivo je da se prilikom takvih propovijedi jako puno ljudi pobunilo. Negativna reakcija stanovništva ide u prilog tezi da je vještica do druge polovice 17. stoljeća još uvijek bila relativno dobro inkorporirana u društveni život zajednice. Iz zapisnika suđenja i isusovačkih izvješća, postaje nam jasno da su prakse spravljanja napitaka i narodnog liječenja bile izrazito prisutne.²¹⁶

Imajući to na umu, vjerojatno ključna epizoda za razumijevanje katoličko obnovilačkog pothvata po pitanju vještica zapisana je u *Povijesti kolegija*, te se odnosi na događaj iz 1620. godine kada su vještice navodno začarale bana Nikolu Frankopana. Ban, naime, zbog vještičkih čarolija nije mogao hodati, stoga su mu poslali neku lokalnu vješticu (liječnicu) koja se hvalila

²¹⁰ Budak 2007, 180-181.

²¹¹ Volmer 2006, 586-589.

²¹² Matasović 2016, 447-489.

²¹³ Bayer 1969, 279.

²¹⁴ Ibid 278

²¹⁵ Ibid 280.

²¹⁶ Vidi parnice protiv Katarine Cankovice, Sikiričke s Griča i Andrije Kučića. Ibid 547-551; Starine XXV, 9-10.

da ga može izliječiti.²¹⁷ Međutim, isusovci su poslali u posjet bolesniku isusovačkog propovjednika Petara Ljubića. Prilikom posjete propovjednik je bana u potpunosti izliječio sakramentom ispovijedi.²¹⁸ Priča implicira da su vještije metode narodnog liječenja bile potpuno nedjelotvorne naspram moći katoličke vjere, te da je umjesto lokalne vještice, sakrament ispovijedi izliječio bana.

Iz ove epizode možemo vidjeti da je jedna od ključnih preokupacija Katoličke crkve bila dokazivanje moći vjere da može ljudima ponuditi tjelesno i duhovno ozdravljenje. Kao i danas, u ranonovovjekovnim pučkim zajednicama zdravlje je bilo jedno od najvažnijih ljudskih preokupacija. Osobe koje su mogle ponuditi lijek za različite bolesti bile su cijenjene i dobro prihvaćane. To su tradicionalno bili svakakvi lokalni liječnici koje smo već spominjali. Međutim, tijekom 17. stoljeća, u kontekstu katoličke obnove, crkva se postavila kao alternativni izvor tjelesnog i duhovnog spasenja. Na taj zaključak može upućivati otvaranje dvaju hodočasnička mjesta u okolici Zagreba, Marije Bistrice (nakon 1684. godine), te crkve sv. Vida u Brdovcu, gdje hodočasnici počinju dolaziti u drugoj polovici 17. stoljeća. Iz tog razdoblja sačuvani su zapisi o čudesnim ozdravljenjima koja su ljudi doživjeli obilazeći hodočasnička mjesta.²¹⁹ U zapisima stoji da su moćima Blažene Djevice Marije i sv. Barbare mnogi ljudi bili izliječeni od slabovidnosti, sljepoće, nijemosti i sušice. Pored različitih tjelesnih bolesti, ljudi su također tražili pomoć kod navodnih nevolja izazvanih opsjednutošću zlim duhovima ili čaranjem. U jednom navodnom događaju u crkvi sv. Vida 1697. godine neki Petar Braje bio je opsjednut vragom. Stoga su mu u pomoć stigle Blažena Djevica Marija i sv. Barbara:

Milostivni Gospodin Bog po prošnji sv. Barbare i Majke svoje ljubljene učinio je veliko čudo s grešnim čovjekom. Da su ga B. D. Marija i sv. Barbara svaka sa svoje strane primile i na sto koraka zdravog iznijele iz duboke vode. Svađajući se s vragom, B. D. Marija (kaže): "Odlazi zvijeri, moj je i meni služi", a sv. Barbara također: "Moj je, a da bi još dobroga učinio čistog srca, u mojoj kapelici oslikat će zid". I onako s obadvije pregovarajući, vrag je morao otići.²²⁰

Zanimljivo je spomenuti i slučaj ozdravljenja neke žene koja je 1685. godine hodočastila u Mariju Bisticu:

²¹⁷ Očito je da su isusovci bili upoznati s pučkim praksama liječenja uroka, time da se lokalna vještica/liječnica pozove u bolesnikovu kuću i da ona tamo povuče svoja ili nečija štetna čaranja. Vidi str. 38.

²¹⁸ Bayer 1969, 278.

²¹⁹ Boranić 1912; Huzjan 2014.

²²⁰ Ibid 74, bilj. 39.

Na sam Božić došiel je bil k spomenuti gospi duh nečisti vu spodobe pokojnoga nejnoga tovaruša hotejuči ne silu vučiniti. Kojemu kada bi se bila marljivo branila i znamenem s. križa pobožno se nekuliko puti znamenovala, obrne se ov pokojnoga tovaruša kip na spodobu stekloga i srditoga cucka, koji začel je proti ne zaskakuvati i hotel nu vgristi. koja premda vre vsa kakti zvun sebe, zmisli se vendar na veliko mogućnu proti vsem duhom peklenskem branitelicu Mariju bistričku i k ne vu ove stiske postavljena se zagovori, koja taki kakti milostivna pomočnica skazala se je ne vu čudnovitom kipu bistričkom i obativši nu duha nečistoga od ne je pretirala, kojega taki za ostavljenem onde velikem smradom i strahovitoga ručana glasom je nestalo.²²¹

Zanimljivo da upravo u vrijeme ovih i drugih sličnih čudesnih ozdravljenja na tim prostorima nalazimo i seoske linčeve vještica. Naime, 1691. godine na posjedima Brdovca, Pušće, Zaboka, Bistrice, Lobora i u drugim krajevima izbijaju linčevi u kojima seljaci hvataju ljude osumnjičene zbog magije.²²² Razloge stvaranja negativnog stava prema vješticama možemo tražiti upravo u takvim koincidencijama. U kontekstu katoličke obnove, tradicionalna pozicija vještice bila je direktno i indirektno napadnuta. Naspram zle vještice pojavila se dobra "vila" u liku Blažene Djevice Marije. Ljudi više nisu ovisili samo o vještičinim nadnaravnim liječničkim sposobnostima, što je značilo da vještica nije više nužno trebala biti konstitutivni dio društva, već onaj marginalni. Vještica kao osoba kroz koju su se kanalizirali mnogi problemi zajednice, izgubila je na svojoj moći, te je stanovništvo postalo osjetljivije na neuspjela liječenja ili neuspjele zaštite zajednica. Drugim riječima, uloga vještice bila je izloženija napadima i optužbama za izazivanje različitih bolesti i nesreća, pa tako i za loše vremenske uvjete i svaki drugi oblik nesreća koje su mogle zadesiti zajednicu. U tom procesu također ne moramo isključiti sasvim izravan utjecaj crkve, koja je vjerojatno direktno ili indirektno usmjeravala pučka nezadovoljstva prema vješticama.

Pored procesa konfesionalizacije u krilu katoličke obnove, u razdoblju 17. stoljeća dolazi također do procesa refeudalizacije ili uvođenja drugog kmetstva. Taj se proces primarno odnosio na ekonomske odnose između kmetova (seljaka) i njihovih feudalnih gospodara, u kojem su feudalci različitim odredbama nastojali sebi osigurati monopol u trgovini naturalnom robom čija je cijena znatno porasla. Seljaci su pritom bili izgurani iz trgovine, te su se njihova podavanja uglavnom počela svoditi na *tlaku* koja je iznosila čak 70% ukupnih podavanja.²²³ Nama je u tom procesu, međutim, primarno zanimljiv aspekt refeudalizacije koji se odnosi na kmetsku slobodu kretanja. Naime, upravo se u tom razdoblju počinju strože primjenjivati

²²¹ Boranić 1912, 366.

²²² ZHS I, 530-531.

²²³ Budak 2007, 113.

odredbe Verböczyjeva *Tripartita*,²²⁴ koje su uglavnom regulirale privatnopravne odnose između seljaka i plemića. Prema tim odredbama seljak je bio čvršće vezan uz zemlju, te nije imao pravo seljenja ili slobodnog raspolaganja imovinom. Zanimljivo je da nakon uvođenja takvih odredbi, podno iskaza i optužbi svjedoka za počinjen *maleficij*, vide se anksioznosti oko transgresija različitih ekonomskih, socijalnih i prostornih granica.²²⁵ Engleski povjesničar Robin Briggs uspoređujući metode uklanjanja neprijateljskog "drugog" među nomadskim i sjedilačkim zajednicama, dolazi do zaključka da su unutar nomadskih zajednica jednostavne metode napuštanja neke osobe ili seljenja na drugi prostor bile na raspolaganju, dok unutar sjedilačkih zajednica jedini način na koji se nekoga moglo riješiti, bila je neka metoda uklanjanja iste osobe iz zajednice. U današnjim velikim gradskim zajednicama, ljudi također imaju opciju odseliti se ili pronaći nove grupe ljudi s kojima mogu imati bolje odnose, no u malim relativno izoliranim seoskim zajednicama (kao što su one u ranom novom vijeku) potreba za disciplinom i samo-disciplinom različitih oblika ponašanja puno je veća.²²⁶ U kontekstu većih stega slobode kretanja seljaka na području Banske Hrvatske, seljaci su mogli ili naučiti živjeti s lokalnom vješticom ili pronaći način kako da se ta osoba marginalizira i ukloni. Iz zapisnika sa suđenja vidimo da je tolerantnost prema nekoj osobi mogla jako dugo trajati prije nego što bi se

²²⁴ *Tripartit* (puni latinski naslov: *Opus tripartitum iuris consuetudinarii inclyti Regni Hungarie partiumque eidem annexarum*: Trodijelni sastavak običajnoga prava slavnoga Kraljevstva Ugarske i njemu pridruženih krajeva), pravni zbornik koji je sve do sredine XIX. st. bio temeljnim izvorom građanskoga prava u zemljama krune sv. Stjepana (Ugarskoj, Slavoniji, Hrvatskoj i dr.). Sastavio ga je početkom XVI. st. ugarski pravnik I. Verböczy na latinskom jeziku, a na kajkavsko narječje preveo 1574. I. Pergošić. Ugarski ga je staleški sabor prihvatio 1514., no vladar ga na pritisak višega plemstva nije sankcionirao, pa formalno nije stupio na snagu. Tiskan je 1517 (konačna redakcija 1751). Sudovi su ga zbog preglednosti i sustavnosti prihvatili kao važan priručnik i time posredno uveli u pravni život. Od 1628. izdavan je zajedno s kraljevinskim zakonima (*Decreta Regni*); oko te jezgre postupno je oblikovan *Corpus iuris Hungarici*, zbirka prava koje je vrijedilo u hrvatsko-ugarskoj državnoj zajednici. Preuzeto iz: Hrvatska enciklopedija, "tripartit". *Tripartit* je sadržao vrlo mali broj normi koje su se odnosile na kazneno i ustavno pravo. Čepulo 2012, 97-98.

²²⁵ U procesu protiv Bare Petruše iz kasnijeg razdoblja progona (1749. godine) iskazi svjedoka odaju dojam da su ekonomske tenzije, odnosno prepirke oko zemljišnog posjeda, između optuženice i njezinih susjeda bili ključni razlozi zbog kojih su nastale optužbe za *maleficij*. Na primjer: "Bit će tome jedno osam ili devet godina što se pokojni Mikac Mihan bio strašno razbolio i sav natekao. Tada je pozvao k sebi svjedoka i počeo ga pitati da li se s gore navedenom Barom Petruševkom nagodio za vinograd za koji se s njome svadio (jer su bliži međaši kod jednog vinograda). Kad mu je svjedok odgovorio da se nije još ni sada s njome pomirio, počeo ga je taj pokojni Mikac Mihan nagovarati i bogom zaklinjati neka se nje mane da mu je bolje sve izgubiti nego na ono doći na što je on, Mihan (*došao*), jer on mora po njenom činu s ovoga svijeta preminuti. Kad je svjedok počeo pitati toga Mihana što je njemu i po čemu je on na to došao, tada mu je taj pokojni Mihan kazao da je jedna njegova (da prostite riječ) volovska mati bila zašla u Praznovec, vinograd te Petruške, pa ju je ona zatvorila u svoju pojatu ili klijet. Kad je to čuo pokojni Mikac Mihan, otišao je i obio tu kljet Petruševkinu i svoju - da prostite riječ - kravu pustio van. Kupio je jedan koman šume njenog stričevića, usprkos njenoj zabrani, koju je šumu ona htjela imati. I brzo je nakon nekoliko dana zatim obolio i počeo oticati, i otekao kao kakva peč." Bayer 1969, 658. U istom procesu protiv Bare Petruše, njezin sin Ivan Petruša (kao svjedok) pred sudom je izjavio: "Kako nije mogao te svoje matere više trpjeti, da se morao - ovo je sada druga godina tome - odijeliti od nje, budući da je pretrpio dosta nepritika i progona od svoje matere." Bayer 1969, 666. Isti je svjedok između ostalog i pokrenuo prve glasine o dotičnoj Bari Petruši kao vještici, uglavnom zbog neslaganja s majkom oko raspodjele obiteljske imovine.

²²⁶ Briggs 2002, 1-2.

poduzele mjere uklanjanja te osobe iz zajednice.²²⁷ U onom trenutku kada se to dogodilo, vidimo da je ključan razlog bio neki oblik duge socijalne ili ekonomske tenzije koja se razvijala u kontekstu bliskih međususedskih odnosa. Proces refeudalizacije sedimentirao je takve odnose.

Teški životni uvjeti prouzročeni glađu i bolestima, socijalne i ekonomske promjene, te proces konfesionalizacije, utjecali su na stav stanovništva prema lokalnoj vještici. Njezina pozicija u zajednici se marginalizirala, te je njezina društvena uloga postala znatno otvorenija optužbama za *maleficij*. Vještice se počelo kriviti za cijeli niz problema koji više nisu samo bili vezani uz čaranje, trovanje i ljubavnu magiju. U zajednici su se ekonomski, socijalni i zdravstveni problemi počeli kanalizirati na sasvim novi način kroz lik vještice. Vještica više nije bila ona koja je mogla spriječiti bolest ili nesreću koja je zatekla zajednicu, u nedjelotvornosti njezinih pokušaja, postala je uzročnikom tih nesreća.

Takav negativan stav stanovništva prema vješticama u drugoj polovici 17. stoljeća igrao je ključnu ulogu u stvaranju kasnijih intenzivnih sudskih progona vještica.

4. 2. 4. Progoni 18. stoljeća (od 1698. do 1758. godine)

3. Poraz Osmanske vojske 1683. godine podno zidina austrijske prijestolnice označen je u historiografiji kao prekretnica u višestoljetnom odmjeravanju snaga dvaju imperija. No on je prije svega bio početak novog dugotrajnog i razornog rata. Tijekom rata (1683.-1699.) Osmansko je Carstvo nakon četrsto godina ratnopolitičke dominacije na jugoistoku Europe postepeno počelo gubiti teritorije Panonske i Slavonske nizine te zauzelo defenzivni vojni i politički položaj naspram vojno-diplomatske koalicije kršćanskih država predvođenih Habsburškom Monarhijom. Rat je završen mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. godine kada su potpisnici prvi puta *de jure* odredili granice između dva imperija. Time je stara "granica" pomaknuta dalje prema jugu. Otvorile su se mogućnosti za drugačije promišljanje i oblikovanje tih područja i početak sociokulturnih promjena koje će oblikovati Hrvatsku povijest prve polovice 18. stoljeća.

Na *neoaquisita*, ratna stradavanja, bolesti i glad desetkovali su stanovništvo i opustošili zemlju. Tekuće pitanje tog vremena bilo je kako obnoviti, urediti i pripojiti novoosvojena područja.²²⁸ S habsburške strane već je za vrijeme rata izrađen plan za uređenje, koji je također

²²⁷ Iskaz svjedoka u procesu protiv Bare petruše: "(...) imade već 15 godina otkako optuženicu općenito svi smatraju vješticom." Bayer 1969, 670.

²²⁸ Pálffy 2010, 253.

uključivao preobrazbu i rekonfiguraciju društveno-ekonomsko-političke strukture unutar Ugarskog i Hrvatskog Kraljevstva te na prostorima vojnih krajina uzduž granice s Osmanskim Carstvom. Nacrt za uređenje Ugarskog kraljevstva (*Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn*)²²⁹ sastavilo je povjerenstvo predvođeno Leopoldom Kolanovićem, nadbiskupom iz Kaloče, već 1689. godine. *Nacrt* je predviđao modernizacijske reforme sudstva, uprave, crkve, vojske i obrane, školstva, zdravstva, trgovine, poreznog sustava i financija prema apsolutističkim doktrinama merkantilizma i prirodnog prava.²³⁰ *Nacrt* je bio odraz apsolutističke i centralističke politike Leopolda I, koji je nastojao modernizirati administraciju u svakom sektoru tadašnjeg društva. Sukus plana uređenja bila je modernizacija Ugarskog i Hrvatskog kraljevstva prema modelu ranog apsolutizma bečkog dvora.

Usprkos pozitivnim učincima koje je *Nacrt* trebao imati u modernizaciji zemlje, njegova provedba najvećim dijelom nije uspjela, s jedne strane jer je dvor morao pristati na niz kompromisa s nezadovoljnim ugarskim plemstvom koje je nastojalo osigurati svoje stare staleške feudalne pravice pred centralizirajućim nastojanjima carske politike, dok s druge jer nije postojala birokratska infrastruktura koja je mogla omogućiti provedbu reformi.²³¹ Međutim, neke od reformnih ideja ipak su se inkorporirale u takav nebirokratski staleški poredak, zbog čega je došlo do promjena na području sudstva koje su imale ključan utjecaj na evoluciju progona vještica na prijelazu stoljeća.

Kao što je već napomenuto, u ugarskim i hrvatskim sudovima nije postojao nikakav formalni kazneni zakonik, već su se sve odluke donosile pozivajući se na običajno pravo. S ciljem centralizacije, vlasti u Beču su nastojale (između ostalog) modernizirati pravosuđe. Stoga su 1687. godine na saboru u Požunu predložile uvođenje zakonika *Forma processus iudicii criminalis seu Praxis criminalis* (ili skraćeno *Praxis Criminalis*) nastalog 1656. godine na temelju iznimno cijenjenog i popularnog (ponajviše u njemačkim zemljama) djela Benedikta Carpzova *Practica nova imperialis Saxonica rerum criminalium* (1635.). *Praxis criminalis* vrijedio je za Donju Austriju, stoga su vlasti u Beču nastojale proširiti njegovu upotrebu i na druge dijelove monarhije. Ugarsko-hrvatski sabor je tada odbio uvođenje tog zakonika, jer je tvrdio da nije u skladu s pravnim običajima kraljevstva.²³² Međutim, 1697. godine vidimo da je kazneni zakonik ipak ušao u Zbornik prava Ugarske (*Corpus juris Hungarici*), te se od oko

²²⁹ *Einrichtungswerk* (2010).

²³⁰ Blažević 2002, 61-64.

²³¹ Ibid 65

²³² Čepulo 2012, 41.

1698. godine neformalno počeo koristiti prilikom suđenja, kako na prostoru Ugarske, tako i na prostoru Banske Hrvatske.²³³

U teoriji je uvođenje zakonika u kontekstu habsburške reformne politike trebalo centralizirati sudstvo, odnosno uspostaviti vezu između lokalnih i centralnih sudova u monarhiji na čijem bi čelu bio kralj. Time bi veza između *individualnog tijela* i *političkog tijela* prestala biti samo simbolična, već bi se ostvarila u praksi. U skladu s tadašnjom političkom ideologijom habsburških vladara, baziranom na pretpostavkama prirodnog prava, svi su stanovnici kraljevstva morali biti jednaki pred zakonom, odnosno kraljem, koji se unutar apsolutističke ideologije smatrao vrhovnim zakonodavcem.²³⁴ U praksi bi se sve konačne presude po pitanju kaznenih parnica donosile na najvišim sudskim instancama. Pravilna provedba odredbi iz *Praxis criminalis* bila bi na taj način provjeravana, čime bi se izbjegavale sve sudske nepravilnosti. No to se nije dogodilo. Zakonik se počeo primjenjivati bez kontrole viših sudskih instanci, što je značilo da su u praksi još uvijek lokalni sudovi i suci provodili pravo i donosili kaznene presude.

Iako još nemamo odgovora na pitanje zašto se *Praxis criminalis* uopće počeo primjenjivati u praksi ugarskih i hrvatskih sudova krajem 17. stoljeća, pokušat ćemo ponuditi jedan mogući odgovor u kontekstu progona vještica.

Česti seoski linčevi vještica na području Banske Hrvatske u drugoj polovici 17. stoljeća sudskim vlastima ustvari nisu odgovarali. S jedne strane, negativan stav stanovništva prema vješticama u kontekstu katoličke obnove i odredaba Hrvatskog Sabora bio je poželjan,²³⁵ no s druge, sudske vlasti nisu mogle dopustiti da seljaci sami provode progone i kažnjavaju vještice. Hrvatski Sabor je prilikom svakog seoskog linča vještica podsjećao da samo legitimne sudske instance mogu kažnjavati zločince, a ne i običan puk, te je određivao stroge kaznene mjere za svakoga tko je nelegitimno sudio i kaznio vještice.²³⁶ Postojala je potreba za, s jedne strane, rješavanjem problema vještica, i s druge strane, monopolizacijom kažnjavanja. Rješenje tog problema pokušao je pronaći zagrebački biskup Martin Borković, koji je nakon velikih seljačkih linčeva vještica 1686. godine u Zagrebu i okolici zamolio grofa Emerika Erdoedyja da se uvede redovni sud za vještice.²³⁷ Možemo reći da se to i dogodilo 1698. godine

²³³ Zakonik je bio uvršten u *Corpus juris hungarici* kako bi služio kao putokaz u pitanjima koja nisu bila riješena *običajnim pravom*. Bayer 1995, 78, bilj. 14.

²³⁴ Blažević 2002, 46, 62.

²³⁵ Vidi str. 45-46 ovoga rada.

²³⁶ ZHS I, 328-329, 334, 358-359, 530-531; ZHS IV, 303, 385-387; ZHS V, 16, 169-170.

²³⁷ Starine XXVI, 191.

prihvatanjem novog zakonika, koji je omogućio kažnjavanje puno većeg broja ljudi kako za zločin čarobnjaštva, tako i za sve druge zločine.

Ključne novine za evoluciju progona vještica koje je *Praxis criminalis* donio u inkvizitorni kazneni postupak, ticale su se upotrebe torture i koncepta zločina čarobnjaštva. Novi je zakonik na temelju distinkcije između lakših i teških zločina, oblikovao sudske prakse primjene torture. Teškim zločinima su smatrani oni koji su narušavali prirodni i božji poredak kraljevstva (izdaja kralja, preljub, incest, sodomija, čarobnjaštvo, razbojništvo i slično), stoga su smatrani ekstremnim zločinima (*crimen exceptum*), protiv kojih su se mogle koristiti ekstremne kazneno-pravne mjere. Tortura se primarno vezala uz procesuiranje teških zločina, stoga je postala centralna i redovna metoda dokazivanja u pravnom postupku protiv vještica. Novi je zakonik nudio prve detaljne upute kako primjenjivati torturu, koje su lokalni suci u praksi počeli (više ili manje) slijediti. Za teške zločine, tortura se legitimno mogla koristiti već na temelju jakih indicija ili "glasina" da je zločin počinjen ili na temelju priznanja dobivenog prilikom mučenja neke druge osobe. To je dovelo do puno većeg broja procesuiranih ljudi za zločin čarobnjaštva, jer su priznanja s mučenja redovito otkrivala druge ljude koji su se navodno bavili čarobnjaštvom. Iako je *Praxis criminalis* predviđao različita ograničenja prilikom upotrebe torture, kao što je bilo pravilo da se osobu na temelju određenih indicija ne može staviti više od jednog puta na torturu, u praksi sudova Banske Hrvatske, to i mnoga druga procesno-pravna pravila bila su potpuno ignorirana. Tortura se u najvećem broju slučajeva koristila gotovo neograničeno, a pravnici su uzastopna mučenja opravdavali kao nastavke istog (prvog) mučenja.²³⁸

Nije u potpunosti jasan razlog zašto su pravnici odlučili ignorirati različite odredbe koje su ograničavale korištenje torture,²³⁹ no upravo je to bio jedan od ključnih razloga zašto je između 1698. i 1758. godine iznimno porastao broj procesuiranih ljudi zbog zločina čarobnjaštva.

Pored novih odredbi po pitanju korištenja torture, novi je zakonik također sadržavao elaboraciju ranonovovjekovnog koncepta vještice kao *služavke đavla*, koji do tog vremena u sudskoj proceduri na području Banske Hrvatske nije postojao. Još u 15. stoljeću se na temelju

²³⁸ Najupečatljiviji primjer upotrebe neograničene torture jest u zapisniku parnice protiv Mara Vugrinec, koja je 1751. godine pred zagrebačkim sudom bila mučena više od 20 sati. Zbog tjelesne iscrpljenosti prilikom mučenja preminula je prije donošenja konačne presude. Bayer 1969, 695-697.

²³⁹ Jedan od mogućih razloga može biti potreba tadašnjih plemićkih sudskih organa da pokažu predanost u kažnjavanju i "provedbi" zakona, s ciljem očuvanja starih feudalnih pravica pred centralističkim pretenzijama bečkoga dvora.

različitih narodnih vjerovanja u nadnaravno²⁴⁰ počelo razvijati moderno shvaćanje zločina čarobnjaštva, koje je kroz opsežnu pravnu, teološku i demonološku literaturu dobilo svoj konačni oblik u stereotipu vještice kao *služavke đavla*. Unutar redova učenih europskih pravnika i klerika razvio se koncept zločina koji je uključivao cijeli niz zamišljenih praksi koje su tobožnje vještice u tajnosti obavljale, a kojima su subvertirale autoritet ranonovovjekovnih vladara i kršćanske religije (potpisivanje ugovora s đavlom, spolno općenje s đavlom i demonima, noćna okupljanja, let s vješticama na sabat, orgijanje, kanibalizam, metamorfoze, ubijanje djece). Takve prakse bile su pridodane prijašnjim vještičjim praksama definiranim kao *maleficia* (pravljenje otrovnih napitaka, bacanje uroka, šteta ljudima, usjevima i stoci), čime je vještica, iz perspektive demonološko-pravne literature, postala ultimativni skriveni neprijatelj, sljedbenica tajne đavolje zavjere da uništi kršćanski svijet. Novi koncept uspješno je vezao stari koncept zločina kao *maleficia* sa zločinom heretičkog klanjanja đavlu. Takva koncepcija zločina i zločinaca bila je možda najslikovitija elaboracija "javnog zločina" koje je tadašnja europska kultura poznavala. Zločin čarobnjaštva koji je bio povezan s đavlom možemo nazvati "modernim" shvaćanjem zločina, ili jednostavno *ugovorom s đavlom*.²⁴¹

Sklapanje ugovora s đavlom²⁴² značilo je da je vještica napustila vjeru u kršćanskog Boga i odanost kršćanskim vladarima. Time je istovremeno postala heretkinja i izdajnica kralja.²⁴³ Smatralo se da je činom sklapanja ugovora odlučila sudjelovati u tajnoj đavoljoj

²⁴⁰ Ginzburg 1991; Čiča 2002; Levack 2006, 30-61. Nova koncepcija zločina bila je konstruirana na temelju različitih predkršćanskih narodnih vjerovanja u nadnaravna bića i njihove moći, koja je kroz teološko-demonološku paradigmu dobila svoj konačni oblik đavoljeg kulta.

²⁴¹ Novi koncept zločina prvi put se spominjao 1420-ih i 1430-ih godina na prostoru francuskih, švicarskih i talijanskih alpa, te se postepeno diseminirao među ranonovovjekovnim pravnicima i klericima diljem Europe. Ključnu ulogu u širenju ideja imali su demonološki priručnici koji su s jedne strane elaborirali dijabolično podrijetlo vještičinih zločina, dok s druge služili kao pravni priručnici u procesuiranju vještica. Prvi i danas najpoznatiji među njima bio je *Malleus Maleficarum* izdan 1486. godine (s čak trinaest reizdanja do 1520. godine), u kojem je prvi puta izložen novi koncept zločina (pogotovo njegovi seksualni aspekti), te koji je znatno pridonio konstrukciji ženskog stereotipa vještice. U samom širenju ideja veliku su ulogu imali kasniji priručnici nastali tijekom najžešćih progona vještica u centralnom dijelu Europe (između 1580-ih i 1630-ih godina). Među poznatijim bili su *De la démonomanie des sorciers* (1580.) francuskog pravnog i političkog pisaca Jeana Bodina, *Demonolatriae* (1595.) francuskog sudaca Nicolasa Rémya koji je bio načinjen na temelju autorovog iskustva spaljivanja 800 vještica na području Lorene (tada dio Svetog Rimskog Carstva), *Disquisitionum Magicarum Libri Sex* (1611.) španjolskog isusovaca Martína Del Ría koji je služio i kao ranonovovjekovna enciklopedija magije, te tako zvani "protestanski Malleus" *Practica nova imperialis Saxonica rerum criminalium* (1635.) luteraskog suca Benedicta Carpzova, na temelju kojeg je 1657. godine napravljen kazneni zakonik *Forma processus iudicii criminalis seu Praxis criminalis* koji je *de jure* vrijedio za Donju Austriju, a od 1698. godine *de facto* i za Ugarsku, te Bansku Hrvatsku. Ti novi priručnici bili su izrazito uspješni u širenju novog koncepta zločina u različitim dijelovima Europe, te pripomogli lokalnim sucima da vrše žestoke progone. Upravo su se u periodu druge polovice 16. i prve polovice 17. stoljeća u centralnoj Europi vodili najžešći progoni vještica, a postepenom diseminacijom ideja, proširili su se i na područja europske periferije. Levack 2006, 51-61.

²⁴² Dokaz o sklopljenom ugovoru bio je tzv. *đavolji pečat* kojeg su pravnici redovito tražili po tijelu optuženica. Monter 2006, 275-277.

²⁴³ Jedni od najtežih zločina za koje je netko u ranom novom vijeku mogao biti optužen, za koje su se redovito koristile ekstremne kaznene mjere (spaljivanje, lomljenje udova na kotaču). Dülmen 1990, 91-93.

zavjeri protiv kršćanstva, te posvetiti svoje čarobnjačke moći pravljenju štete ljudima i njihovoj imovini. Njezine su tobožnje radnje uključivale periodične odlaske na *sabat* (okupljanja vještica), na kojima bi sudjelovala u plesovima i grotesknim orgijama, koje su karakterizirali neumjerenost u jelu i piću, seksualni odnosi s demonima i đavlom, incest i kanibalistički infanticid. *Ugovor s đavlom* bio je kulminacija različitih pervertiranih fantazija o "izvrnutom" kaotičnom svijetu,²⁴⁴ koje su bile u prošlosti vezane uz različite marginalne skupine (heretici, gubavci, Židovi), no koje su se u stereotipu vještice prvi puta koncentrirale unutar jednog koncepta. Vještičji *sabat* bio je perverzna verzija kršćanske mise, a vještice su bile gole, raskalašene i promiskuitetne, dijametralno suprotne od ideala Blažene Djevice Marije za kojim su žene trebale težiti. Umjesto da se brinu za djecu i dom, vještice su svoju djecu ubijale. Umjesto da su bile vjerne svojim supruzima, odlučile su spavati s đavlom. Umjesto da su bile vjerne kršćanke, postale su sljedbenice đavolje zavjere. Njihova zabluda umetnuta je u sam opis zločina. Na sabatu se hrana pretvorila u izmet,²⁴⁵ a seksualni čin s demonima bio je hladan i nezadovoljavajuć. Njihovo je "anti-društvo" bilo osuđeno na propast od samih početaka, jer je u svojoj suštini bilo neprirodno i izopačeno.

Jedna od ključnih razlika između starog koncepta zločina čarobnjaštva kao *maleficija* i novog koncepta zločina kao *ugovora s đavlom*, bila je u tome što je prijašnja sudska teorija i praksa bila usmjerena na počinjen zločin, dok se nova teorija i praksa usmjerila na osobu zločinca. U pravnim teorijama i praksama nije toliko važno bilo dokazati određeni zločin, već propitati je li određena osoba zločinac, odnosno vještica.

Novo poimanje zločina usvojili su hrvatski sudski i crkveni službenici, no kao i drugdje u Europi, ono se nije prenijelo i na niže slojeve društva, čije su koncepcije zločina ostale na razini *maleficija* i starijih narodnih vjerovanja u okupljanja vještica.²⁴⁶ Iako su se po pitanju *maleficija* vjerovanja sudaca i lokalnog stanovništva još uvijek podudarala, širenjem novih ideja o liku i djelu vještice unutar pravničkih krugova stvoren je jaz u razumijevanju čarobnjaštva i lika vještice između pravnika i lokalnog stanovništva.

Ne postoji dokazi da su ljudi ranonovovjekovne Europe zaista sudjelovali u "đavoljoj zavjeri", niti da su činili ijednu od zamišljenih radnji za koje ih se optuživalo, no upravo je na

²⁴⁴ Clark 1980 (2008), 120-129.

²⁴⁵ "Tamo su male svoju gozbu i pokojna im je vrtljarica bila kuharicom, a i ona je bila prisutna podaleko stojeći, pa su i njoj dale nekoliko komadića nekakvog mesa da jede i od toga je mesa jela, a što je od jela preostalo napokon se pretvorilo u konjsku izmetinu." Bayer 1969, 579.

²⁴⁶ U vrlo malo slučajeva u Europi nailazimo na pojavu da je lokalno stanovništvo poznavalo koncept ugovora s đavlom (Levack 2006, 17-18.), dok na Hrvatskom prostoru nije zabilježen niti jedan takav slučaj. Međutim, vjerovanja u okupljanja vještica i nadnaravne moći vještica stanovnici Europe, pa tako i Hrvatske, su dijelili s učenim ljudima, što je očito iz njihovih iskaza na sudu.

temelju koncepcije zločina kao *ugovora s đavlom* bio osuđen i spaljen najveći broj ljudi (kako u Europi, tako i na prostoru Banske Hrvatske). Realnost zločina proizlazila je iz dobivenih iskaza optuženih na sudu koji su pod mukama torture priznavali sve što su ih pravnici upitali, pa tako i spomenute radnje vezane uz sklapanja pakta. Kumulativan broj priznanja za zločine *ugovora s đavlom* odavao je dojam da je zaista postojala velika đavolja zavjera, te je svako novo dobiveno priznanje samo potvrđivalo tu činjenicu.²⁴⁷

Predrasude o zločinu *ugovora s đavlom* nisu, međutim, bile potpuno odvojene od realnosti. Slučajevi furlanskih "dobrih hodača" (*bendedanti*)²⁴⁸ ili dalmatinskih *vilenica*,²⁴⁹ ukazuju na to da su pravnici mogli interpretirati takve predkršćanske narodne običaje (kroz prizmu demonološko-pravne paradigme) kao kultove vezane uz đavla. Jednako su tako različiti elementi vjerovanja u "družbe vještica" i njihove štetne radnje (koji su se poklapali s demonološkim koncepcijama) iz optužbi i iskaza svjedoka pridonijeli "realnosti" zločina,²⁵⁰ a sporadični slučajevi optuženičkih poznavanja demonoloških koncepcija (prilikom dobrovoljnog ispitivanja)²⁵¹ činili su jedinstvo razumijevanja djelovanja đavla i njegovih slugu. Stoga, iz perspektive pravnika, zločin *ugovora s đavlom* nije bio u potpunosti fabricirana fantazija, već je služio kao interpretativni okvir u svijetu prožetom magijom.²⁵²

2. Neformalnim uvođenjem novog zakonika uveo se i novi stereotip ranonovovjekovne vještice, koji do toga vremena unutar pravnog procesa hrvatskih sudova nije postojao. Sudovi su prije pojave stereotipa vještice kao služavke đavla veći naglasak stavljali na počinjene zločine *maleficija*, no pojavom novog stereotipa u potpunosti se fokus prebacio na vješticu kao opasnost za Katoličku crkvu, državu i stanovništvo. Redovita kazna za zločin ugovora s đavlom bila je smrt spaljivanjem na lomači.

Unutar takvog kaznenog postupka lako je bilo podignuti kaznenu tužbu, jer su dovoljne bile samo sumnje u počinjen zločin, a upotrebom brutalne i (u praksi) gotovo neograničene torture, priznanja za počinjene zločine još su i lakše bila dobivana. Kako je nova koncepcija zločina pretpostavljala "đavolju zavjeru", sudovi su redovito (na torturi) poticali optužene da otkriju svoje suučesnike u zločinu. U praksi inkvizitorne procedure već su se na temelju takvih priznanja (dobivenih prilikom ispitivanja mučenjem) mogle pokrenuti parnice protiv drugih

²⁴⁷ Levack 2006, 14-20.

²⁴⁸ Ginzburg 2011.

²⁴⁹ Čiča 2002.

²⁵⁰ Briggs 2002, 34.

²⁵¹ Levack 2006, 17-18.

²⁵² Ibid 20.

ljudi, što je u konačnici pridonijelo masovnosti mnogih progona.²⁵³ Uvođenjem novih odredbi vezanih uz torturu i nove koncepcije čarobnjaštva kao "đavolje zavjere", puno je veći broj ljudi bio procesuiran za zločine čarobnjaštva, a česta priznanja dobivena uporabom torture polučila su i veći broj smrtnih presuda.

Uloga običnog puka u ovim progonima ostala je ista kao i prije. Podizanje tužbe još je uvijek ovisilo o inicijalnim optužbama unutar pučkih zajednica. Zbog toga je čak i ovakav sustav bio ovisan o participaciji običnog puka. Sam puk je postao svjestan da su pravne vlasti bile spremne procesuirati ljude za čarobnjaštvo, stoga su vjerojatno češće koristile takavu metodu kako bi se riješili nepoželjne osobe u zajednici. Pored toga, negativniji stav stanovništva prema vješticama koji vidimo od druge polovice 17. stoljeća činio je takve optužbe izglednijima.

Iako su u praksi sudovi još uvijek podizali tužbe na temelju optužbi puka za počinjen *maleficij*, te su optužbe od početka 18. stoljeća služile isključivo za pokretanje pravnog postupka, a ne i kao predložak na temelju kojeg se definirao zločin. Bara Petruša je na primjer bila optužena 1749. godine od strane svojih susjeda i članova obitelji za vraćanje i čaranje. Na temelju tih optužbi podignuta je formalna tužba. No, u tužbi nije bilo niti spomena događaja zbog kojih je dotična Bara bila optužena kao vještica. Tužba se pisala prema zadanom obrascu u kojem su se iznosile optužbe za zločin *ugovora s đavlom*:

Gore navedena optuženica, zaboravivši na strah pred bogom i ljudima i ne hajući za strogost zemaljskih zakona, u promišljenoj, dakako, nakani u unaprijed zasnovanoj zlobi, sklopivši ugovor s đavlom i uvrstivši se u družbu vještica, raznim je putevima i na nedozvoljene načine svojim čarobnjačkim umijećem škodila ljudima, oranicama, poljima, vinogradima, blagu, stoci i ostalim stvorenjima, tuču pravila i druge štete uzrokovala, štaviše - ono što je najodvratnije - puteno se pomiješala s đavlom, otkazala Bogu dužnu vjeru i druga zlodjela vršila koja će imati na sudu da otkrije.²⁵⁴

Sudovi se u praksi više nisu fokusirali na specifičan počinjeni zločin, već su sudili prema preodređenim koncepcijama zločina.²⁵⁵

²⁵³ Najmasovni progon vještica u Banskog Hrvatskoj dogodio se između 1698. i 1700. godine u Zagrebu, kada se oko 70 ljudi našlo pred sudom, od kojih je najmanje 20 bilo spaljeno. Pored njega, dogodio se još jedan masovni progon vještica 1733.-1734. godine na prostoru Plemenite općine Turopolje kada se 29 ljudi našlo pred sudom, od kojih je 24 bilo pogubljeno. Ostali progoni bili su srednjih veličina, obično s 5-10 procesuiranih ljudi. Vidi tablicu na kraju ovoga rada, str. 78-120.

²⁵⁴ Bayer 1969, 668.

²⁵⁵ To je posebno vidljivo u procesima vođenim 1733. godine na sudu plemenite općine Turopolje. Preko 20 ljudi bilo je procesuirano za zločine čarobnjaštva, te su se protiv svih podigle (od riječi do riječi) iste tužbe. Vidi: *Fontes*, 173-224.

Utjecaj koji su nove pravne teorije i prakse u vezi zločina čarobnjaštva imale na procesuiranje vještica u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu vidljive su i po brojevima procesuiranih ljudi:

Regija:	Druga polovica 16. stoljeća	Prva polovica 17. stoljeća	Druga polovica 17. stoljeća	Prva polovica 18. stoljeća	Ukupno:
Banska Hrvatska	4	10	13	259	306
Ugarska	148	330	781	2,254	3,513 ²⁵⁶ (4263) ²⁵⁷

U periodu između 1698. i 1758. godine na prostoru Banske Hrvatske smaknuto je najmanje 77 ljudi, no ta je brojka vjerojatno bila puno viša. U većini slučajeva nam nisu poznati konačni ishodi parnica. Prema postotku oslobađajućih presuda (25%) možemo zaključiti da se konačne brojke vrte negdje oko 200 smrtnih presuda. U 93 % slučajeva optužene su bile žene.²⁵⁸

3. Prema reformnom programu bečkoga dvora artikuliranom u prije spomenutom nacrtu za uređenje Ugarskog kraljevstva (*Einrichtungswerk*), jedna od glavnih zadaća reforme sudstva bilo je uređenje njegovog kaznenog postupka. Između ostalog, iznesena je i kritika na progone vještica u Ugarskoj. Vlasti u Beču smatrale su da se progoni vode po starim i nepravednim kazneno-pravnom običajima, te da bi se trebao uvesti novi zakonik i novo centralizirano sudstvo, kako se ne bi nevine osobe kažnjavale.²⁵⁹ Ironično je da je naposljetku uvođenje novog kaznenog zakonika ustvari svorilo najžešće i najnepravednije progone vještica na tom prostoru. Ključni problem je bio što uvođenje zakonika nije popratila i centralna sudska kontrola, koja je mogla ispravljati sve nepravilnosti tadašnjeg kaznenog postupka. Iz europskih istraživanja progona vještica proizlazi da progona praktički nije bilo u središtima političke i sudske aktivnosti.²⁶⁰ Glavni razlog za to bila je visoka obrazovanost pravnika i drugih profesionalnih djelatnika (npr. liječnici, medicinari) koji su se nalazili na takvim mjestima. Ako

²⁵⁶ Prema podacima iz: Ildikó 2006, 516.

²⁵⁷ Prema najnovijim podacima iz: Klaniczay/Pócs, 2017, 4.

²⁵⁸ U ovom radu nismo previše ulazili u razloge zbog kojih su pretežito žene stradavale, stoga to ostavljamo za neko drugo istraživanje. Za neke osnovne pretpostavke, vidi bilješku 121.

²⁵⁹ *Einrichtungswerk* (2010), 102-103.

²⁶⁰ Levack 2006, 96.

bi se kakav slučaj parnice protiv vještice našao pred takvim sudom, obično su optužbe bile odbačene kao puko praznovjerje. Također su takvi pravници preciznije slijedili pravne odredbe, zbog čega nije dolazilo do neograničenog korištenja torture i sličnih pravnih praksi koje su karakterizirale lokalne sudove. Sudski progoni vještica u Banskoj Hrvatskoj su prekinuti 1758. godine kada je kraljica Marija Terezija naložila da se sve istrage protiv vještica moraju provjeriti na višoj sudskoj instanci Ugarske dvorske kancelarije, te da se niti jedna presuda ne smije donijeti bez kraljičinog odobrenja.²⁶¹

4. 2. 5. Zaključak

U ovom poglavlju nastojali smo dati pregled razvoja progona vještica u Banskoj Hrvatskoj s naglaskom na pravne reprezentacije, pravne prakse, međuljudske interakcije i pravne prostore. Vidjeli smo da su te četiri dimenzije više manje bile isprepletene, te da su promjene u jednoj, imale utjecaja na drugu domenu. Ocrtali smo razvoj prava koje je u pravnoj teoriji prešlo s koncepta "privatnog zločina" kao *maleficija*, na koncept "javnog zločina" *ugovora s đavlom*. Također smo pokazali kako su se pravne prakse s ciljem dokazivanja specifičnog zločina unutar akuzatornog kaznenog postupka, unutar inkvizitornog postupka transformirale u dokazivanje da je neka osoba zločinac. Pravna geografija je također slijedila taj proces razvoja od relativno ograničenog suda koji je uglavnom imao ulogu arbitra u lokalnim razmiricama, do institucije "javnog tužiteljstva", stvorene na temelju mreže sudova i njihovih "javnih tužitelja". Konačno, nastojali smo pokazati da se pravo nekog razdoblja ne može razumjeti bez mreže interakcija između običnog puka, pravnika, klerika i vladara, koje su stvarale određeno pravo i određene zločince. U tom pogledu smo najviše pozornosti pridali ulozi običnog puka, čija se uloga u progonima vještica nedovoljno istražuje.

Na primjeru sudskih progona vještica u Banskoj Hrvatskoj možemo vidjeti da je proces oblikovanja *društvenog tijela* (u procesu stvaranja modernih država), objašnjen historiografskim konceptom *socijalno discipliniranje*, kompleksniji nego što se mislilo. Kada govorimo o takvim konceptima nedovoljno se pažnje pridaje različitim povijesnim akterima koji su igrali ulogu u mijenjanju društva. Na primjeru uloge puka u razvoju progona vještica nastojali smo pokazati da se "discipliniranje" nije odvijalo samo u smjeru "odozgo prema dolje", već na svim razinama društva. Također smo nastojali pokazati da je odnos između različitih disciplinirajućih instanci češće isprekidan i nedosljedan, nego li povezan u organski

²⁶¹ Bayer 1969, 747-749.

funkcionalno jedinstvo. Vladarske odredbe su se (više-manje) provodile, no on nije imao stvarnog uvida u djelovanja lokalnih sudova. Disciplina se na svakoj razini nastojala ostvariti u kontekstu određenih povijesnih okolnosti. Za kralja to je bio proces centralizacije u smislu jačanja apsolutističkih pretenzija, za lokalne plemićke pravnike proces monopolizacije kažnjavanja i očuvanja starih feudalnih povlastica, za kler proces evangelizacije i širenja kršćanstva, dok za običan puk proces održavanja stabilnih međuljudskih veza u teškim i promjenjivim povijesnim okolnostima.

No čak isprekidan, neujednačen i nedosljedan, proces približavanja *individualnog* i *društvenog tijela* na svim razinama društva je više nego očit. Odgovornost osobe za vlastite (kažnjive) postupke, nekoć prisutna samo na razini relativno male (seoske) zajednice, sada se proširuje na razinu države.

4. 3. Individualno tijelo

4. 3. 1. Uvod

1. U travnju 1749. godine uhapšena je i zatvorena Bara Petruša, kmetica plemkinje Ane Rozine Jelačić, zbog optužbi za čarobnjaštvo. Mjesec dana prije uhićenja plemićki sudac Petar Gojmerec proveo je u ime tužitelja Zagrebačke i Križevačke županije istragu o Barinom navodnom čarobnjaštvu ispitivajući niz svjedoka. Svjedoci koji su se našli pred ispitivačem bili su Barini susjedi, poznanici, te njezin sin, Ivan Petruša. Iskazi svjedoka odaju dojam da je Bara dugo vremena bila poznata kao lokalna "vještica" i da je se svi boje.²⁶² Svjedoci su iznosili različite priče o tome kako su nakon susreta s Barom doživjeli nesreću, osobnu bolest ili bolest članova svojih obitelji. Uzroke tih nesreća pronalazili su u Barinom navodnom čaranju. Tako se jedna svjedokinja prisjeća:

Prošle godine, onu srijedu pred danom svetog Jakova, ušao je dječak, sin svjedokinjin, u vrt gore spomenute Bare Petruševke i u njemu istrgnuo tri čehulje ili glave luka češnjaka. I dijete je u istom vrtu odmah zaboljela glava i razboljelo se: u nedjelju je umrlo i u ponedjeljak zakopano.²⁶³

Jedan drugi svjedok, koji se razbolio nedugo nakon što je posjekao neka drva na Barinom posjedu, ističe da ga je Bara zbog toga začarala i izazvala njegovu bolest. Kako bi se riješio kletve, morao je navesti Baru da ju povuče, stoga joj je zaprijetio da će protiv nje povesti parnicu na sudu. Prijetnja je navodno uspjela, te je svjedok ozdravio.²⁶⁴

Drugi svjedoci su također navodili slične epizode o bolestima i nesrećama koje bi se dogodile nakon što bi se našli u nekakvom prijetorju s Barom. Takav negativan stav prema Bari među njezinim susjedima upućuje na to da su postojale znatne socijalne i osobne tenzije između optužene i svjedoka, koje su na sudu završile optužbama za navodno čarobnjaštvo.

No koji je bio glavni uzrok tih tenzija? On postaje jasan kada pogledamo iskaze Barinog sina Ivana Petruša. Iz njegovog svjedočanstva vidimo kompleksan i napet odnos između majke i sina koji se vrtio oko kontrole nad obiteljskom imovinom. Došavši pred ispitivača, Ivan je najprije ispričao epizodu od prije dvanaest godina kada je njegova majka bila bolesna, i misleći da će umrijeti, rekla sinu da je potajno uštedjela nešto novaca. Ostavivši mu odgovornost da podijeli taj novac među sobom i svojom braćom i sestrama, Ivanu je (barem na neko vrijeme)

²⁶² "(...) imade već 15 godina otkako optuženicu općenito svi smatraju vješticom." Bayer 1969, 670.

²⁶³ Ibid 670.

²⁶⁴ "I on koji je jedno osam dana na umoru ležao (...), smjesta je za dva dana bio zdrav kao i prije." Ibid 661.

predala kontrolu nad obiteljskom imovinom. Ivan je, vidjevši taj novac, potajno uzeo dio za sebe, skrivajući to od svoje majke. Bara je međutim ozdravila, te otkrivši da joj je sin ukrao novce, pod prijetnjom zatražila da ih vrati. Ivan ističe da se nedugo nakon tih prijetnji razbolio, za što je okrivio svoju majku razglasivši posvuda da je vještica.

Možemo pretpostaviti da Ivan nikada nije prebolio taj događaj jer je upravo njime odlučio započeti svoje svjedočanstvo. Taj događaj oslikava potrebu za kontrolom nad imovinom koja je bila srž mnogih sukoba koje su majka i sin vodili tijekom života. Ivan se s majkom često svađao oko obiteljske imovine, na koju nije polagao pravo, no za koju je smatrao da mu pripada. Također je tijekom života doživio mnogo nesreća. Prvo su mu umrla djeca, a nakon toga i prva supruga. U svojem iskazu je za sve te nesreće okrivio svoju majku i njezino navodno čarobnjaštvo. Na sudu je izjavio: "Kako nije mogao te svoje matere više trpjeti, da se morao - ovo je sad druga godina tome - odijeliti od nje, budući da je pretrpio dosta nepritika i progona od svoje matere."²⁶⁵ Moguće je da je ekonomska ovisnost o majci i želja za samostalnošću vodila Ivanove postupke sve do trenutka kada je odlučio svjedočiti protiv nje na sudu.

Iz Ivanovih i drugih iskaza vidimo da je Bara imala pravo raspolagati kmetskim selištem koje joj je pripalo nakon smrti njezina muža, te da je njime vrlo uspješno upravljala. Njezin ekonomski uspjeh mogao je izazivati zavist, kako kod njezina sina, tako i kod njezinih susjeda s kojima se često nalazila u sporovima oko kupnje ili prodaje neke zemlje.²⁶⁶

Situacija je kulminirala kada se Ivan ponovno razbolio nekoliko mjeseci prije početka ove istrage. Misleći da će uskoro umrijeti, pozvao je župnika da popiše obiteljsku imovinu i preda ju crkvi. Na to je Bara prosvjedovala tvrdeći da ta imovina pripada njoj i njezinoj drugoj djeci, a ne Ivanu. Nije nam poznato što se dalje dogodilo, no znamo da se Bara nakon ovog incidenta našla optužena od strane svojeg sina i susjeda za čarobnjaštvo.

Nakon provedene istrage, sud je zaključio kako postoji dovoljno dokaza da se podigne optužnica protiv Bare Petruše za zločin čarobnjaštva. Ona je podignuta 21. ožujka 1794. godine, te je Bara nedugo nakon bila uhapšena i bačena u tamnicu.

Stavši pred županijski sud u Zagrebu, Bara je bila optužena za sklapanje ugovora s đavlom i stupanje u njegovu družbu vještica. Bila je to standardna optužnica u skladu s demonološkim predodžbama o zločinu čarobnjaštva poznatog diljem sudova ranonovovjekovne Europe. Provedena istraga i iskazi svjedoka bili su potrebni kako bi se stvorile dovoljne sumnje za to da je Bara vještica. Međutim prilikom interpretacije njezinih

²⁶⁵ Ibid 666.

²⁶⁶ Ibid 658.

zločina, iskazi svjedoka više nisu bili važni s obzirom da je postojala elaborirana učena koncepcija vještičinah zločina koju su pravnici poznavali.

Tužitelj je predložio da se optuženu ispita pred sudom, "a ako bude pravo tražilo", i na mukama, kako bi optuženica priznala svoju krivnju i otkrila svoje suučesnike u zločinu. Tužitelj je također tražio da se u slučaju utvrđivanja zločina optuženica ognjem spali na strašan primjer drugima.

Bara je prvo dovedena u lancima pred sud i ispitana. U svojem iskazu je otkrila da je njezin sin Ivan, nakon onog davnog incidenta s novcem, posvuda razglasio da je ona vještica, te da su nakon toga svi na nju svaljivali krivnju za različite bolesti. Suočena je na sudu sa svjedocima koji su je u svojim iskazima krivili za različita čarobnjaštva, no ona je sve njihove optužbe porekla, pripisujući njihove nesreće drugim uzrocima.

Sud je, ne obazirući se na njezina poricanja, presudio da je se stavi na torturu kako bi se otkrila prava istina o njezinim zločinima. Presuda je donesena na temelju činjenice da: "Postoji opći zao glas o naprijed navedenoj optuženici, koji je zasnovan na najtežim zločinima navedenim u tužbi i drugim dokazalima, a ona je takva osoba kod koje se takav zločin može lijepo pretpostaviti."²⁶⁷

Bara je dovedena u mučionicu. Prvo je dobila priliku da dobrovoljno prizna sve zločine navedene u optužnici kako bi izbjegla užase torture, no ona ništa nije htjela priznati. Krvnik ju je stoga pregledao za moguće vražje pečate koji su bili dokaz njezinog sklapanja ugovora s đavlom. Takve pečate on nije pronašao, pa su uslijedila zastrašivanja optuženice strojevima za mučenje, kojima bi Bara bila mučena ukoliko ne bi priznala. No Bara niti tada nije ništa htjela priznati, stoga ju je krvnik odlučio podvrgnuti mučenju.

U pola pet ujutro stavljena je na prvi stupanj mučenja stiskanja palaca (*compresio pollicum*) što nije polučilo priznanjem. Nakon toga je stavljena na drugi stupanj mučenja vezanja ruku (*ligatura manuum*), no niti tada nije ništa priznala. Napokon je oko sedam sati ujutro postavljena na ljestve (*scalae*) i mučena sve dok konačno nije izjavila: "(...) da je jedne noći, pošto je već primila tužbu, ležeći u tamnici nešto pokraj sebe rukom napipala kao da bi štakor (parcov) ili miš oko nje hodao."²⁶⁸ Taj podatak je za pravnike bio vrlo interesantan, jer je u skladu s demonološkim konceptima đavao mogao preuzimati obličja različitih ljudi ili životinja.²⁶⁹ Barin susret sa štakorom je za njih bio dokaz njezinog odnosa s đavlom. Bara je u jedan sat poslije podne skinuta s mučenja i ponovno pregledana ne bi li se sada otkrio vražji

²⁶⁷ Ibid 674.

²⁶⁸ Bayer 1969, 675.

²⁶⁹ Levack 2006, 34.

pečat. No niti tada nije nađen nikakav vražji pečat. Stoga je ponovno postavljena na ljestve i mučena sve dok nije konačno priznala: "da je vještica i da je prošla jedna godina otkako je stupila u vještički stalež."²⁷⁰

Bara je zatim ispričala priču o tome kako je došla u družbu vještica preko neke žene Kate Lukšić i kako joj je ova obećavala da će imati velike koristi ukoliko stupi u kolo vještica. Suci su dalje pritiskali Baru da ispriča kako je stupila u kontakt sa samim đavlom. Ispričala je da joj je đavao prišao kao neki čovjek Markaj u obličju crnog psa. On ju je jednom prilikom opalio po stražnjici i ostavio vražji pečat. Nadalje je rekla kako ima i još jedan takav pečat koji joj je đavao ostavio skačući po njoj u obliku crne mačke. Te je pečate osobno pokazala pravnicima, koji su, izrezavši "pečate" iz njenog tijela, potvrdili da to stvarno jesu vražji pečati. Pravnici su potom upitali je li Bara općila s đavlom, no ona je to negirala. Konačno, pravnici su nastojali izvući imena drugih vještica s kojima je Bara bila u družbi. Bara je stoga iznijela imena nekih žena koje su navodno sudjelovale u vještičem kolu, a s kojima je prouzročila mnoge štete usjevima stvarajući tuču čarobnjačkim moćima. Posebice je istaknula Karu Lukšić i Doru (ženu nekog Vlaha) koje su bile njezine navodne suučesnice u zločinu. Na temelju Barinih iskaza, sud je mogao pokrenuti parnice protiv tih spomenutih žena.

Nakon što je skinuta s mučenja svoja je priznanja morala još jednom potvrditi dobrovoljno pred sudom čime su ona dobila dokazni legitimitet.²⁷¹ Ona je to i učinila. Njezino priznanje da je stupila u družbu vještica i pronađeni vražji pečati bili su dovoljni dokazi da se Baru kazni smrtnom kaznom. Stoga je sud donio odluku da se Bari prvo odsječe glava, a zatim njezino tijelo spali na lomači.

Do trenutka konačne presude, cijeli je sudski postupak bio tajan, sakriven od očiju javnosti. Međutim, nakon osude, on je postao javni ritual koji se izvodio pred publikom. O Barinom smaknuću ne znamo ništa. Budući da je procedura smaknuća bila vrlo detaljno propisana, možemo je rekonstruirati prema drugim izvorima.²⁷² Osuđenici je najprije pristupio svećenik ponudivši joj posljednju ispovijest, sakrament koji je predstavljao trenutak mirenja s Bogom i pripremu za (dobru) smrt. Nakon toga je u pratnji zamjenika suca, krvnika, te gradskih stražara odvedena iz tamnice i vođena ulicama do mjesta gdje se nalazilo stratište (u Zagrebu se to mjesto nazivalo "Zvedišće"). Pratili su je pogledi prisutnih koji su se okupili gledati nadolazeću predstavu. Nakon što su stigli na stratište, zamjenik suca je prvo pročitao konačnu

²⁷⁰ Bayer, 1969, 676.

²⁷¹ U tadašnjem kaznenom pravu, priznanje s torture je vrijedilo jedino ako je osoba nakon torture još jednom dobrovoljno priznala svoje zločine pred sudom. Ibid 270.

²⁷² Opis smaknuća vidi u: Tkalčić 1891.

presudu sudu u kojoj su se iznosili Barini zločini. Nakon toga bi nad njom prelomio štap,²⁷³ te ju predao krvniku koji je trebao obaviti dužnost izvršenja kazne. U slučaju Bare Petruše, to je značilo da joj je krvik odrubio glavu, a zatim odrubljenu glavu i trup spalio na lomači. U tom plamenu je završio i formalni pravni postupak.

2. Tragičan slučaj Bare Petruše može nam dati uvid u jedinstvenu životnu priču jedne osobe i međuljudskih odnosa unutar jedne obitelji. Kao i svaki drugi slučaj, on ima svoje specifičnosti i posebnosti. Međutim, iz perspektive ranonovovjekovnog sudskog procesuiranja čarobnjaštva, on gotovo ni po čemu nije poseban. Štoviše, zapanjujuće je formulaičan. Najprije se unutar seoske zajednice pročuje da je neka žena vještica. Slučaj dolazi na sud. Na sudu se dokazuje da je žena potpisala ugovor s đavlom i stupila u družbu vještica. Sud otkriva suučesnike zločina i eventualno pokreće parnice protiv drugih vještica, te konačno, optužena žena pod pritiskom torture priznaje sve optužbe i biva spaljena. Slučaj Bare Petruše samo je jedan u moru sličnih koji su se dogodili na prostoru Banske Hrvatske između 1698. i 1758. godine, te je zbog toga dobar uvodni primjer sudskih postupka protiv vještica.

Dok smo u prijašnjem poglavlju analizirali način na koji se veza između prava i tijela ostvarivala na razini društva i pokazali da je ta veza često bila indirektna i neujednačena, realizirana preko različitih povijesnih aktera, u ovom poglavlju posvetit ćemo se direktnoj vezi između prava i tijela koja se realizirala u primjeni kaznenog prava na *individualno tijelo* optuženika na sudu. Nastojat ćemo analizirati kako su specifične pravne reprezentacije, prakse, interakcije i prostori hrvatskih sudova prve polovice 18. stoljeća djelovali na produkciju (i destrukciju) određenog tijela. Drugim riječima, nastojimo razotkriti kako je takav sud, nastao u kontekstu procesa stvaranja modernih država i modernih individua, reprezentirao i aktivno oblikovao kažnjeničko tijelo. Pritom će korisno biti shvatiti kaznenu proceduru kao oblik *rituala* čije su ritualne karakteristike bile prisutne ne samo prilikom javnog smaknuća, već tijekom cijelog pravnog postupka. U tom smislu smo se poslužili terminima trostupanjske ritualne sheme antropologa Victora Turnera koji razlikuje ritual odvajanja, ritual liminalizacije i ritual integracije.²⁷⁴ U našem slučaju definirali smo ih kao faze: *liminalizacije*, *transformacije* i *(dez/re)integracije*. Unutar analize nastojat ćemo ukazati na kompleksan odnos prava prema, s jedne strane definiranju ljudskog bića, a s druge ljudskoj transformaciji, kako se ona očitovala u pravnim postupcima prema optuženicima na sudu. Konačno, kako je u 93 % parnica predu

²⁷³ Vidi str. 73.

²⁷⁴ Turner 1995, 94.

sudom bilo "žensko" tijelo, posebnu ćemo pažnju posvetiti vezi prava i tijela u kontekstu ranonovovjekovnog poimanja ženske tjelesnosti.

4. 3. 2. Liminalizacija

1. Prva direktna veza između prava i tijela optuženika ostvarila se kada je optužena vještica bila uhićena, stavljena u lance i bačena u tamnicu. Time je započeo proces liminalizacije, odnosno odvajanja osobe iz društva i stavljanja u liminalne prostore tamnice, sudnice i mučionice, gdje su sve veze s prijašnjim (vanjskim) svijetom bile prekinute. Prostori tamnice, sudnice i mučionice bili su arhitektonski dizajnirani i aranžirani kako bi osigurali tu odvojenost (naime, osim konačne presude, cijeli je pravni postupak bio posve tajan). Ti su prostori također držali optuženu osobu u centru pozornosti. Tako se formirala njezina pozicija optuženika, okarakterizirana nesigurnošću, nedefiniranost i opasnošću, koja je odredila njezine interakcije s pravnicima i svjedocima. Svaka interakcija između optužene i pravника (ili svjedoka) bila je predodređena specifičnom pozicioniranost optužene osobe na sudu. Vještica prilikom suđenja nije imala uvida niti u pravni postupak, niti u točne optužbe koje su bile podignute protiv nje, nalazila se pred sudom okovana i nemoćna, postavljena nasuprot sveznajućih sudaca i optužujućih svjedoka, koji su preko optuženice trebali potvrditi svoje postojeće pretpostavke i sumnje. Kako je dokazivanje krivnje bila dužnost suda, optužena osoba bila je lišena gotovo bilo kakve mogućnosti obrane.

Najupečatljiviji proces liminalizacije događao se, međutim, na reprezentativnoj razini, koji možemo vidjeti u formalnim tužbama protiv vještica. Primjer jedne od slikovitijih formalnih tužbi nalazi se u zapisniku suđenja (1704.-1706. godine) protiv Dore Martek, Jelene Kos i Dore Prusak:

(...) jedva što su prekoračile prag mladosti, odbacile su vjeru koju su prigodom krštenja zadale bogu stvoritelju svome, pogazile svetinju nad svetinjama i ne hajući za ljudske i božanske zakone, na prezir spasitelja Isusa Krista, dobrovoljno se saživjele s đavlom, neprijateljem svemogućeg Boga. Ugovorom s njime priključile su se svima đavolskim nastojanjima protiv božjega veličanstva i roda ljudskoga i čarobnjačkoj se vještini i prokletomu đavolskom ili vještičkom zanatu konačno zapisale. Zato su i u tu svrhu, kako se može vjerovati, s đavlom (da oprostite vaše uši) djecu rađale ili i zakonito ili nezakonito začetu gospodaru svome đavlu, dakako nekrštenu, posvećivale ili krštenu opakim i čarobnjačkim običajima zadojile i pod isti barjak zapisale. A devetero su djece poubijale i lešine njihove u čarobnjačke svrhe upotrijebile. I tako su nevjerojatno svojom od demona (*pripremljenom*) žestinom upravljenom protiv ljudskog roda i čarobnjačkom vještinom, koja se ima na propisani način otkriti i istražiti, često s bezbrojnim svojim ortakinjama pravile grad, mraz, nepogode, sušu, i venenje, pa u velikoj mjeri uzrokovala neplodnost zemlje i najveću oskudicu plodina i prema tome glad i smrt ljudima. Isto tako

su rečene optuženice sa svojim ortakinjama, uz suradnju i na savjet đavlov, zbog lakih i neznatnih uvreda, slabile tjelesnu snagu i jakost mnogim ljudima i uzrokovale im dugotrajnu sušicu, ukočenost, srčane tjeskobe i na kraju smrt. Tom su, dakle, vještinom prouzrokovale najveću štetu svojim bližnjima te, jednom riječju, sve svoje i duševne i tjelesne snage upotrijebile i napregle na teško ruglo božanskog veličanstva i štetu ljudskoga roda povodeći se za đavlom zakletim neprijateljem boga i ljudi. I nisu se bojale da na taj način postanu očite vještice nasuprot utvrđenim božanskim i ljudskim pravima i proglašenim zemaljskim i prirodnim zakonima.²⁷⁵

Ovakva tužba bila je ustvari kompilacija gotovo svih zločina koje je vještica u demonološkom imaginariju mogla počinuti. Već smo spomenuli da su takvi zločini bili dio perverzne fantazije imaginarnog "anti-društva" koje je zamišljeno kao antipod tadašnjeg postojećeg društva.²⁷⁶ Ono što je važno primijetiti u iznesenim optužbama bili su njihovi zajednički motivi izdaje i otpadništva iz postojećeg društvenog i vjerskog poretka, na temelju kojih se vještica nastojala reprezentirati kao "anti-ljudsko" biće i simbolično isključiti iz zajednice.

Kako je vještica bila "javni zločinac", pripadnik dijaboličnog nastranog društva, ona je samim svojim bivstvom bila opasnost za društvo. Stoga je sud spomenutim optužbama nastojao oformiti zločinački (neprirodni) identitet vještice. Promatrajući optužbe, uviđamo da je zločinački identitet u tadašnjim pravnim koncepcijama proizlazio iz jedinstva djelovanja i tjelesnog bivstva, odnosno da je vještica bila zločinac i duhom i tijelom.²⁷⁷ Naglasak je bio stavljan na to da je vještica *odlučila* potpisati *ugovor s đavlom* i činiti bezbroj zločina koji su štetili državi, crkvi, ljudima, stoci, usjevima i imovini, no istovremeno se naglašavala njezina tjelesna izopačenost, korporealnost koja je pokazivala neprirodnost i kaotičnost.

Da bismo to razumjeli, moramo prvo konstatirati da je tijekom ranog novog vijeka ljudsko biće bilo dualistički koncipirano, odnosno podijeljeno na *dušu* i *tijelo*. *Duša* se smatrala životnim pokretačem tijela i izvorom (slobodne) volje pojedinca, a *tijelo* je predstavljalo "posudu" za dušu, koje je bilo vođeno tjelesnim nagonima. Kako bi se održavalo zdravlje *društvenog* i *individualnog* tijela, čovjek je morao svojom voljom (dušom) ovladati svojim tjelesnim nagonima, čime je osiguravao harmonični društveni poredak. Na temelju tih pretpostavki, svaki je čovjek bio osobno odgovoran za svoje postupke.²⁷⁸ Stoga se smatralo da su oni koji su počinili zločin to učinili svojevrijedno.

²⁷⁵ Bayer 1969, 602-603.

²⁷⁶ Vidi str. 58. Na primjer, u iskazima s mučenja Margarete Kuljanke, "družba vještica" je zamišljena kao vojni korpus sa zapovjednom hijerarhijom. Unutar vojske vještica razlikovali su zastavnici, kapetanice, vojvotkinje i slično. Takvi se opisi "đavolje vojske" spominju i u ugarskim sudskim parnicama. Vrlo vjerojatno je da je na takve predodžbe glavni utjecaj imala blizina Vojne krajine.

²⁷⁷ "Vragu se pak tamo i dušom i tijelom obvezala" Bayer 1969, 588; "(...) sve svoje duševne i tjelesne snage upotrebile i napregle na teško ruglo božanskog veličanstva (...)" Ibid 603. "Veli i to da se vragu zapisala i dušom obavezala s tom obavezom, da će mu služiti i s drugim vješticama letjeti i štetu činiti, kao i druge." Ibid 585.

²⁷⁸ Dinzelbacher 2009, 446.

Žena koja je sklopila *ugovor s đavlom*, to je učinila svjesno i svojevoljno, izgubivši bitku s tjelesnim nagonima kojima se podala. Na sudu se naglašavala njezina slobodna odluka: "(...) odbacile su vjeru koju su prigodom krštenja zadale bogu stvoritelju svome, pogazile svetinju nad svetinjama i ne hajući za ljudske i božanske zakone, na prezir spasitelja Isusa Krista, dobrovoljno se saživjele s đavlom, neprijateljem svemogućeg boga."²⁷⁹ Njezini postupci bili su odraz njezine odmetničke duše. U ranonovovjekovnim rodanim predodžbama žena je trebala biti pokorna, tiha i poslušna, no vještica na sudu je odavala upravo suprotan dojam. Žena koja se našla optužena na sudu često je prosvjedovala protiv optužbi, a pravnici su takvo njezino protivljenje tumačili kao izraz njezinog buntovništva i odmetništva. Time su suci samo potvrđivali svoje predrasude: "(...) ona je takva osoba kod koje se takav zločin može lijepo pretpostaviti."²⁸⁰ Optužena osoba ne samo da je počinila sve zločine koji su joj se pripisivali, već ona i *jest* takav zločinac. Na tom tragu zanimljivo je da se u parnicama kontinuirano naglašavalo da je optužena žena već od mladosti bila vještica, odnosno da je u suštini svoje duše (osobnosti) vještica.²⁸¹

Vještičji se identitet istovremeno konstruirao na temelju njezinog tjelesnog ustrojstva. Žene su u ranom novom vijeku bile smatrane duševno slabijima od muškaraca, stoga su se prije podavale tjelesnim nagonima. Dok je muškarce vodio intelekt i razum, smatralo se da su žene vodili tjelesni instinkti i nagoni. Ne čudi nas stoga da su primarni zločini vezani uz vješticu imali tjelesne konotacije i bili vezani uz aspekte ženske plodnosti i seksualnosti. U prvom redu, žena je spavala s đavolom, čime je prestala biti odanom svome suprugu (gospodaru) i vladaru (političkom tijelu). *Ugovor s đavlom* predstavljao je ultimativni čin odmetništva, kako seksualnog, tako i društvenog i političkog.²⁸² Umjesto da je prema ranonovovjekovnim rodanim predodžbama bila čedna i pokorna, ona je bila promiskuitetna i razuzdana.²⁸³ Također je rađala đavlu nekrštenu djecu, a svoju vlastitu ubijala ili uvodila u đavolje društvo. Njezini tjelesni zločini nisu pritom ostajali samo na razini diskursa, već su se vidjeli i na njezinom tijelu.

²⁷⁹ Bayer 1969, 602.

²⁸⁰ Ibid 674.

²⁸¹ "(...) jedva što su prekoračile prag mladosti, odbacile su vjeru (...)" Ibid 602.

²⁸² Nije niti čudno da je takvo otpadništvo vještica bilo uspostavljeno ugovorom. Razdoblje između 16. i 18. stoljeća bilo je doba popularnosti koncepta *društvenog ugovora* u političkim, pravnim, pa tako i demonološkim teorijama. Smatralo se da je čovjek rođenjem (prešutno) potpisao ugovor s vladarom i katoličkom crkvom čime je ušao individualnim tijelo u političko tijelo kraljevstva. Time je osiguravao svoju egzistenciju. Izvan tog društva nalazio se u nedefiniranom i nestabilnom stanju, izjednačen s kaotičnom prirodom. To je također bilo vrijeme heterogenizacije konfesionalne i političke karte Europe, te napuštanja ideja o univerzalnim monarhijama ili univerzalnoj katoličkoj crkvi. U takvim uvjetima, svatko je pripadao nekome, te je prirodno iz toga slijedilo da je zločinac u svojoj izdaji tražio alternativno društvo unutar kojeg će moći ostvariti svoju egzistenciju. Đavolje društvo bilo je jedno od takvih alternativnih društava, kojem je čovjek pristupao potpisujući (novi) ugovor (s đavlom), čime je stari ugovor s vladarom i crkvom bio prekršen.

²⁸³ Wiesner 2007, 150.

Vješticija tjelesna "drugost" bila je supsumirana u konceptu *đavoljeg pečata* koji je bio poveznica između vješticijeg počinjenog zločina i njezinog tjelesnog bivstva. On je bio dokaz vješticije *odluke* da sklopi *ugovor s đavlom*, te izopačenosti njezina tijela koje je ostalo označeno njezinom odlukom. Kako je ugovor najčešće bio sklapan time da je vještica spavala s đavlom, tom prilikom bila je i zapečaćena.²⁸⁴ Pečat je bio znak njezinog promiskuiteta, nevjerništva i otpadništva iz kršćanskog društva. On se očitovao na njezinom tijelu, a istovremeno je otkrivao njezinu zločinačku dušu.

Nakon što je vještica bila zapečaćena, smatralo se da je njezino tijelo bilo predano đavlu i družbi vještica, te da je pritom poprimilo različite neprirodne tjelesne karakteristike koje su pravnici pokušavali dokazati. Smatralo se da vještica nije mogla osjećati bol, pa je tako prilikom mučenja zapaženo: "(...) da nije mogla u čavle ući"²⁸⁵, što je bilo objašnjeno time da su ju u mukama podržavale druge vještice ili sam đavao. Također se smatralo da je vještica bila lakša od drugih žena, pa je na sudu bio predlagan test bacanja optuženice u vodu kojim bi se utvrdilo može li optužena osoba potonuti. Ukoliko ne bi potonula, to je bio dokaz da uistinu je vještica.²⁸⁶ Konačno, smatralo se da vještica ne osjeća tugu, pa ako optuženica nije mogla plakati tijekom mučenja, veća je vjerojatnost bila da je optužena osoba vještica.²⁸⁷

Žena koja nije osjećala bol niti tugu, koja je bila promiskuitetna i razuzdana, te koja je bila spremna ubijati svoju i tuđu djecu, bila je sušta suprotnost od ranonovovjekovnog majčinskog ideala Blažene Djevice Marije. Jednako kao što je đavolje društvo bilo dijametralno suprotno od kršćanskog, vještica je bila negativna karikatura brižne kršćanske žene.

2. Prva faza kazneno-pravnog postupka sastojala se od simboličkog i sasvim doslovnog izdvajanja neke osobe iz društva. Možemo vidjeti da su reprezentacije, prakse, interakcije i prostori vezani uz kazneno-pravni proces bili usmjereni prema takvom cilju. Vještica je trebala biti stavljena u poziciju nesigurnosti i nedefiniranosti, u liminalno stanje u kojem su sve njezine veze s dosadašnjim svijetom, te sve njezine ideje o sebstvu bile dovedene u pitanje.

4. 3. 3. Transformacija

²⁸⁴ "Osim toga izjavljuje, da joj je spomenuti Joso, treće noći, kod samog općenja, utisnuo pečat, i rekao joj: 'Ti si vještica, i imadeš ga (pečat) na lijevom ramenu.'" Bayer 1969, 632.

²⁸⁵ Ibid 583.

²⁸⁶ VZA IV, 114-120.

²⁸⁷ Ana Klarić (1702. godine) upitana od strane sudaca zašto nije mogla plakati tijekom torture, odgovorila je: "(...) da je suze neće teći da terpi preveliku muku." Bayer 1969, 269; VZA V, 241.

1. Pored liminalizacije, tijekom kazneno-pravnog postupka tekao je i proces transformacije. Proces transformacije bio je primarno usmjeren prema duši optužene osobe. U teoriji se nastojalo vratiti dušu zločinca na ispravan put kršćanske vjere, tako da osoba prizna svoje zločine i dobije oprost za svoje grijehе (u ovom ili onozemaljskom životu). Međutim, jedini način na koji se moglo pristupiti duši bilo je preko tijela. Kako je zločinačka duša koja se predala đavlu proizvela dijabolično zločinačko tijelo, jedino je slamanjem moći takvog tijela ponovno bio otvoren pristup duši. Slamanje tjelesne snage optuženih započelo je već u hladnoj tamnici, nastavljeno u okovima pred sudom, te je pojačano u mučionici. Svi su ti prostori bili dizajnirani kako bi izazvali što je moguće više boli optuženicima, a istovremeno su poticali pravnike i sudske službenike da vrše nasilje.

Glavnu ulogu u slamanju tijela imalo je ipak mučenje. Najprije je krvnik pregledao tijelo optuženice od glave do pete, ne bi li pronašao đavolje pečate. Kada su takvi pečati pronađeni, bili su izrezani iz tijela optuženice i predstavljeni sudu kao nepobitni dokazi vještichjeg ugovora s đavlom.²⁸⁸ Nakon toga uslijedilo je ispitivanje na mukama koje se sastojalo od gradacije nanošenja boli i postavljanja pitanja vezanih uz iznesene optužbe. Mučenje je imalo dvostruki efekt. S jedne je strane slamalo tjelesnu snagu optuženika i u svojoj potrazi za otkrivanjem zločinačkog tijela ustvari proizvodilo *zločinačko tijelo*, a s druge je nasilno mijenjalo percepciju optuženika o samome sebi.

Mučenjem se trebalo slomiti tijelo opsjednuto đavlom. Njegova funkcija bila je istjerati zle duhove koji su navodili dušu na krivi put stoga je mučenje predstavljalo oblik purifikacije tijela "okaljanog zločinom". Nanošenje boli optuženiku uvijek je bilo popraćeno postavljanjem pitanja. Pitanja su bila vezana uz iznesene optužbe za sklapanje ugovora s đavlom, spolno općenje s đavlom, stvaranje tuče, sudjelovanje u okupljanjima vještica i slično. Optuženici su morali odgovarati na takva pitanja, bez obzira što obično nisu poznavali učene demonološke koncepcije. Odgovori su proizlazili iz zajedničke rekonstrukcije "prošlosti" optužene osobe na temelju pravničkih teorija i iskaza mučenih vještica. Pritom je tijekom cijelog procesa bio vidljiv otpor vještica iznošenju lažnih tvrdnji. Jasno da optužene vještice nisu počinile zločine za koje ih se teretilo, no na mukama su morale iznositi priznanja za te zločine kako bi se zaustavila bol. Obično su nastojale temeljiti svoja priznanja na stvarnim događajima koji su zahvaljujući pravničkoj medijaciji poprimili nova značenja. Stoga su, na primjer, iznosile

²⁸⁸ Đavolji pečati, uglavnom su bili madeži i slične kožne nakupine koje su pravnici interpretirali kao znakove odnosa s đavlom: "Tu je najprije službenik pravde izvršio tjelesno pregledavanje iste optuženice, pa je, napokon, pronašao i pokazao tri iz njena tijela izrezana đavlova pečata, i to, dva sa leđa, a treći ispod lijeve sise." Bayer 1969, 615.

različite seksualne epizode iz svojeg života, koje su na mučenju bile interpretirane kao spolna općenja s đavlom.²⁸⁹ Takva priznanja vještice su često opozvale nakon što je mučenje prestalo. Vidljiva je bila stanovita želja za održavanjem sjećanja prošlih događaja onakvima kakvi su bili, kao garancija njihove nevinosti i kao temelj njihovih identiteta. No, pravnici su upravo taj identitet nastojali promijeniti, odnosno otkriti njegovu "stvarnu" (dijaboličnu) prirodu.

Proces transformacije završio je onda kada je vještica konačno priznala svoje zločine i dobrovoljno ih potvrdila nakon mučenja pred sudom. To je bio znak da je vještica bila duhovno i tjelesno transformirana. Fizički slomljeno tijelo više nije držao u svojoj šaci đavao, a duša je optuženika napokon vraćena na pravi put.

4. 3. 4. (Dez/re)integracija

1. U onom trenutku kada je optužena osoba priznala i potvrdila svoje zločine pred sudom, započeli su pravni postupci koji su vodili prema njezinoj tjelesnoj dezintegraciji, ali istovremeno i duhovnoj reintegraciji.

Provedbom konačne presude (koja je u slučajevima čarobnjaštva redovito bila smrtna), optužena osoba bila je vraćena u društveni život zajednice. Javno smaknuće bio je društveni događaj koji je imao funkciju zastrašivanja i odvraćanja potencijalnih zločinaca od istih prijestupa. Ono je također imalo socio-psihološki učinak "čišćenja" *društvenog tijela* od zločina. Zločinačko tijelo koje je bilo otkriveno i slomljeno u pravnom postupku sada je moralo biti izbrisano iz zajednice. Time se brisao i zločin iz zajednice. Običaj lomljenja štapa prilikom proglašenja presude simbolizirao je trajno prekidanje veze između krivca (njegovog tijela) i društva, odnosno izopćenje iz društva.²⁹⁰ Kada je ta veza bila simbolično prekinuta, ona je značila da tu osobu više ništa nije štitilo od nasilja koje će se izvršiti nad njom. Osuđenica je bila predana u ruke krvniku, te je mogla biti pogubljena.

No istovremeno je tijekom javnog smaknuća tekao proces reintegracije optužene osobe, kako u društvenu zajednicu, tako i u onu božju. Svećenik je ponudio osuđenoj osobi priliku da se ispovijedi i time pripremi za dobru kršćansku smrt (*Ars moriendi*). Također je u posljednjim trenucima prije pogubljenja javnost, iako zgrožena zločinom, bila na strani kriminalca koji je kroz ritual pogubljenja trebao biti „spašen”.²⁹¹ Osuđenik je mogao tražiti pokoru i oprost

²⁸⁹ "Osim toga priča izjaviteljica da je sa istim Josom dva puta puteno općila odmah treće noći kako njenog muža nije bilo kod kuće; i poslije toga stalno svake treće ili četvrte noći po jedan put ili dva puta, uvijek dok je muž njezin bio odsutan." Ibid 631.

²⁹⁰ Dülmen, 1990, 41.

²⁹¹ Ibid 119.

zajednice za počinjene zločine, što je pretpostavljalo iskazivanje samilosti društva prema osuđeniku. No, ponovna integracija pojedinca u kršćansku zajednicu bila je uvjetovana uništenjem grešnog tijela "okaljanog zločinom" kako bi se duh mogao osloboditi i spasiti. Pravni sustav funkcionirao je na pretpostavci da je pojedincu u interesu bilo da se njegova duša spasi, te mu je putem uništenja tijela u tome pomogao.²⁹²

4. 3. 5. Zaključak

1. U ovom poglavlju analizirali smo direktnu vezu između prava i tijela koja se realizirala u primjeni kaznenog prava na *individualnom tijelu* optuženika na sudu. Vidjeli smo da se tijelo moralo označiti kao neprirodno dijabolično "drugo", a zatim praktičnim postupcima izdvojiti i transformirati u poraženo zločinačko tijelo. Prilikom pravničkog interpretiranja i konstruiranja osobe vještice (zločinca), dolazi do izražaja kompleksno shvaćanje odnosa duše i tijela u kojem se s jedne strane naglašavala njihova striktna odvojenost, no s druge elaborirala njihova tijesna povezanost. Duša vještice zrcalila se u njezinom tijelu. U historiografiji se često naglašava vjerovanje tadašnjih ljudi u binarizam ljudskog bića (duša i tijelo), što je zasigurno bilo točno. Međutim u samoj (pravničkoj) praksi vidimo da je takvo razumijevanje bilo kompleksnije nego što se obično pretpostavlja. Nazire se holističko shvaćanje ljudskog bića kao utjelovljenog, čak i ako se ono (kao i danas) nije moglo jasno artikulirati.

Prilikom izvršenja konačne presude tijelo "okaljano zločinom" moralo se ukloniti iz zajednice. Veza između *individualnog tijela* osuđenika i *društvenog tijela* zajednice bila je zasnovana na pretpostavci da se sve zločince moralo na neki način fizički označiti i odstraniti, što je bilo u skladu s tadašnjim medicinskim i političkim teorijama. Jedini način da se izliječi otrovano *društveno tijelo* bilo je da se iz njega odstrane zaraženi dijelovi.²⁹³

U vremenu katoličke obnove i političke konsolidacije koje su bile zasnovane na vjeri u mogućnost promjene, postojalo je znatno nepovjerenje u to da bi se tijelo zločinca ikada moglo promijeniti.

²⁹² Dincelbacher, 167-171, 446-461.

²⁹³ Wiesner-Hanks 2013, 281.

5. ZAKLJUČAK

U ovom radu analizirali smo vezu između kriminalnog prava i tijela na području Banske Hrvatske u 17. i 18. stoljeću na primjeru sudskih parnica protiv vještica. Na temelju teorijskih pretpostavki historije tijela i pravne historije, izložili smo kako se kazneno pravo 17. i 18. stoljeća oblikovalo pragmatičnim djelovanjem različitih historijskih aktera u specifičnim povijesnim okolnostima. Nastojali smo pokazati kako je kriminalno pravo kroz svoje reprezentativne, praktične, interakcijske i prostorne dimenzije utjecalo na oblikovanje određenih *društvenih* i *individualnih tijela*. Interpretativnom analizom sudskih zapisnika i drugih relevantnih izvora ukazali smo na usmjerenje kaznenog prava prema vezanju individualnih tijela stanovnika gradskih i seoskih zajednica s političkim tijelom ranonovovjekovnih monarhija. U tom procesu vidjeli smo postepeno stvaranje modernih država i modernog stanovništva. Također smo analizirali vezu između kriminalnog prava i tijela individua pred sudom i pokazali da je tadašnje pravo težilo prema stvaranju dijaboličnog "kriminalnog tijela" optuženih vještica, koja su se morala simbolično, ali i sasvim doslovno eliminirati iz tadašnjeg društva. Gledajući takve prakse u kontekstu tadašnjih medicinskih i političkih teorija i praksi, možemo zaključiti da je postojalo znatno nepovjerenje tadašnjeg stanovništva u mogućnost promjene ljudskog tijela "okaljanog zločinom". Ozdravljenje zaraženog društva bilo je moguće jedino ako su se bolesna tijela eliminirala.

6. PRILOG: Tablica sudskih parnica protiv vještica od 14. do 18. stoljeća

br.	Ime i prezime	Datum	Mjesto	Stalež	Dob	Obitelj	Tužitelj	Optužba	Pravnici i sudionici	Mučenje	Presuda	Izvor
1	Alica	17. 3. 1360.	Sud grada Zagreba	(hljebarica)				Vračanje; čaranje			Treba se očistiti od optužbi uz pomoć prišežnika	Starine XXV, 1; Bayer, 522.
2	Margareta	17. 3. 1360.	Sud grada Zagreba	(hljebarica)				Vračanje; čaranje			Treba se očistiti od optužbi uz pomoć prišežnika	Starine XXV, 1; Bayer, 522.
3	Dragica	4. 2. 1362.	Sud grada Zagreba				Majnardov zet	Vračanje s ciljem razdvajanja žene od muškarca			Treba se zakleti da nije vračala.	Starine XXV, 1-2; Bayer, 522.
4	žena N.N. (nomen nescio)	1379	Sud grada Zagreba			udovica Petra, sina Rubinova		Čarobnjaštvo			Traži se zakletva s 25 prišežnika	Starine XXV, 2; Bayer, 522-23.
5	žena N.N.	1379	Sud grada Zagreba			udovica Peterkono va		Čarobnjaštvo			Traži se zakletva s 25 prišežnika	Starine XXV, 2; Bayer, 522-23.
6	žena N.N.	1379	Sud grada Zagreba			žena Ivanova; kći Peterkona		Čarobnjaštvo			Traži se zakletva s 25 prišežnika	Starine XXV, 2; Bayer, 522-23.
7	Margareta	2. 2. 1429.	Sud grada Zagreba			udovica; pokojni muž carinik Matej; kći Elizabeta		Čarobnjaštvo; vračanje			Spaljena	Starine XXV, 2; Bayer, 522-23. Sp. Zag. IX, 180.
8	Elizabeta	2. 2. 1429.	Sud grada Zagreba			majka Margareta		Čarobnjaštvo; vračanje			Spaljena	Sp. Zag. IX, 180.
9	Nepoznati prgoni	1432.	Zagrebačka županija								Nepoznato.	VZA VI, 78.

											učinila. Tužitelj odustao od tužbe. (Oslobodena)						
19	žena N.N.										Sud grada Zagreba				Čarobnjaštvo; čarobnjačko društvo		Odluku donijeli prisežnici; spaljena. Sp. Zag. VIII, 112- 113; Bayer, 525.
20	Margareta										Sud grada Zagreba				Čarobnjaštvo s ciljem razdvajanja žene od muškarca		Odluku donijeli prisežnici; spaljena. Sp. Zag. VIII, 111- 113; Bayer, 525.
21	Uršula										Sud grada Zagreba				Čarobnjaštvo s ciljem razdvajanja žene od muškarca		Odluku donijeli prisežnici; spaljena. Sp. Zag. VIII, 111- 113; Bayer, 525.
22	Kata Kavnićijan										Sud trgovišta Varaždinske Toplice (Zagrebački kaptol)				Uzrokovala bolest Matije Škofa od koje je tri dana ležao i nije mogao govoriti.		22. 1. Krsto Palfi Kapelanski (plemički sudac varaždinske županije); Ivan Pergošić (bilježnik); Leonard Petrović, Matija Šporar i Grga Sabo (zaprisegnuti građani); Đuro Ključarić (sudac); Ivan Gredelj (sudac); Matija Fulčić (zastupnik trgovišta) Stjepan Sokačić, Petar Barić, Ivan Lipanovac, Đuro Vidaković, Petar Golec, Matija Šakač (kmetovi); 27. 1. Blaž Ostroški (zastupnik kaštelana); Ivan Pergošić (bilježnik); Leonard Petrović (prisežnik); Michael Zay (zastupnik općine) i drugi. (zastupnik na sudu.
23	Urša Bešenić										Sud trgovišta Varaždinske				Ibid.		Općinski se tužitelj zaklinje s 2 porotnika da je optužena vještica i da je se spali. (Spaljena) VZA XVII, 163- 167; Bayer, 538- 544.
																	Traži se zakletva s 25 XVII,

33	Katarina Cankovica	12-22. 2. 1629.	Sud grada Zagreba	("plemkinja")			Juraj Piskon (fiškal)	Čarobnjaštvo; pravljenje čarolija i (ljubavnih) napitaka.	Juraj Piskon (fiškal); Toma Apalenić, Petar Vagić (plemički suci zg. županije); Martin Miklouszky (zastupnik optužene)	Da	Poslana na mučenje da oda svoje zločine i suučesnike. Ishod nepoznat.	Vjesnik IV, 112. Bayer, 547-551.
34	Barbara Tunčić	23. 6. 1639	Sud grada Zagreba	služavka, dojlja	starija od 40 godina	udovica; ima dijete	Jakov Ilišić (fiškal)	Pozivala djevojku Helenu u vještije društvo kamo su trebale odletjeti namazavši se nekakvim mastima.			Nepoznato.	Starine XXV, 4-5.
35	Magdalena Muhić	28. 5. - 3. 9. 1640.	Sud grada Zagreba	stanovnik predgrada Zagreba	starija od 20 godina	suprug Andrija Muhić	Jakov Ilišić (fiškal)	Đavolskim umijećem i čarobnjačkim vraćanjima služila žiteljima i slobodnim podanicima na području Jelenovca. Sudjelovala u čarobnjačkom ritualu koji je navodno usmratio Doru Jelenovačku i njezinu snahu.	28. 5. Đuro Vernić (bilježnik)		Nepoznato.	VDA VIII, 47-57; Starine XXV, 6-8; Bayer, 551-555.
36	Mihajlo Kušević	28. 5. - 3. 9. 1640.	Sud grada Zagreba	Turopoljac		udovac	Jakov Ilišić (fiškal)	Sudjelovao u čarobnjačkom ritualu koji je navodno usmratio Doru Jelenovačku i njezinu snahu.	24. 8. Gabriel Chernakoczi (zamj. suca Varaždinske županije), Casparo Orehoczi; Matija Stanko, Laurentio Drenoczi; Nikola Polčić (plemički sudac Zagrebačke županije), Luka Smolčić, Mihael Mikšić (župan općine Turopolje); 3. 9. Stjepan Magyarady	Da.	Nepoznato.	VDA VIII, 47-57; Starine XXV, 6-8; Bayer, 551-555.
37	žena N.N.	1640	Sud grada Zagreba				Parnica nepoznata.				Nepoznato.	Starine XXV, 8; Bayer, 554.
38	Istraga protiv vještica	1645	Sud grada Zagreba				Parnice nepoznate.				Nepoznato.	ZHS I, 130.

39	Doroteja Majhanović	18. 3. 1651.	Sud grada Zagreba					suprug Martin Kroff	Nije sigurno vodi li se protiv nje parnica ili je ona samo svjedok u parnici koja se vodi protiv Sekiriće.	Parnica nedovoljno poznata.				Nepoznato.	Starine XXV, 9.
40	Sekirička	(1640.) 1651.	Sud grada Zagreba							Parnica nedovoljno poznata.				Nepoznato.	Starine XXV, 9.
41	Andrija Kučić	24. 8. 1651.	Sud grada Zagreba	kmet					Mihael Pučak (fiskal)	Čarobnjaštvo; "đavolska umijeća"		24. 8. Mihael Pučak (fiskal); Stjepan Magyary; Stjepan Susić (zamj. kapetana); Blaž Stipanić (senator).		Nepoznato.	Starine XXV, 9-10; Bayer, 281.
42	žena N.N.	1656	?	opatica (priorica) samostana				suprug Gvozđano vič		Parnica nedovoljno poznata.				Nepoznato.	VDA VIII, 57.
43	Jela Kovačić	11. 8. - 28. 10. 1657.	Sud grada Zagreba					suprug Matej Horvat (šantavi); imala je dijete	Mihajlo Sokolović (fiskal)	"đavolska umijeća"		Mihajlo Sokolović (fiskal); Stjepan Gugor (senator); Stjepan Magyary (bilježnik); Blaž Stipanić (zastupnik fiskala); Petar Mliarić (zastupnik optužene)		Nepoznato.	Starine XXV, 10-14.
44	Marina Fabić	2-23. 11. 1657.	Sud grada Zagreba	stanovnica Gradea				udovica; pokojni suprug Prim Premoš zvan Hrastovec	Mihajlo Sokolović (fiskal); Blaž Stipanić (opunomoćen i zamjenik fiskala)	Isprva se navode "đavolska umijeća" i čarobnjaštva kojima je optuženica rasplamsala vatru, ugasila svijetlu i isčezla, no kasnije se ta epizoda više ne spominje, te nije jasno za što se točno optuženicu tereti.	Predloženo	2. 11. Mihajlo Sokolović (fiskal); Stjepan Magyary (bilježnik); Stjepan Gugor (sudac) i ostali N.N. zaprisegnuti vijećnici. 9. 11. Stjepan Gugor (sudac); Blaž Stipanić (zamijenik tužitelja); Martin Černečki (kaštelan); 23. 11. Ibid.; Gabrijel Jelačić (plemićki sudac); Granjo Govorković (plemićki podsudac zg. županije); zastupnik optužene N. N.	Oslobođena.	Starine XXV, 15, 18-24; Bayer, 555-565.	
45	Kašić, majka	1660	Sud grada Zagreba					sin Mihael Kašić; dvije kćeri		Čarobnjaštvo; crna magija				Obezglavljen a i spaljena.	Kučinić 1941, travanj-svibanj,

55	muškarac N.N.	1686	Sud grada Zagreba	mlinar						Parnica nepoznata.				Nepoznato.	Valvasor, knj. XII, glava I, 6.
56	Seoski linč	1686	Okolica Zagreba							Isti linč vještica kao i pod br. 54?				Seljaci spalili nepoznat broj ljudi koje su optužili.	VDA VIII, 59.
57	Dora Lagenka	1694	Ozalj							Parnica nepoznata.				Spaljena.	VDA III, 200.
58	žena N. N.	1694	Ozalj							Parnica nepoznata.				Spaljena.	VDA III, 200.
59	Seoski linčevi	1691	Brdovec, Pušća, Zabok, Kostel, Bistrica, Lohor											Seljaci spalili nepoznat broj ljudi koje su optužili.	ZHS I, 530-531.
60	Otac Helene Glaničnik	1698	Klenovnik					Helena Glaničnik i sin nepoznata imena.		Parnica nepoznata.				Spaljen.	Byloff, 216.
61	Brat Helene Glaničnik	1698	Klenovnik					Sestra Helena Glaničnik i otac nepoznata imena.		Parnica nepoznata.				Spaljen.	Byloff, 216.
62	Margareta Barić	10-16. 6. 1698.	Sud grada Zagreba	(kmetica)						Čarobnjaštvo; Ugovor s đavlom.			Da.	Spaljena.	VZA IV, 114-120; VZA V, 114; VZA V, 1.
63	žena N. N. u tamnici	1698	Sud grada Zagreba							Parnica nepoznata.				Nepoznato.	VZA IV, 115.
64	Margareta Bedran	15. 7. 1698; 11. 2. 1699.	Sud grada Zagreba					ima dijete		Ugovor s đavlom			Da.	Nepoznato.	VZA IV, 118-120;

65	Helena Maček	11-13. 2. 1699.	Sud grada Zagreba						Ugovor s davlom	11. 2. Ivan Khayll (kapetan); Ivan Lacković (izaslanik); 13. 2. Ivan Khayll (kapetan); Đuro Porta (zamjenik bilježnika)	Da.		Nepoznato. (Spaljena)	VZA V, 182-184.
66	Kata Tinodi (Vajdovka)	4-9. 3. 1699.	Sud grada Zagreba				starija žena		Ugovor s davlom	6. 3. Ivan Khayll (kapetan); Đuro Škrnjug (zamjenik bilježnika); 9. 3. Ivan Khayll (kapetan); Marko Vojnović (zamjenik bilježnika)	Da.		Nepoznato. (Spaljena)	VZA V, 2-6; VZA VI, 81; Bayer, 572-575; 582.
67	Kata Kozjak	4-10. 3. 1699.	Sud grada Zagreba						Ugovor s davlom	4. 3. Ivan Khayll (kapetan); Đuro Skernić (zamjenik bilježnika); 5. 3. Ivan Khayll (kapetan); Đuro Porta (zamjenik bilježnika); 10. 3. Ivan Khayll (kapetan)	Da.		Nepoznato. (Spaljena)	VZA V, 1-6; Bayer, 575-580.
68	pokojna žena N. N. ("vrtljarica")	1698./1699.	Sud grada Zagreba						Parnica nepoznata.				Nepoznato.	VZA V, 1; Bayer, 576.
69	žena N. N.	1698./1699.	Sud grada Zagreba						Parnica nepoznata.				Pogubljena.	VZA V, 3; Bayer, 578.
70	žena N. N.	1698./1699.	Sud grada Zagreba						Parnica nepoznata.				Pogubljena.	VZA V, 3; Bayer, 578.
71	Bara Kramarić	11-17. 3. 1699.	Sud zagrebačkog Kaptola					Matija Perkišić (fiskal/tužitelj); Gašpar Domčik (zamjenik tužitelja)	Čarobnjaštvo; bivanje u društvu vještica.	11. 3. Luka Radičević (zamjenik suca i ispitivač); Matija Perkišić (tužitelj); Ivan Mužinić (plemićki podsudac zg. županije); također prisutni Ivan Jelačić; Ivan Hijacintov; Mihajlo Platić; 16. 3. Gašpar Domčik (zamjenik tužitelja i ispitivač); Ivan Hijacintov (prisežnik);	Da.		Nepoznato. (Spaljena)	VZA VI, 80-82; Bayer, 580-584.

80	Matija Sigulinčić	1699		Sud grada Zagreba	kmet gospodina Uzolina	mlađi muškarac	udovac			Parnica nepoznata.	(kapetan); Sebastijan Pazalia (izaslanik)		Nepoznato.	585- 588. VZA V, 5; 8; 108; VZA VI, 81; Bayer, 573; 583; 587; 593.
81	Bergudinka	1699		Sud grada Zagreba			udovica			Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 7-8; Bayer, 586- 587.
82	žena N. N. ("hljebarka")	1699		Sud grada Zagreba						Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 8; 113; Bayer, 587.
83	žena N. N.	1699		Sud grada Zagreba			suprug Sekulin			Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 8; Bayer, 587.
84	Magdalena Marolić	2-4. 5. 1699.		Sud grada Zagreba						Ugovor s đavlom	2. 5. Ivan Khayll (kapetan); Sebastijan Pazalia (izaslanik); 4. 5. Ivan Khayll (kapetan); Đuro Porta (zamjenik bilježnika)	Da.	Nepoznato. (Spaljena)	VZA V, 105- 106; Bayer, 588- 589.
85	Urša Benković (Guliška)	4. 5. 1699.		Sud grada Zagreba	kovačica	starija žena				Ugovor s đavlom	4. 5. Ivan Khayll (kapetan); Ivan Lacković (izaslanik)	Da.	Nepoznato. (Spaljena)	VZA VI, 81; VZA V, 106; 113; Bayer, 582; 590.
86	Ana Sirkovica	5. 5. 1699.		Sud grada Zagreba						Ugovor s đavlom	5. 5. Ivan Khayll (kapetan); Ivan Lacković (izaslanik)	Da.	Nepoznato. (Spaljena)	VZA V, 106- 107; Bayer,

																	591-592.
87	Matija Lončarić	5. 5. 1699.	Sud grada Zagreba	mesar				ima nevjestu				5. 5. Ivan Khayll (kapetan); Ivan Lacković (izaslanik)	Da.			Nepoznato. (Spaljen)	VZA V, 107-108; Bayer, 592-594.
88	Jelica Škvarička	6. 5. 1699.	Sud grada Zagreba					suprug Andrašić		Ugovor s đavlom		6. 5. Ivan Khayll (kapetan); Ivan Lacković (izaslanik)	Da.			Nepoznato. (Spaljena)	VZA V, 8; Bayer, 587.
89	žena N. N. ("Tkalčevica")	1699	Sud grada Zagreba							Parnica nepoznata.						Nepoznato.	VZA V, 109; Bayer, 595.
90	Bara Tortić	6. 5. 1699.	Sud grada Zagreba							Ugovor s đavlom		6. 5. Ivan Khayll (kapetan); Ivan Lacković (izaslanik)	Da.			Nepoznato.	VZA V, 108; Bayer, 596.
91	Dora Tončević	6. 5. 1699.	Sud grada Zagreba							Ugovor s đavlom		6. 5. Ivan Khayll (kapetan); Ivan Lacković (izaslanik)	Da.			Nepoznato.	VZA V, 108; Bayer, 596.
92	Magda Krvarić	14. i 18. 5. 1699.	Sud zagrebačke županije							Ugovor s đavlom		14. 5. Ivan Deerk (plemički podsudac zg. županije/sudac/ispitivač); 18. 5. Ibid.	Da.			Nepoznato.	VZA V, 110-111; Bayer, 596-597.
93	Dora Čuk	18. 5. 1699.	Sud zagrebačke županije							Ugovor s đavlom		18. 5. Ivan Deerk (plemički podsudac zg. županije/sudac/ispitivač)	Da.			Nepoznato.	VZA V, 110-111; Bayer, 597.
94	Margareta Dumbović- Boljanec ("Fratrica")	14. i 18. 5. 1699.	Sud zagrebačke županije				srednje ili starije dobi.			Ugovor s đavlom		14. 5. Ivan Deerk (plemički podsudac zg. županije/sudac/ispitivač); Luka Radičević; Mihajlo Plantić; 18. 5. Ivan Deerk (Ibid.)	Da.			Nepoznato. (Spaljena)	VZA V, 110-111; Bayer, 597-599.

95	Kata Dolencec	18. 5. 1699.	Sud zagrebačke županije							Ugovor s đavlom	18. 5. Ivan Deerk (plemički podsudac zg. županije/sudac/ispitivač)	Da.	Nepoznato.	VZA V, 111- 112; Bayer, 599- 601.
96	Margareta Škornjak	1699	Sud grada Zagreba					suprug Mihalj		Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.
97	Helena Žišan	1699	Sud grada Zagreba	kmetica						Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.
98	Magdalena Novačić	1699	Sud grada Zagreba							Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.
99	Barbara Kavalier	1699	Sud grada Zagreba							Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.
100	Agata Šantek	1699	Sud grada Zagreba							Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.
101	Dorothea Sabljčić	1699	Sud grada Zagreba							Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.
102	Barbara Sertić	1699	Sud grada Zagreba					(Helena Sertić)		Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.
103	Helena Sertić	1699	Sud grada Zagreba					(Barbara Sertić)		Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.
104	Dorotheja Jagra	1699	Sud grada Zagreba	kmetica				udana		Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.
105	Jaga Banković	1699	Sud grada Zagreba	kmetica				udovica		Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.
106	Magda	1699	Sud grada Zagreba				starija žena			Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.
107	Lucija	1699	Sud grada Zagreba							Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.
108	Helena Petaj	1699	Sud grada Zagreba					udovica		Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.
109	Mara Sepelta	1699	Sud grada Zagreba							Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.
110	Helena Bercković	1699	Sud grada Zagreba					suprug Gregur		Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.
111	Jagica Novosel	1699	Sud grada Zagreba					udovica		Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.
112	Lucija Starinić	1699	Sud grada Zagreba							Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.
113	"Drijasta" Jakopinička	1699	Sud grada Zagreba				starija žena			Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.

114	"Jakopinička"	1699	Sud grada Zagreba						Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.
115	"Prva spaljena baba"	1699	Sud grada Zagreba	starija žena			suprug Jakopčev		Parnica nepoznata.			Spaljena.	VZA V, 113.
116	Jelica "plebanuševa"	1699	Sud grada Zagreba						Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.
117	"Gjurančevica"	1699	Sud grada Zagreba						Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.
118	"Sabolica"	1699	Sud grada Zagreba						Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.
119	"Mavrovka"	1699	Sud grada Zagreba						Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.
120	"Kozjakovica"	1699	Sud grada Zagreba						Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.
121	Dora Škornjak	1699	Sud grada Zagreba				brat Pavao Škornjak		Parnica nepoznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.
122	"Maidakovica"	1699	Sud grada Zagreba						Parnica nedovoljno poznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.
123	"Kavalerka"	1699	Sud grada Zagreba						Parnica nedovoljno poznata.			Nepoznato.	VZA V, 113.
124	Ana Koos	11. 6. 1699./19. 5. 1700.	Vlastelinstvo varaždinske toplice (Zagrebački kaptol)					Mihajlo Jagatić (tužitelj/upravitelj vlastelinstva); Andrija Vukojević (zastupnik tužitelja)	Ugovor s đavlom	11. 6. Mihajlo Hudođeni (sudac); Đuro Mikuličić (plemički podsudac vž. županije); Mihajlo Jagatić (kaštelan/vlastelinski upravitelj/tužitelj); Andrija Vukojević (zastupnik tužitelja); 19 5. Franjo Pogledić (napravio reviziju parnice)	Da.	Treba se staviti na muke. Ako ništa ne prizna mora se prisegnuti s 12 prisežnika. (Na kraju vjerojatno spaljena)	VZA XVII, 168-172.
125	Magdalena Longin	11. 6. 1699./19. 5. 1700.	Vlastelinstvo varaždinske toplice (Zagrebački kaptol)					Ibid.	Ugovor s đavlom	11. 6. Ibid.; 19. 5. Ibid.		Traži se prisega s 2 prisežnika. (Nepoznato.)	VZA XVII, 168-172.
126	Doroteja Osefić	11. 6. 1699./19. 5. 1700.	Vlastelinstvo varaždinske toplice (Zagrebački kaptol)					Ibid.	Ugovor s đavlom	11. 6. Ibid.; 19. 5. Ibid.		Predlaže se pokus s vodom. (Nepoznato.)	VZA XVII, 168-172.

127	Katarina Prprić	11. 6. 1699./19. 5. 1700.	Vlastelinstvo varaždinske toplice (Zagrebački kaptol)					Ibid.	Ugovor s đavlom	11. 6. Ibid.; 19. 5. Ibid.		Predlaže se pokus s vodom. (Nepoznato.)	VZA XVII, 168-172.
128	Urša Glavan	16-19. 4. 1700.	Sud grada Zagreba					Andrija Krajačić (fiskal)	Ugovor s đavlom	16. 4. Ivan Khayll (kapetan); Andrija Krajačić (fiskal); 19. 4. Ibid.	Da.	Nepoznato. (Spaljena)	VZA V, 239-240.
129	Margareta Sraka	19. 4. 1700.	Sud grada Zagreba					Andrija Krajačić (fiskal)	Ugovor s đavlom	19. 4. Ivan Khayll (kapetan); Andrija Krajačić (fiskal)	Da.	Nepoznato. (Spaljena)	VZA V, 240-241.
130	Margareta Riglin	19. 4. 1700.	Sud grada Zagreba					Andrija Krajačić (fiskal)	Ugovor s đavlom	19. 4. Ivan Khayll (kapetan); Andrija Krajačić (fiskal)	Da.	Nepoznato. (Spaljena)	VZA VI, 82-84.
131	Barbara Bercković	5. 5. 1702.	Sud grada Zagreba				suprug Andrija Kamalier	Andrija Krajačić (fiskal)	Ugovor s đavlom	5. 5. Đuro Pozvinski (sudac); Andrija Krajačić (fiskal); Nikola Dudić (zamjenik fiskala); Andrija "Ballogti" (zastupnik optužene)			VZA V, 242-243.
132	Ana Klarić	12. 5. 1702.	Sud grada Zagreba						Ugovor s đavlom	12. 5. Ivan Khayll (kapetan); Ivan Lacković (izaslanik)	Da.	Nepoznato.	VZA V, 241.
133	Helena Dragotan	20. 12. 1703.	Sud grada Zagreba					Kristofer Šitaraci (fiskal); Nikola Celić (zastupnik fiskala)	Ugovor s đavlom	20. 12. Đuro Pozvinski (sudac); Kristofer Šitaraci (fiskal); Nikola Celić (zastupnik fiskala);		Oslobodena (Konačni ishod nepoznat)	Zapisnik parnički postupak poglavarstva 1699. - 1705. (sign. 1815.) fol. 344-346.
134	Kata Pavleković (Ptućkovića)	8.-10. 1. 1704.	Sud grada Zagreba						Ugovor s đavlom	8. 1. Andrija Krajačić (kapetan); Ivan Lacković (senator); Ivan Deerk (savjetnik); Ludovico Badoknić; 10. 1. Andrija Krajačić (kapetan); Ivan Uzolin (izaslanik)	Da.	Spaljena	VZA VI, 84-87. Vanino 1969, 338-339.
135	Barbara Županić ili Kružić	11.-12. 1. 1704.	Sud grada Zagreba						Ugovor s đavlom	11. 1. Andrija Krajačić (kapetan); Đuro Ponikvar; 12.	Da.	Spaljena	VZA VI, 87-

											1. Andrija Krajačić (kapetan); Ludovik Radeković (izaslanik)				88. Vanino 1969, 338- 339.
136	Agata (Katarina) Cestarka	2./12./28. 3. 1704.	Sud grada Zagreba						Đuro Darić (zamjenik fiskala)	Ugovor s đavlom	2. 3. Đuro Pozvinski (sudac); Đuro Darić (zamjenik fiskala); Andrija "Sulaycum" (zamjenik tužitelja); 12. 3. Andrija Krajačić (kapetan); Ivan Lacković (izaslanik); 14. 3. Ivan Khayll (zamjenik kapetana); Ivan Lacković (izaslanik); 28. 3. Ivan Khayll (zamjenik kapetana); Đuro Skerning (izaslanik)	Da.	Spaljena	Starine XXV, 25-28; Vanino 1969, 338- 339.	
137	Margareta Krznar	2./12./28. 3. 1704.	Sud grada Zagreba						Đuro Darić (zamjenik fiskala)	Ugovor s đavlom	2. 3. Đuro Pozvinski (sudac); Đuro Darić (zamjenik fiskala); Andrija "Sulaycum" (zamjenik tužitelja); 12. 3. Andrija Krajačić (kapetan); Ivan Lacković (izaslanik); 14. 3. Ivan Khayll (zamjenik kapetana); Ivan Lacković (izaslanik); 28. 3. Ivan Khayll (zamjenik kapetana); Đuro Skerning (izaslanik)	Da.	Spaljena	Starine XXV, 25-28; Vanino 1969, 338- 339.	
138	Dora Martek	1705. - 1706.	Sud zagrebačke i križevačke županije (Sud grada Zagreba)				suprug plemeniti Đuro Harčo	Stjepan Jelačić (tužitelj); Đuro Belle (zamjenik tužitelja); Adam Oroshy (zamjenik tužitelja)	Ugovor s đavlom	1705. Stjepan Jelačić (tužitelj); Đuro Trenski (plemički podsudac Križevačke županije); Đuro Belle (zamjenik tužitelja); Đuro Kološvari (zastupnik optužene); 1706. Adam Oroshy (zamjenik tužitelja); Nikola Celić (zastupnik optužene)	Nepoznato.	Nepoznato.	Starine XXV, 28-31; Bayer, 602- 605.		
139	Jelena Kos	1705. - 1706.	Sud zagrebačke i križevačke županije (Sud grada Zagreba)				suprug plemeniti Andrija Pohvad (Ožegović)	Stjepan Jelačić (tužitelj); Đuro Belle (zamjenik tužitelja);	Ugovor s đavlom	1705. Stjepan Jelačić (tužitelj); Đuro Trenski (plemički podsudac Križevačke županije); Đuro Belle (zamjenik tužitelja); Đuro Kološvari (zastupnik	Nepoznato.	Nepoznato.	Starine XXV, 28-31; Bayer, 602- 605.		

									Adam Oroshy (zamjenik tužitelja)				optužene); 1706. Adam Oroshy (zamjenik tužitelja); Nikola Celić (zastupnik optužene)			
140	Dora Prusak								udovica; bivši suprug Matija Kos			Ugovor s đavlom	1705. Stjepan Jelačić (tužitelj); Đuro Trenski (plemički podsudac Križevačke županije); Đuro Belle (zamjenik tužitelja)	Nepoznato.		Starine XXV, 28-31; Bayer, 602- 605.
141	Katarina Smetić											Ugovor s đavlom	28. 4. Franjo Baiszmon (kapetan); Andrija Krajačić (izaslanik); 30. 4. Ibid.; 3. 5. Ibid.	Da.	Nepoznato. (Spaljena)	VZA V, 241- 243.
142	Helena Grubišić											Parnica nepoznata.		Nepoznato.		VZA V, 243.
143	Katarina Plancutić											Ugovor s đavlom (Parnica velikim dijelom nepoznata.)	Franjo Jančec (plemički podsudac Varaždinske županije)	Nepoznato.		Fontes, 171- 172.
144	Katarina Cik								sin N.N.			Ugovor s đavlom; (Prijavljeno na sud kao fizički napad i čaranje)	26.4. Juraj Pavešić (sudac); Antun pl. Petrović (zamjenik tužitelja); 10.5. Juraj Pavešić (sudac); Martin Županić (zamjenik tužitelja); 24.9. Nikola Škarica (sudac); Ivan Antolčić (blagajnik); Jakov Hengoši (protuustavnik); Franjo Pehlin; Petar pl. Glanzius (zamjenik tužitelja).	Da.	Nepoznato.	VDA VI, 98- 103.

145	Margareta Vidmar "Štercušica"	26. 4. 1709.	Sud grada Varaždina	kmetica (stočarica?)				Ivan Mihajlji Pavluša (fiscal/tužitelj); Antun pl. Petrović (zamjenik tužitelja)	Ugovor s davlom (Parnica velikim dijelom nepoznata.)	26.4. Juraj Pavešić (sudac); Antun pl. Petrović (zamjenik tužitelja).	Nepoznato.	VDA VI, 98-100.
146	žena N. N.	1710.	Sud grada Zagreba						Parnica nedovoljno poznata. (Ugovor s davlom)		Spaljena.	Vanino 1969, 339.
147	žena N. N.	1710.	Sud grada Zagreba						Parnica nedovoljno poznata. (Ugovor s davlom)		Spaljena.	Vanino 1969, 339.
148	Magdalena Vedriš	7. 1. 1710.	Bedenica (Teritorij posjeda Tršci)				suprug Petar Vedriš	Kristofor i Magdalena Mikulić (tužitelji)	Ugovor s davlom (Parnica velikim dijelom nepoznata.)	Nikola Kupinić (zamj. sudac Zagrebačke i Križevačke županije); Baltasar Balog (plemički sudac Zagrebačke županije)	Nepoznato.	Fontes, 165-167.
149	Elizabeta Valek	7.6. 1712.	Sud grada Varaždina				suprug Andrija Poštuvančić	Martin Cibina (fiskus/tužitelj j); Matija Vražić (zamjenik tužitelja)	Ugovor s davlom	7.6. Matija Galjuf (sudac); Matija Vražić (zamjenik tužitelja); Franjo Šisković (bilježnik)	Spaljena	VDA VI, 103-105.
150	Ana Skurianica	24. 7. 1713.	Gornji Hrašćan (Vlastelinstvo Međimurje)	kmetica			suprug Ivan Leszar		Parnica nedovoljno poznata. (Ugovor s davlom)	Petar Korber (plemički podsudac Zaladske županije); Matija Petran (prisjednik Zaladske županije)	Nepoznato.	Fontes, 91-93.
151	Magdalena Sarković	24. 7. 1713.	Gornji Hrašćan (Vlastelinstvo Međimurje)				suprug Tomo Cziek		Parnica nedovoljno poznata. (Ugovor s davlom)	Petar Korber (plemički podsudac Zaladske županije); Matija Petran (prisjednik Zaladske županije)	Nepoznato.	Fontes, 91-93.
152	Dorotheja Sarković	24. 7. 1713.	Gornji Hrašćan (Vlastelinstvo Međimurje)				udovica (pokojni suprug Marko Sarković)		Parnica nepoznata.	Petar Korber (plemički podsudac Zaladske županije); Matija Petran (prisjednik Zaladske županije)	Nepoznato.	Fontes, 91-93.
153	Gertruda Zrinšica	24. 7. 1713.	Gornji Hrašćan (Vlastelinstvo Međimurje)						Parnica nepoznata.	Petar Korber (plemički podsudac Zaladske županije); Matija Petran (prisjednik Zaladske županije)	Nepoznato.	Fontes, 91-93.

154	Katarina Hreš	24. 7. 1713.	Gornji Hrašćan (Vlastelinstvo Međimurje)						Parnica nepoznata.	Petar Korber (plemički podsudac Zaladske županije); Matija Petran (prisjednik Zaladske županije)		Nepoznato.	Fontes, 91-93.
155	Helena Črepovka	24. 7. 1713.	Gornji Hrašćan (Vlastelinstvo Međimurje)						Parnica nepoznata.	Petar Korber (plemički podsudac Zaladske županije); Matija Petran (prisjednik Zaladske županije)		Nepoznato.	Fontes, 91-93.
156	Helena Golub	24. 7. 1713.	Gornji Hrašćan (Vlastelinstvo Međimurje)				suprug Tomo Golub		Parnica nepoznata.	Petar Korber (plemički podsudac Zaladske županije); Matija Petran (prisjednik Zaladske županije)		Nepoznato.	Fontes, 91-93.
157	Jelena Kušenka	3-4. 4. 1715.	Sud grada Zagreba				majka Margareta Kušenka		Ugovor s đavlom	3-4.4. Franjo Bayszmon (kapetan) Ignatio Pozvinski (senator); Pavao Puškarić (plemički podsudac Vž. žup.)	Da.	Nepoznato. (Spaljena)	VZA VI, 88- 91.
158	Margareta Kušenka	28. 3./11-12. 4. 1715.	Sud grada Zagreba				kćer Helena Kušenka	Blaž Dvojković (fiscal/tužitelj)	Ugovor s đavlom	28.3. Franjo Bayszmon (kapetan) Ignatio Pozvinski (senator); 11-12. 4. Franjo Bayszmon (kapetan); Pavao Puškarić; Ivan Deerk.	Da.	Nepoznato. (Spaljena)	VZA V, 243- 246; VZA VI, 91- 92.
159	Doroteja Škuraneć	31. 7. 1715.	Vlastelinski sud Oroslavje (Sermage)						Ugovor s đavlom	Juraj Merzlyak (plemički sudac zagrebačke županije)		Nepoznato.	Fontes, 103- 104.
160	Ana Hisak	1715	Vlastelinski sud Oroslavje (Sermage)						Parnica nepoznata.			Nepoznato.	Fontes, 104.
161	Ana Slabur	1715	Vlastelinski sud Oroslavje (Sermage)						Parnica nepoznata.			Nepoznato.	Fontes, 104.
162	Helena Krušel	1715	Vlastelinski sud Oroslavje (Sermage)						Parnica nepoznata.			Nepoznato.	Fontes, 104.
163	Helena Tomić	1715	Vlastelinski sud Oroslavje (Sermage)						Parnica nepoznata.			Nepoznato.	Fontes, 104.
164	Helena Lacković	1715	Vlastelinski sud Oroslavje (Sermage)						Parnica nepoznata.			Nepoznato.	Fontes, 104.

165	Barbara Kosec	9. 9. 1715.	Vlastelinski sud Oroslavje (Sermage)							Ugovor s đavlom	Juraj Merzlyak (plemički sudac Zagrebačke županije)	Da.	Nepoznato.	Fontes, 101-102.
166	Doroteja Stancić	9. 9. 1715.	Vlastelinski sud Oroslavje (Sermage)							Ugovor s đavlom	Juraj Merzlyak (plemički sudac Zagrebačke županije)	Da.	Nepoznato.	Fontes, 101-102.
167	Elizabeta Stepković	9. 9. 1715.	Vlastelinski sud Oroslavje (Sermage)							Parnica nepoznata.	Juraj Merzlyak (plemički sudac Zagrebačke županije)			Fontes, 102.
168	Job Martinić	17. - 18. 3. 1717.	Čakovec (Vlastelinstvo Međimurje)							Ugovor s đavlom	Franjo Köszely (plemički podsudac Zaladske županije); Mihovil Kanotaj (prisjednik Zaladske županije); Franjo Liengiet (plemički podsudac Zaladske županije); Mihael Konotay; Nikola Budor (plemički sudac); Ladislav Vincenti Viriek; Paul Cinderi; Ivan Barić; Juraj Tustić; Melchior Bedeković; Baltazar Bedeković; Emerik Pavesiš; Nikola Ljubetić; Franjo Hoszegi; Melchior Kásniar; Ivan Horvat.	Da.	Nepoznato.	Fontes, 64-66.
169	Doroteja Ficovka	19. 5. 1717.	Čakovec (Vlastelinstvo Međimurje)							Ugovor s đavlom	Matija Petran (prisežnik Zaladske županije); Franjo Köszely (plemički podsudac Zaladske županije)	Da.	Nepoznato.	Fontes, 47-51.
170	Jela Pluskovicica	19. 5. 1717.	Čakovec (Vlastelinstvo Međimurje)							Ugovor s đavlom	Matija Petran (prisežnik Zaladske županije); Franjo Köszely (plemički podsudac Zaladske županije)	Da.	Nepoznato.	Fontes, 47-51; 76-77.
171	Pozovička									Parnica nepoznata.			Nepoznato.	Fontes, 47-51, 59-61.
172	Magdalena Lukačinka	19. 5. 1717.	Čakovec (Vlastelinstvo Međimurje)							Ugovor s đavlom	Matija Petran (prisežnik Zaladske županije); Franjo Köszely (plemički podsudac Zaladske županije)	Da.	Nepoznato.	Fontes, 59-61.
173	Barbara Horvat "Požirak"	7. 5. 1717.	Sud grada Varaždina							Ugovor s đavlom	7-8.5. Grgur Zebec (sudac); Ivan pl. Zebec (zamjenik tužitelja); Juraj pl. Perhat (zastupnik optužene)	Da.	Umrta od posljedica mučenja prije	VDA VI, 105-108.

182	Mara Zagorec (Papava)	2. 12. 1730.	Zablaće (Vlastelinstvo Rasinje)	trgovac						Parnica nedovoljno poznata. (Ugovor s davlom)	Matija Svagel (podsudac Križevačke županije)			Nepoznato.	Fontes, 121- 124.
183	Nikola Dolovčak	10. 5. 1729./8. 8. 1730.	Sud Varaždinske županije						Đuro Erdődy (tužitelj); Ignjat Franjo Czindery (zamjenik tužitelja)	Ugovor s davlom; ubojstvo nekog D. Jagušića	10.5. Ignjat Franjo Czindery (zamjenik tužitelja); Baltazar Bedeković (podžupan varaždinske županije); 20.5. Josip Sajić (plemički sudac); Petar Novak (plemički podsudac); Franjo Novak (suistražitelj); 31.5. Baltazar Bedeković; 4.8.1730. Antun Horvat (plemički sudac vž. žup.); Ladislav Ballogh (plemički podsudac vž. žup.); 5.8. Baltazar Bedeković; Antun Horvat; Ladislav Ballogh; Petar Večković; Nikola Dertanić; Stjepan Senašić; Petar Stanić.	Da.	Ugovor s davlom nije dokazan, no obezglavljen je zbog dokazanog ubojstva.	Starine XXV, 31-37; Bayer, 605- 613; ZHS III, 203, 244.	
184	Smokvička	1731	Zabok							Seljački linč				Spaljena (bez sudskog procesa).	ZHS III, 297- 300, 330.
185	žena N. N.	1731	Zabok							Seljački linč				Spaljena (bez sudskog procesa).	ZHS III, 297- 300, 330.
186	žena N. N.	1731	Zabok							Seljački linč				Spaljena (bez sudskog procesa).	ZHS III, 297- 300, 330.
187	Barbara Pajnogaća	17. 10. i 12. 12. 1732.	Vukanovec (Vlastelinstvo Međimurje)							Ugovor s davlom	Juraj Somšić (plemički podsudac Zalaške županije); Ivan Berke (prisežnik); Ladislav Nagyfalussy (plemički podsudac Zalaške županije); Ivan Lisjak (prisjednik Zalaške županije).			Nepoznato.	Fontes, 66-70.
188	Doroteja Jurović	1733.?	Vlastelinstvo Međimurje						udovica (pokojni suprug)	Ugovor s davlom	Franjo Kőszeghi (plemički podsudac Zalaške županije)			Nepoznato.	Fontes, 53.

196	Katarina Kos	9. 8. - 24.12.1733.							Sud plemenite općine Turopolje					udovica (pokojni suprug Nikola Celić)	Matija Mudić (fiškal)	Ugovor s davlom		(župan); Gabrijel Škrlec (bilježnik)	Da.	Spaljena.	VZA XVI, 199-208; Fontes, 173-224; Sp. Turopolj a, 545-614.
197	Barbara Čumber-Cvetko	9. 8. - 24.12.1733.							Sud plemenite općine Turopolje					suprug Juraj Andrijević -Kvinta	Matija Mudić (fiškal)	Ugovor s davlom		Matija Mikšić (zamjenik župana); Juraj Pogledić (?); Gabrijel Škrlec (bilježnik); Petar Kalman (zamj. tužitelja), Žigmund Škrlec (župan); Josip Magdić (zamj. tužitelja)	Da.	Spaljena.	VZA XVI, 199-208; Fontes, 173-224; Sp. Turopolj a, 545-614.
198	Barbara Mužek	9. 8. - 24.12.1733.							Sud plemenite općine Turopolje					udovica (pokojni suprug Lovro Krapac)	Matija Mudić (fiškal)	Ugovor s davlom		Matija Mikšić (zamjenik župana); Juraj Pogledić (?); Gabrijel Škrlec (bilježnik); Petar Kalman (zamj. tužitelja), Žigmund Škrlec (župan); Josip Magdić (zamj. tužitelja)	Da.	Spaljena.	VZA XVI, 199-208; Fontes, 173-224; Sp. Turopolj a, 545-614.
199	Barbara Rudinović	9. 8. - 24.12.1733.							Sud plemenite općine Turopolje					udovica (pokojni suprug Ivan Rudinović)	Matija Mudić (fiškal)	Ugovor s davlom		Matija Mikšić (zamjenik župana); Juraj Pogledić (?); Gabrijel Škrlec (bilježnik); Petar Kalman (zamj. tužitelja), Žigmund Škrlec (župan); Josip Magdić (zamj. tužitelja)	Da.	Spaljena.	VZA XVI, 199-208; Fontes, 173-224; Sp. Turopolj a, 545-614.

200	Barbara Bogdan-Fumić	9. 8. - 24.12. 1733.	Sud plemenite općine Turopolje					suprug Bogdan-Fumić	Matija Mudić (fiškal)	Ugovor s davlom	Matija Mikšić (zamjenik župana); Juraj Pogledić (?); Gabrijel Škrlec (bilježnik); Petar Kalman (zamj. tužitelja), Žigmund Škrlec (župan); Josip Magdić (zamj. tužitelja); Matija Galović (podžupan); Ivan Grdinić (prisjednik vrhovskog); Krsto Svaštović; Juraj Janićić; Mihajlo Briglević; Ivan Briglević; Pavao Šoštarać; Mihajl Jagutić; Mate Sipušić; Ivan Čunčić (opć. sluga)	Da.	Spaljena.	a, 545-614. VZA XVI, 199-208; Fontes, 173-224; Sp. Turopolj a, 545-614.
201	Barbara Vuković	9. 8. - 24.12. 1733.	Sud plemenite općine Turopolje					suprug Juraj Ladešić-Mituc	Matija Mudić (fiškal)	Ugovor s davlom	Matija Mikšić (zamjenik župana); Juraj Pogledić (?); Gabrijel Škrlec (bilježnik); Petar Kalman (zamj. tužitelja), Žigmund Škrlec (župan); Josip Magdić (zamj. tužitelja)	Da.	Spaljena.	VZA XVI, 199-208; Fontes, 173-224; Sp. Turopolj a, 545-614.
202	Barbara Mehanović-Majdak	9. 8. - 24.12. 1733.	Sud plemenite općine Turopolje					suprug Ivan Mungjer	Matija Mudić (fiškal)	Ugovor s davlom	Matija Mikšić (zamjenik župana); Juraj Pogledić (?); Gabrijel Škrlec (bilježnik); Petar Kalman (zamj. tužitelja), Žigmund Škrlec (župan); Josip Magdić (zamj. tužitelja)	Da.	Spaljena.	VZA XVI, 199-208; Fontes, 173-224; Sp. Turopolj a, 545-614.
203	Katarina Briglević	9. 8. - 24.12. 1733.	Sud plemenite općine Turopolje					suprug Juraj Vrečković	Matija Mudić (fiškal)	Ugovor s davlom	Matija Mikšić (zamjenik župana); Juraj Pogledić (?); Gabrijel Škrlec (bilježnik); Petar Kalman (zamj. tužitelja), Žigmund Škrlec (župan); Josip Magdić (zamj. tužitelja)	Da.	Ugušena pa spaljena.	VZA XVI, 199-208; Fontes, 173-224; Sp.

204	Dora Šipušić	9. 8. - 24.12 1733.	Sud plemenite općine Turopolje				suprug Matija Ledar	Matija Mudić (fiškal)	Ugovor s đavlom	Matija Mikšić (zamjenik župana); Juraj Pogledić (?); Gabrijel Škrlec (bilježnik); Petar Kalman (zamj. tužitelja), Žigmund Škrlec (župan); Josip Magdić (zamj. tužitelja)	Da.	Umrta na mukama. Spaljena.	Turopolj a, 545- 614. VZA XVI, 199- 208; Fontes, 173- 224; Sp. Turopolj a, 545- 614.
205	Barbara Cigetić	9. 8. - 24.12 1733.	Sud plemenite općine Turopolje				suprug Juraj Kosković- Šeben	Matija Mudić (fiškal)	Ugovor s đavlom	Matija Mikšić (zamjenik župana); Juraj Pogledić (?); Gabrijel Škrlec (bilježnik); Petar Kalman (zamj. tužitelja), Žigmund Škrlec (župan); Josip Magdić (zamj. tužitelja)	Da.	Ugušena pa spaljena.	VZA XVI, 199- 208; Fontes, 173- 224; Sp. Turopolj a, 545- 614.
206	Margareta Kosković- Šebenka	9. 8. - 24.12 1733.	Sud plemenite općine Turopolje				suprug Mihajlo Majdak	Matija Mudić (fiškal)	Ugovor s đavlom	Matija Mikšić (zamjenik župana); Juraj Pogledić (?); Gabrijel Škrlec (bilježnik); Petar Kalman (zamj. tužitelja), Žigmund Škrlec (župan); Josip Magdić (zamj. tužitelja); Josip Raffay (branitelj)	Da.	Ugušena pa spaljena.	VZA XVI, 199- 208; Fontes, 173- 224; Sp. Turopolj a, 545- 614.
207	Magdalena Hagić	1733.?	Sud plemenite općine Turopolje						Parnica nedovoljno poznata.		Da.	Spaljena.	Sp. Turopolj a, 580.
208	Margareta Pogledić	siječanj- ožujak 1734.	Sud plemenite općine Turopolje				suprug Stjepan Kosković	Matija Mudić (fiškal)	Ugovor s đavlom	Josip Magdić (zamj. tužitelja); Ladislav Szale (branitelj); Žigmund Škrlec (župan); Pavao Pogledić (prisjednik turopoljski); Gabrijel Škrlec (bilježnik); Matija Mikšić (kapetan i	Da.	Spaljena.	VZA XVI, 199- 208; Fontes, 173- 224; Sp..

209	Barbara Candreković-Cunjek	siječanj-ožujak 1734.	Sud plemenite općine Turopolje				suprug Pavao Jurinić-Krnjak	Marija Mudić (fiskal)	Ugovor s davlom	prisjednik); Ivan Mikšić (prisjednik); Juraj Smendrović; Ignjat Stepanić; Nikola Kokotović (potprisjednik); Franjo Mudić (stari fiskal i prisjednik); Juraj Mudić (potprisjednik); Pavao Šoštarac (kaštelan lukavečki)	Da.	Spaljena.	Turopolj a, 545-614.
210	Jelena Jurinić-Krnjak	siječanj-ožujak 1734.	Sud plemenite općine Turopolje				suprug Stjepan Arbanas Boltek	Marija Mudić (fiskal)	Ugovor s davlom	Josip Magdić (zami. tužitelj); Ladislav Szale (brantelj); Žigmund Škrlec (župan); Pavao Pogledić (prisjednik turopoljski); Gabrijel Škrlec (bilježnik); Marija Mikšić (kapetan i prisjednik); Ivan Mikšić (prisjednik); Juraj Smendrović; Ignjat Stepanić; Nikola Kokotović (potprisjednik); Franjo Mudić (stari fiskal i prisjednik); Juraj Mudić (potprisjednik); Pavao Šoštarac (kaštelan lukavečki)	Da.	Spaljena.	VZA XVI, 199-208; Fontes, 173-224; Sp. Turopolj a, 545-614.
										Josip Magdić (zami. tužitelj); Ladislav Szale (brantelj); Žigmund Škrlec (župan); Pavao Pogledić (prisjednik turopoljski); Gabrijel Škrlec (bilježnik); Marija Mikšić (kapetan i prisjednik); Ivan Mikšić (prisjednik); Juraj Smendrović; Ignjat Stepanić; Nikola Kokotović (potprisjednik); Franjo Mudić (stari fiskal i prisjednik); Juraj Mudić (potprisjednik); Pavao Šoštarac (kaštelan lukavečki)			VZA XVI, 199-208; Fontes, 173-224; Sp. Turopolj a, 545-614.

211	Margareta Miloš-Kiseljak	siječanj-ožujak 1734.	Sud plemenite općine Turopolje				suprug Mihajlo Suša	Matija Mudić (fiškal)	Ugovor s đavlom	Josip Magdić (zamj. tužitelj); Ladislav Szale (bratitelj); Žigmund Škrlec (župan); Pavao Pogledić (prisjednik turopoljski); Gabrijel Škrlec (bilježnik); Matija Mikšić (kapetan i prisjednik); Ivan Mikšić (prisjednik); Juraj Smendrović; Ignjat Stepanić; Nikola Kokotović (potprisjednik); Franjo Mudić (stari fiškal i prisjednik); Juraj Mudić (potprisjednik); Pavao Šoštarac (kaštelan lukavečki)	Da.	Spaljena.	VZA XVI, 199- 208; Fontes, 173- 224; Sp. Turopolj a, 545- 614.
212	Margareta Vučić	siječanj-ožujak 1734.	Sud plemenite općine Turopolje				suprug Juraj Škvorca	Matija Mudić (fiškal)	Ugovor s đavlom	Josip Magdić (zamj. tužitelj); Ladislav Szale (bratitelj); Žigmund Škrlec (župan); Pavao Pogledić (prisjednik turopoljski); Gabrijel Škrlec (bilježnik); Matija Mikšić (kapetan i prisjednik); Ivan Mikšić (prisjednik); Juraj Smendrović; Ignjat Stepanić; Nikola Kokotović (potprisjednik); Franjo Mudić (stari fiškal i prisjednik); Juraj Mudić (potprisjednik); Pavao Šoštarac (kaštelan lukavečki)	Da.	Spaljena.	VZA XVI, 199- 208; Fontes, 173- 224; Sp. Turopolj a, 545- 614.
213	Dora Trumbetaš	siječanj-ožujak 1734.	Sud plemenite općine Turopolje				suprug Juraj Mudić	Matija Mudić (fiškal)	Ugovor s đavlom	Josip Magdić (zamj. tužitelj); Ladislav Szale (bratitelj); Žigmund Škrlec (župan); Pavao Pogledić (prisjednik turopoljski); Gabrijel Škrlec (bilježnik); Matija Mikšić (kapetan i prisjednik); Ivan Mikšić (prisjednik); Juraj Smendrović; Ignjat Stepanić; Nikola Kokotović	Da.	Spaljena.	VZA XVI, 199- 208; Fontes, 173- 224; Sp. Turopolj a, 545- 614.

214	Nikola Davutović	siječanj- ožujak 1734.	Sud plemenite općine Turopolje							Matija Mudić (fiškal)	Ugovor s đavlom	(potprisjednik); Franjo Mudić (stari fiškal i prisjednik); Juraj Mudić (potprisjednik); Pavao Šoštarac (kaštelan lukavečki)		Nevin.	VZA XVI, 199- 208; Fontes, 173- 224; Sp. Turopolj a, 545- 614.
215	Jelena Kos	1734.?	Sud plemenite općine Turopolje							Matija Mudić (fiškal)	Parnica nedovoljno poznata.			Nepoznato.	VZA XVI, 199- 208; Fontes, 173- 224; Sp. Turopolj a, 545- 614.
216	Matija Celić	siječanj- ožujak 1734.	Sud plemenite općine Turopolje							Matija Mudić (fiškal)	Ugovor s đavlom	Žigmund Škrlec (župan); Josip Magdić (zami. Tužitelj); Ladislav Szale (branitelj)		Nevin.	VZA XVI, 199- 208; Fontes, 173- 224; Sp. Turopolj a, 545- 614.

217	Margareta Klenovac	siječanj-ožujak 1734.	Sud plemenite općine Turopolje				suprug Ivan Vuk-Mlinar	Matija Mudić (fiškal)	Ugovor s đavlom	Žigmund Škrlec (župan); Josip Magdić (zamj. Tužitelj); Ladislav Szale (bratitelj); Gabrijel Škrlec (bilježnik); Ignjat Stepanić (prisežnik); Franjo Mudić (prisežnik)	Ne.	Nepoznato.	VZA XVI, 199-208; Fontes, 173-224; Sp. Turopolj a, 545-614.
218	Barbara Vagiček	siječanj-ožujak 1734.	Sud plemenite općine Turopolje				suprug Matija Hrelić	Matija Mudić (fiškal)	Ugovor s đavlom	Žigmund Škrlec (župan); Josip Magdić (zamj. Tužitelj); Ladislav Szale (bratitelj); Gabrijel Škrlec (bilježnik); Ignjat Stepanić (prisežnik); Franjo Mudić (prisežnik)	Da.	Obezglavljen a i spaljena.	VZA XVI, 199-208; Fontes, 173-224; Sp. Turopolj a, 545-614.
219	Ana Novak	siječanj-ožujak 1734.	Sud plemenite općine Turopolje				suprug Janković-Hudić	Matija Mudić (fiškal)	Ugovor s đavlom	Žigmund Škrlec (župan); Josip Magdić (zamj. Tužitelj); Ladislav Szale (bratitelj); Gabrijel Škrlec (bilježnik); Ignjat Stepanić (prisežnik); Franjo Mudić (prisežnik)	Da.	Obezglavljen a i spaljena.	VZA XVI, 199-208; Fontes, 173-224; Sp. Turopolj a, 545-614.
220	Magdalena Kalopanjka	siječanj-ožujak 1734.	Sud plemenite općine Turopolje					Matija Mudić (fiškal)	Ugovor s đavlom	Žigmund Škrlec (župan); Josip Magdić (zamj. Tužitelj); Ladislav Szale (bratitelj); Gabrijel Škrlec (bilježnik); Ignjat Stepanić (prisežnik); Franjo Mudić (prisežnik)	Da.	Obezglavljen a i spaljena.	VZA XVI, 199-208; Fontes, 173-224; Sp. Turopolj a, 545-614.
221	Jelena Mikinka	siječanj-ožujak 1734.	Sud plemenite općine Turopolje					Matija Mudić (fiškal)	Ugovor s đavlom	Žigmund Škrlec (župan); Josip Magdić (zamj. Tužitelj); Ladislav Szale	Ne.	Nepoznato.	VZA XVI, 199-

222	Barbara Cvetković	siječanj-ožujak 1734.	Sud plemenite općine Turopolje					suprug Ivan Plepelić	Marija Mudić (fiškal)	Ugovor s davlom	(branitelj); Gabrijel Škrlec (bilježnik); Ignjat Stepanić (prisežnik); Franjo Mudić (prisežnik)				208; Fontes, 173- 224; Sp. Turopolj a, 545- 614.
223	Dora Narčić	siječanj-ožujak 1734.	Sud plemenite općine Turopolje					suprug, Lovro Cestar- Vuksanka	Marija Mudić (fiškal)	Ugovor s davlom	Žigmund Škrlec (župan); Josip Magdić (zamj. Tužitelja); Ladislav Szale (branitelj); Gabrijel Škrlec (bilježnik); Ignjat Stepanić (prisežnik); Franjo Mudić (prisežnik)	Da.	Umrla od posljedica mučenja prije konačne presude.		VZA XVI, 199- 208; Fontes, 173- 224; Sp. Turopolj a, 545- 614.
224	Katarina Macenica	16. 3. 1735.	Čakovec (Vlastelinstvo Međimurje)							Ugovor s davlom	Juraj Somšić (plemički podsudac Zaladske županije); Ivan Berke (prisežnik)	Da.	Nepoznato.		Fontes, 62-63.
225	Barbara Barberić	2. 2. - 17. 3. 1735.	Čakovec (Vlastelinstvo Međimurje)							Ugovor s davlom	2. 2. Franjo Kőszegi (plemički podsudac Zaladske županije); Juraj Somšić (plemički podsudac Zaladske županije); Ivan Berke (prisežnik)	Da.	Nepoznato.		Fontes, 21-22.
226	Ana Belavić	18. 3. 1735.	Čakovec (Vlastelinstvo Međimurje)							Ugovor s davlom		Da.	Nepoznato.		Fontes, 22-23.
227	Ana Brleković	2. 3. 1737., 18. 6. 1739.	Kotoriba (Vlastelinstvo Međimurje)							Parnica nedovoljno poznata.	Stjepan Kukuljević (plemički podsudac Zaladske županije); Ivan Berke (prisjednik Zaladske županije); Juraj		Nepoznato.		Fontes, 31-36.

228	Nikola Milijković	12-13. 9. 1738.	Sud grada Zagreba	bivši vojnik					Oskvrnuće posvećene hostije	Somšić (plemički podsudac Zaladske županije) 12.-13. 9. Andrija Szale (kapetan); Josip Bechtan (senator);	Da.	Obezglavljen i spaljen.	VZA VI, 92- 95; Stari i novi Zagreb, 250, 280- 281.
229	Lovro Lojan	1739.	Sud grada Zagreba						Oskvrnuće posvećene hostije			Obješ, pa spaljen.	Stari i novi Zagreb, 250.
230	Margareta Jelenkin (Ritak)	19. 8. 1740.	Rasinja (Vlastelinstvo Rasinja)				suprug Martin Jelenkin		Ugovor s đavlom	Josip Eszterhazy; Ivan Salić (tužitelj); Josip Loob (zastupnik optužene)	Da.	Nepoznato.	Fontes, 105- 121.
231	Katarina Knežek (Jadanić)	19. 8. 1740.	Rasinja (Vlastelinstvo Rasinja)				suprug Mihael Knežek		Ugovor s đavlom	Josip Eszterhazy; Ivan Salić (tužitelj); Josip Loob (zastupnik optužene)		Nepoznato.	Fontes, 105- 121.
232	Katarina Kolarić (Greczy)	19. 8. 1740.	Rasinja (Vlastelinstvo Rasinja)				udovica (pokojni suprug Juraj Kolarić)		Ugovor s đavlom	Josip Eszterhazy; Ivan Salić (tužitelj); Josip Loob (zastupnik optužene)	Da.	Nepoznato.	Fontes, 105- 121.
233	Dorotheja Vanković	14. 10. 1740.	Čakovec (Vlastelinstvo Međimurje)						Ugovor s đavlom	?	Da.		Fontes, 93-95.
234	žena N. N.	1740	Križevci				kćer iz procesa br. 235.		Parnica nepoznata.			Obezglavljen a i spaljena. Oči i jezik odsječene glave se navodno micali još 15 minuta nakon odrubljivanja	Byloff, 233.
235	Petogodišnja djevojčica	1740	Križevci		5 godina		majka optužena vještica iz procesa br. 234.		Parnica nepoznata.			Razrezali žile.	Byloff, 233.

236	žena N. N.	1740	Križevci							Parnica nepoznata.			Nepoznato.	Byloff, 233.
237	žena N. N.	1740	Križevci							Parnica nepoznata.			Nepoznato.	Byloff, 233.
238	žena N. N.	1740	Križevci							Parnica nepoznata.			Nepoznato.	Byloff, 233.
239	žena N. N.	1740	Križevci							Parnica nepoznata.			Nepoznato.	Byloff, 233.
240	žena N. N.	1740	Križevci							Parnica nepoznata.			Nepoznato.	Byloff, 233.
241	žena N. N.	1740	Križevci							Parnica nepoznata.			Nepoznato.	Byloff, 233.
242	djete N. N.	1740	Križevci						majka optužena vještica iz procesa br. 242.	Parnica nepoznata.			Nepoznato.	Byloff, 233.
243	žena N. N.	1741	Križevci							Parnica nepoznata.			Obezglavljen a i spaljena.	Byloff, 233.
244	žena N. N.	1741	Križevci							Parnica nepoznata.			Obezglavljen a i spaljena.	Byloff, 233.
245	žena N. N.	1741	Križevci							Parnica nepoznata.			Nepoznato.	Byloff, 233.
246	žena N. N.	1741	Križevci							Parnica nepoznata.			Nepoznato.	Byloff, 233.
247	Katarina Vukež	15. - 18. 2. 1741.	Tršci (Posjed obitelji Galjuf)	kmetica						Ivan Banovac (tužitelj)	Ivan Banovac (tužitelj)		Nepoznato.	Fontes, 167-170.
248	Katarina Gramisza	18-20. 4. 1741	Sud grada Samobora/ Vlastelinstvo Samobor (Auersperg)						Mihael Šinković (fiškal); Petar Arbanas (zamj. tužitelja)	Ugovor s davlom	Ladislav Sznahina (zamj. suca); Ivan Kralić (plemički podsudac); Petar Arbanas (zamj. tužitelja); Martin Šinković; Lovro Mertlin; Mihael Glasić; Stanko Klešić; Đuro Horvat; Marko Bišan (provizor); Ivan Tomašković (kaštelan); Sigismund de Francisci.	Da.	Spaljena.	VZA XIII, 42-44.
249	Helena Sinečka	18-20. 4. 1741	Sud grada Samobora/ Vlastelinstvo						Mihael Šinković (fiškal); Petar Arbanas	Ugovor s davlom	Ibid.	Da.	Spaljena.	VZA XIII, 42-44.

257	Jaga Pučko	29. 1. 1742	Belska župa		21 godinu				Parnica nepoznata.			Obezglavljen a i spaljena.	Starine XXV, 37; Bayer, 736- 737.
258	Jana Grudiček	9. 3. 1742	Belska župa		50 godina				Parnica nepoznata.			Obezglavljen a i spaljena.	Starine XXV, 37; Bayer, 736- 737.
259	Magda Mraz	9. 3. 1742	Belska župa		60 godina				Parnica nepoznata.			Obezglavljen a i spaljena.	Starine XXV, 37; Bayer, 736- 737.
260	Jana Kolarek	9. 3. 1742	Belska župa		40 godina				Parnica nepoznata.			Obezglavljen a i spaljena.	Starine XXV, 37; Bayer, 736- 737.
261	Kata Kolar	9. 3. 1742	Belska župa		70 godina				Parnica nepoznata.			Obezglavljen a i spaljena.	Starine XXV, 37; Bayer, 736- 737.
262	Jana Jugovec	9. 3. 1742	Belska župa		55 godina				Parnica nepoznata.			Obezglavljen a i spaljena.	Starine XXV, 37; Bayer, 736- 737.
263	Jana Drvarić	9. 3. 1742	Belska župa		60 godina				Parnica nepoznata.			Obezglavljen a i spaljena.	Starine XXV, 37; Bayer, 736- 737.

264	Kata Biskup	1743	Belska župa							Parnica nepoznata.				Obezglavljen a i spaljena.	Starine XXV, 37; Bayer, 736- 737.
265	Seoski linč	10. 2. 1743.	Bistrica												ZHS IV, 385- 386, 399- 400; ZHS V, 16.
266	Helena Kranjica	1743	Sud grada Zagreba							Parnica nepoznata.				Spaljena.	Kučinić 1941, travanj- svibanj, 121- 122.
267	Barbara Mihanović Piszcz	4. 7. 1741. - 14. 4. 1742.	Sud zagrebačkog Kaptola				suprug Franjo Piszcz				1741. Andrija Jelenčić (župan); Petar Krajačić (pl. sudac Zg. Županije); 1742. Stjepan Gudrić (podsudac) Ibid.			Nepoznato.	VZA VI, 95- 96.
268	Marica Karlović	1743	Sud zagrebačkog Kaptola											Nepoznato.	VZA VI, 95- 96.
269	Bara Duganka	7. 2. - 9. 2. 1743	Sud grada Zagreba							Ugovor s đavlom	Nikola Babočaj zvan "Čeh" (senator, kapetan); Josip Behtan (senator, izaslanik)	Da.		Spaljena.	Starine XXV, 37-43.
270	Jela Ptčkovica	7. 2. - 9. 2. 1743	Sud grada Zagreba							Ugovor s đavlom	Ibid.	Da.		Spaljena.	Starine XXV, 37-43.
271	Mara Miherićka	7. 2. - 9. 2. 1743	Sud grada Zagreba							Ugovor s đavlom	Ibid.	Da.		Spaljena.	Starine XXV, 37-43.
272	Mara Dedovka	7. 2. - 9. 2. 1743	Sud grada Zagreba							Ugovor s đavlom	Ibid.	Da.		Spaljena.	Starine XXV, 37-43.
273	Bara Piskovica	veljača 1743.	Sud grada Zagreba							Ugovor s đavlom		Da.		Nepoznata.	VZA VI, 221- 234; Bayer,

274	Barica Jurković Benšek (Cindekovic)	5. 5. - 11. 9. 1743.	Sud grada Zagreba				trgovkinja				Ugovor s davlom				Oslobođena (Konačni ishod nepoznat)	VZA VI, 221-234; Bayer, 713-734.
275	Tišnjarića iz Nove Vesi	1743	Sud grada Zagreba								Parnica nepoznata.				Nepoznata.	VZA VI.
276	Dora Karvančička	1743	Sud grada Zagreba				postolarica			suprug Franjo	Ugovor s davlom				Oslobođena.	VZA VI, 221-234; Bayer, 713-734.
277	Adam Sulić	1743	Sud grada Zagreba								Parnica nepoznata.				Oslobođen.	VZA VI.
278	Grgur Klobas	siječanj - travanj 1744.	Veliki Tabor (Vlastelinstvo Veliki Tabor)								Ugovor s davlom		Da.		Zadavljeni užetom i spaljeni.	Fontes, 125-164.
279	Andrija Klobas	siječanj - travanj 1744.	Veliki Tabor (Vlastelinstvo Veliki Tabor)								Ugovor s davlom		Da.		Zadavljeni užetom i spaljeni.	Fontes, 125-164.
280	Gašpar Lisjak	siječanj - travanj 1744.	Veliki Tabor (Vlastelinstvo Veliki Tabor)								Ugovor s davlom		Da.		Najprije mu se treba odsjeći desna ruka, zatim odrubiti glava, a tijelo spaliti na lomači.	Fontes, 125-164.
281	Valentin Gerbišak	siječanj - travanj 1744.	Veliki Tabor (Vlastelinstvo Veliki Tabor)								Parnica nedovoljno poznata.				Nepoznato.	Fontes, 125-164.

																VIII, 59-60.	
301	Ivan Vlahović	1746		Stubica									Parnica nedovoljno poznata.			Pobjegao.	VZA VIII, 59-60.
302	Juraj Kranjčec (Kraizlor)	5. 1. 1747.		Gradišćak (Vlastelinstvo Medimurje)									Parnica nedovoljno poznata.		Ivan Nagyfallusy (prisjednik zaladske županije); Ivan Jambrešić (izvršitelj parničkog prava)	Nepoznato.	Fontes, 57-58.
303	Barbara Perušić	17. 3. 1747. do 3. 1. 1748.		Sud zagrebačke i križevačke županije (Sud grada Zagreba)	kmetica	starija žena					Đuro Horvat (tužitelj, zamj. Fiškala zag. I križ. žup.)	Ugovor s davlom		Da.	Umrla u tamnici.	VZA 235-238; Starine XXV, 43-56; Bayer, 634-657.	
304	Mara Uvašićka (Drapuška)	17. 3. 1747. do 3. 1. 1748.		Sud zagrebačke i križevačke županije (Sud grada Zagreba)	kmetica	starija žena						Ugovor s davlom		Da.	Oslobođena (Konačni ishod nepoznat)	VZA 235-238; Starine XXV, 43-56; Bayer, 634-657.	
305	Kata Vukšićka (Rakocica)	17. 3. 1747. do 3. 1. 1748.		Sud zagrebačke i križevačke županije (Sud grada Zagreba)	kmetica							Ugovor s davlom		Ne.	Oslobođena.	VZA 235-238; Starine XXV, 43-56; Bayer, 634-657.	
306	Uršula Jugovica (Kranjica)	17. 3. 1747. do 3. 1. 1748.		Sud zagrebačke i križevačke županije (Sud grada Zagreba)	kmetica							Ugovor s davlom		Ne.	Oslobođena (Konačni ishod nepoznat)	VZA 235-238; Starine XXV, 43-56; Bayer,	

307	Jela Tucman	17. 3. 1747. do 3. 1. 1748.	Sud zagrebačke i križevačke županije (Sud grada Zagreba)	kmetica			suprug Stjepan Tucman.		Ugovor s davlom	Ibid.	Ne.	Oslobođena (Konačni ishod nepoznat)	VZA 235- 238; Starine XXV, 43-56; Bayer, 634- 657.
308	Dora Skovranka	?	Vlastelinski sud Oroslavje (Sermage)						Parnica nedovoljno poznata. (Ugovor s davlom)		Da.	Spaljena.	VZA 235- 238; Starine XXV, 43-56; Bayer, 634- 657.
309	Magda Matković	1746-1747.	Vlastelinski sud Adama Nikolaja Ilijašića (Održan u Zagrebu)						Parnica nedovoljno poznata. (Ugovor s davlom)		Da.	Spaljena.	VZA 235- 238; Starine XXV, 43-56; Bayer, 634- 657.
310	Katarina Rokat	17. 12. 1747.	Sud zagrebačke županije						Parnica nepoznata.			Oslobođena.	VDA VIII, 60.
311	Anica Pauković	2. 11. 1747 do 2. 12. 1748.	Sud virovitičke županije u Osijeku	kmetica, pravoslavn e vjere	27 godina		suprug Jovan Pauković	Ludovik Patačić (veliki župan, podizatelj optužbe); Josip Loob (tužitelj/fiskal)	Ugovor s davlom	Ludovik Patačić (veliki župan, podizatelj optužbe); Josip Loob (tužitelj/fiskal); Baltazar Mikšić (plem. sudac vir. žup.); Stjepan Poor (prisjednik vir. žup.); Ignjat Čačković (plem. sudac vir. žup.); Stjepan Relić (plem. Sudac vir. žup.)	Da.	Živa spaljena s barutom oko vrata.	VZA II, 235; Bayer, 619- 634.
312	Bara Petruševka	27. 3. - 29. 4. 1749.	Sud zagrebačke i križevačke županije (održan	kmetica			sin Ivan Petruša	Petar Gojmerac (plem. Sudac	Ugovor s davlom	Petar Gojmerac (plem. sudac zag. žup.); Josip Raffay (podžupan zag.); Josip	Da.	Spaljena.	Starine XXV, 56-76;

321	Helena Bibač	15. 12. 1757.	Čakovec (Vlastelinstvo Međimurje)							Parnica nedovoljno poznata.			Nepoznato.	Fontes, 25-26.
322	žena N. N.	1758	?							Parnica nepoznata.			Osuđena na smrt. Oslobodena nakon predaje procesa medicinskim stručnjacima u Beč, koji su opovrgnuli sve optužbe...	Bayer, 768- 771.
323	žena N. N.	1758	?							Parnica nepoznata.			Osuđena na smrt. Oslobodena nakon predaje procesa medicinskim stručnjacima u Beč, koji su opovrgnuli sve optužbe...	Bayer, 768- 771.
324	Magdalena Logomer Herucina	kolovoz 1758.	Križevci							Parnica nedovoljno poznata.		Da.	Osuđena na smrt. Oslobodena nakon predaje procesa medicinskim stručnjacima u Beč, koji su opovrgnuli sve optužbe...	Bayer, 768- 771.

7. BIBLIOGRAFIJA

7. 1. Kratice

Acta	<i>Acta comitialia Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae</i>
<i>Einrichtungswerk</i>	<i>Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688 – 1690)</i>
Fontes	<i>Fontes: izvori za hrvatsku povijest</i>
<i>Metodična uputa</i>	<i>Directio methodica processus iudiciarii iuris consuetudinarij, inclyti regni Hungariae</i>
Sp. Turopolja	<i>Povjesni spomenici plemenite općine Turopolja</i>
Sp. Zag	<i>Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske</i>
Starine XXV	Tkalčić 1892.
Starine XXVI	Lopašić 1892.
VDA	<i>Vjesnik Kr. državnog arhiva u Zagrebu</i>
VZA	<i>Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva</i>
ZHS	<i>Zaključci Hrvatskog sabora</i>

7. 2. Neobjavljeni izvori

Državni arhiv u Zagrebu: Poglavarstvo Slobodnog kraljevskog grada Zagreba - Zapisnik parničkih postupaka poglavarstva 1699. - 1705. (sign. 1815.)

7. 3. Objavljeni izvori

Acta comitialia Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae = Hrvatski saborski spisi: knjiga peta: od godine 1609. do godine 1630. s dodatkom od god. 1570. do god. 1628. (ur.) Ferdo Šišić. Zagreb: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1918.

Bayer, Vladimir. "Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku 1443. godine", *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 35., br. 1., 1985. str. 47-71.

Bojničić, Ivan. "Neizdane isprave o progonu vještica u Hrvatskoj", *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, br. 4, Zagreb 1902, str. 112-120, 182-184; br. 5, Zagreb 1903, 1-8, 105-114, 239-246; br. 6, Zagreb 1904, str. 80-96, 221-241.

Bojničić, Ivan. "Novi prilozi za povijest progona vještica", *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, br. 17, Zagreb 1915, str. 115-172.

Celestin Vjekoslav. "Parnica proti Anici Pauković, seljakinji i 'vještici' iz Čepina", *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, br. 2, Zagreb 1900, str. 234-244.

Chloupek, Drago. "Mogut", *Zbornik za narodni život i običaje*. God. 1953. Zagreb: JAZU, str. 241-250.

Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688 – 1690). (ur.) János Kalmár und János J. Varga. Stuttgart : Steiner, 2010.

Fontes: izvori za hrvatsku povijest. God. 19. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2013.

Jutrović, Andre. "Uzlovi i vilenice na Braču, Hvaru i Visu u XVII veku". *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 11-15/1962-1966: 179-184.

Kitonić, Ivan Kostajnički. *Directio methodica processus iudicarii iuris consuetudinarij, incltyti regni Hungariae = Metodična uputa u sudbeni postupak po običajnom pravu slavnog Ugarskog Kraljevstva*. Zagreb: Pravni fakultet, 2004.

Laszowski, Emilije. "Dva priloga k povijesti progona vještica u Hrvatskoj", *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, br. 1, Zagreb 1899, str. 109-114.

Laszowski, Emilije. "Prilog k progonu vještica u Hrvatskoj", *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, br. 2, Zagreb 1900, str. 59-60.

Laszowski, Emilije. "Prilog povijesti progona vještica u Hrvatskoj", *Vjesnik Kr. državnog arhiva u Zagrebu*, br. 7, Zagreb 1937, str. 166-168.

Laszowski, Emilije. "Prilozi spomenicima o progonu vještica u Hrvatskoj", *Vjesnik Kr. državnog arhiva u Zagrebu*, br. 8, Zagreb 1939, str. 47-60.

Lazowski, Emilije. "Prilog za povijest progona vještica u Hrvatskoj", *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, br. 10, Zagreb 1908, str. 203-208.

Laszowski, Emilije. "Progon vještica u Turopolju", *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, br. 16, Zagreb 1914, str. 196-208.

The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary = Decreta regni mediaevalis Hungariae : vol. I = t. I: 1000-1301. (ur.) János M. Bak, György Bónis i James Ross Sweeney. Idyllwild : C. Schlacks, 1999.

Lopašić, Radoslav. "Prilozi za povijest protestanata u Hrvatskoj", *Starine* 26, 1892, str. 162-194.

Noršić, Vjekoslav. "Još jedan prinos k progonu vještica u Hrvatskoj", *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, br. 13, Zagreb 1911, str. 42-44.

Povijesni spomenici plemenite općine Turopolja: nekoć "Zagrebačko polje" zvane. Sv. IV: 1560.-1895. Sabrao: Emilij Laszowski. Zagreb: Tiskom Antuna Scholza, 1908.

Povijesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske. Sv. IV, VII, VIII, IX. Sabrao: Ivan Tkalčić. Zagreb: Brzotiskom K. Albrechta (Jos. Wittasek), 1900-1903.

Povijesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske. Sv. XIV. Sabrao: Emilij Laszowski. Zagreb: Tisak zakladne tiskare Narodnih novina, 1932.

Povijesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske. Sv. XVIII. Građu pripremio Emilij Laszowski, uvod i indeks sastavila Lelja Dobronić. Zagreb: Tisak Nakladnog zavoda Hrvatske, 1949.

Strohal, Rudolf. "Prilog za povijest progona vještica u Hrvatskoj", *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, br. 3, Zagreb 1928, str. 200.

Šojat, Vesna. "Sa jedne istrage na vlastelinskom sudu grofa Ratkaja u Velikom Taboru 1744. godine", *Kaj*, god. 2, br. 7-8, Zagreb 1969, str. 92-100.

Štefanić, Vjekoslav. "Sujeverje na Krku u XVI. i XVII. vijeku", *Zbornik za narodni život i običaje*. knj. 29., sv. 2. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1934. str. 229-232

Tkalčić, Ivan. "Isprave o progonu vještica u Hrvatskoj", *Starine* 25, Zagreb, 1892, str. 1-102.

Tkalčić, Ivan. "Prinosi k progonu vještica u Hrvatskoj", *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, br. 6, Zagreb 1904, str. 78-79.

Valvasor, Johann Weichard Freiherrn. Die Ehre des Herzogthums Krain : Laibach-Nürnberg 1689. 4. Bd., (Buch 12 bis 15). Rudolfswerth : Druck und Verlag v. J. Krajec, 1877-79.

Zaključci Hrvatskog sabora. Sv. I, III, IV, V. Pripremili: Josip Buturac, Mirko Stanisavljević. Zagreb: Državni arhiv, 1958-1966.

7. 4. Literatura

Adamček, Josip. *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*. Zagreb: JAZU: Sveučilište, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest: Sveučilišna naklada Liber, 1980.

Atkinson, Mike. "Norbert Elias and the Body", *Routledge Handbook of Body Studies*. (ur.) Bryan S. Turner. London; New York: Routledge, 2012, str. 49-61.

Bayer, Vladimir. Kazneno procesno pravo: Knjiga II. Povijesni razvoj kaznenog procesnog prava. Priredio: Davor Krapac. Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, 1995.

- Bayer, Vladimir. *Ugovor s đavlom: procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*. Zagreb: Zora, 1969.
- Behringer, Wolfgang. "Little Ice Age", *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*. Santa Barbara, Denver, Oxford: ABC-CLIO, 2006, str. 660-664.
- Berman, Harold J. *Law and Revolution II: The Impact of the Protestant Reformation on the Western Legal Tradition*. London: Belknap Press, 2003.
- Bertoša, Miroslav. *Istra između zbilje i fikcije*. Zagreb: Matica hrvatska, 1993.
- Blažević, Zrinka. "Imagining Historical Imagology: Possibilities and Perspectives of Transdisciplinary/Translational Epistemology“, Davor Dukić (ed.): *Imagology Today : Achievements, challenges, perspectives, Aachener Beiträge zur Komparatistik*; Bd. 10, Bonn: Bouvier, 2012, str. 101-113.
- Blažević, Zrinka. "Suvremena historijska znanost pred izazovom interdisciplinarnosti i transdisciplinarnosti", *Prevođenje povijesti: Teorijski obrati i suvremena historijska znanost*, Zrinka Blažević. Zagreb: Srednja Europa, 2014, str. 49-62
- Blažević, Zrinka. *Vitezovićeve Hrvatska između stvarnosti i utopije: ideološka koncepcija u djelima postkarlovačkog ciklusa Pavla Rittera Vitezovića (1652.-1713.)*. Zagreb : Barbat, 2002.
- Boranić, Dragutin. "Vragovi i vještice", *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* knj. XVII, 1912, str. 365-372.
- Braverman, Irus. Nicholas Blomley, David Delaney, Alexandre (Sandy) Kedar. "Introduction: Expanding the Spaces of Law", *The Expanding Spaces of Law*. (ur.) Irus Braverman. Stanford: Stanford University Press, 2014, str. 1-29.
- Briggs, Robin. *Witches & Neighbours: The Social and Cultural Context of European Witchcraft*. London: Blackwell, 2002. (Second Edition)

- Brnardić, Teodora Shek. "Pomaganje dušama kao misija: osnivanje zagrebačkog isusovačkog kolegija u kontekstu tridentskog katolicizma", *Tridentska baština: katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*. (ur.) Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje. Zagreb: 2016, str. 441-459.
- Budak, Neven. *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*. Zagreb: Leykam International, 2007.
- Buntak, Franjo. *Povijest Zagreba*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1996.
- Byloff, Fritz. *Hexenverfolgung und Hexenglaube in den österreichischen Alpenländern*. Hamburg: Severus, 2014.
- The Cambridge Foucault Lexicon*. Urednici: Leonard Lawlor, John Nale. New York: Cambridge University Press, 2014.
- Clark, Stuart. "Protestant witchcraft, Catholic witchcraft" (1980), *The Witchcraft Reader*, (ur.) Darren Oldridge. London; New York: Routledge, 2008, str. 120-129.
- Cohen, Ira. "agency and structure", *The Cambridge Dictionary of Sociology*. Urednik: Bryan S. Turner. 2006, str. 15-17.
- Crossley, Nick. "Phenomenology and the Body", *Routledge Handbook of Body Studies*. (ur.) Bryan S. Turner. London; New York: Routledge, 2012, str. 130-142.
- Čepulo, Dalibor. *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu: od srednjeg vijeka do suvremenog doba*. Zagreb: Pravni fakultet, 2012.
- Čiča, Zoran. *Vilenica i vilenjak: sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2002.
- Damasio, Antonio. *The Strange Order of Things: Life, Feeling, and the Making of Cultures*. New York: Pantheon books, 2018.

- Delaney, David. "At Work in the Nomosphere: The Spatiolegal Production of Emotions at Work", *The Expanding Spaces of Law*. (ur.) Irus Braverman. Stanford: Stanford University Press, 2014, str. 239-262.
- DeMello, Margo. *Body studies: an introduction*. London; New York: Routledge, 2014.
- Descartes, René. *Meditacije*. Prijevod: Tomislav Ladan, Zagreb: 1993
- Dillinger, Johannes. *Evil People: A Comparative Study of Witch Hunts in Swabian Austria and the Electorate of Trier*. University of Virginia Press, 2009.
- Dinzelbacher, Peter. *Istorija evropskog mentaliteta: glavne teme u pojedinačnim prikazima*. Prijevod: Branimir Živojinović. Beograd: Podgorica: Službeni glasnik; CID, 2009.
- Dülmen, Richard van. *Theatre of Horror*. Great Britain: Polity Press, 1990.
- Elias, Norbert. *O procesu civilizacije: sociogenetska i psihogenetska istraživanja: 1-2*. Prijevod: Marijan Bobinac, Silvija Bosner. Zagreb : Izdanja Antibarbarus, 1996.
- Elias, Norbert. "On Human Beings and Their Emotions: A Process-Sociological Essay", *Theory, Culture & Society*. Vol. 4. London: SAGE, 1987, str. 339-361.
- Elliott, E. Donald. "Law and Biology: The New Synthesis?". Faculty Scholarship Series. 5101. 1997.
- Foucault, Michael. *History of Sexuality. Vol. 1-3*. London: Penguin Books, 1978-1990.
- Foucault, Michael. *Nadzor i Kazna: rađanje zatvora*. Prijevod: Divina Marion. Zagreb: Informator: Fakultet političkih znanosti, 1994.
- Gehlen, Arnold. *Čovjek: njegova narav i njegov položaj u svijetu*. Prijevod: Kiril Miladinov. Zagreb: Naklada Breza, 2005.

- Ginzburg, Carlo. *Ecstasies: Deciphering the Witches' Sabbath*. New York: Pantheon Books, 1991.
- Ginzburg, Carlo. *The Night Battles: Witchcraft & Agrarian Cults in the Sixteenth & Seventeenth Centuries*. London: Routledge, 2011.
- Golden, Richard M. (ur.) *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*. Santa Barbara, Denver, Oxford: ABC-CLIO, 2006.
- Grosz, Elizabeth. *Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1994.
- Gruter, Margaret. Paul Bohannon. *Law Biology & Culture: The Evolution of Law*. Santa Barbara: Ross-Erikson, 1983.
- Horvat, Rudolf. *Prošlost grada Zagreba*. Zagreb: "August Cesarec": Atlantic Paper, 1992.
- Hrvatska enciklopedija*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999-2009.
- Huzjan, Vladimir. "O hodočašćima i čudesnim ozdravljenjima u 17. i 18. stoljeću na temelju analize zapisa iz najstarije matične knjige krštenih župe sv. Vida u Brdovcu", *Historijski zbornik* 65/1, 2014, str. 65-93.
- Ildikó, Sz. Kristóf. "Hungary", *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*. (ur.) Richard Golden. M. Santa Barbara, Denver, Oxford: ABC-CLIO, 2006, str. 515-519.
- Jureković, Marino. "Ivan Kitonić Kostajnički. Bilješke o životu i djelu", *Directio methodica processus iudicarii iuris consuetudinarij, inclyti regni Hungariae = Metodična uputa u sudbeni postupak po običajnom pravu slavnog Ugarskog Kraljevstva*. Ivan Kitonić. Zagreb: Pravni fakultet, 2004, str. 661-697.
- Kantorowicz, Ernst H. *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1957.

- Kapetanić, Niko. Nenad Vekarić. *Konavoski rodovi*. Sv. 1-3. Zagreb; Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti, 2001-2003.
- Kern, Edmund M. *The Styrian Witchcraft Trials: Secular Authority and Religious Orthodoxy in the Early Modern Period*. Ph.D. diss., University of Minnesota, 1995.
- Klaniczay, Gabor. "Hungary: The Accusations and the Universe of Popular Magic", *Early Modern European Witchcraft: Centres and Peipheries*. New York: Oxford University Press, 1993, str. 219-255.
- Klaniczay, Gabor. "Witch-hunting in Hungary: Social or Cultural Tensions?", *Acta Ethnographica*, Acad. Sci. Hung., 37 (1-4), 1991/92, str. 67-91.
- Kučinić, Viktor. "Czoperniczki czech", *Revija društva Zagrebčana*, travanj 1940, str. 118-126.
- Kučinić, Viktor. "Czoperniczki czech", *Revija društva Zagrebčana*, srpanj 1940, str. 215-229.
- Kučinić, Viktor. "Czoperniczki czech", *Revija društva Zagrebčana*, travanj-svibanj 1941, str. 109-122.
- Laszowski, Emilij. *Stari i novi Zagreb*. Zagreb: Školska knjiga, 1994.
- Leder, Drew. *The Absent Body*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1990.
- Levack, Brian P. *The Witch – Hunt in Early Modern Europe*. Harlow, England; New York: Pearson Longman, 2006. (Third edition)
- Löw, Martina. *The Sociology of Space: Materiality, Socliat Structures, and Action*. New York: Palgrave Macmillan, 2016.
- Marjanić, Suzana. "Zmaj i junak ili kako ubiti zmaja na primjeru me imurskih predaja o grabancija u i pozaju", *Narodna Umjetnost* 46/2, 2009, str. 11-36.

Maršavelski, Magdalena Apostolova. *Iz pravne prošlosti Zagreba : (13. - 16. stoljeće)*. Zagreb: Školska knjiga, 1998.

Matasović, Maja Rupnik. "Svjedočanstva o iskorjenjivanju praznovjerja u Hrvatskoj u 18. stoljeću prema odlukama tridentskog sabora", *Tridentska baština: katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*. (ur.) Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje. Zagreb: 2016, str. 447-489.

Monter, William. "Devil's mark", *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*. (ur.) Richard Golden. M. Santa Barbara, Denver, Oxford: ABC-CLIO, 2006, str. 275-277.

Oldridge, Darren (Ur.). *The Witchcraft Reader*. London; New York: Routledge, 2008.

Pálffy, Géza. *Povijest Mađarske: Ugarska na granici dvaju imperija: (1526.-1711.)*. Prijevod: Jelena Knežević. Samobor: Meridijani, 2010.

Petrić, Hrvoje. "Stoljeće oporavka i napretka.", *Povijest grada Zagreba: knjiga 1. Od prethistorije do 1918*. (ur.) Ivo Goldstein, Slavko Goldstein. Zagreb: Novi Liber, 2012.

Pitts-Taylor, Victoria. "Social Brains, Embodiment and Neuro-Interactionism.", *Routledge Handbook of Body Studies*. (ur.) Bryan S. Turner. London; New York: Routledge, 2012, str. 171-182.

Polgar, Nataša. "Vještica kao anti-majka psihoanalitička interpretacija zapisnika sa suđenja", *Narodna umjetnost*, Vol. 52, No.2, Prosinac. Zagreb, 2015, 215-239.

Polgar, Nataša. *Vještica kao drugi: folkloristički pristup zapisima sa suđenja vješticama u Zagrebu i okolici u 17. i 18. stoljeću*. Zagreb, 2014. (Doktorska disertacija) Filozofski fakultet u Zagrebu.

Rady, Martin. *Customary Law in Hungary*. New York: Oxford University Press, 2015.

- Reckwitz, Andreas. 2002. "Toward a Theory of Social Practices. A Development in Culturalist Theorizingo". *European Journal of Social Theory* 5:243-263.
- Shilling, Chris. *Changing Bodies: Habit, Crisis and Creativity*. London: SAGE, 2008.
- Shilling, Chris. *The Body: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press, 2016.
- Shilling, Chris. *The body and social theory*. London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage Publications, 2003. Prvo izdanje: 1993.
- Shilling, Chris. *The Body in Culture, Technology & Society*. London: SAGE, 2005.
- Silbey, Susan. "law and society", *The Cambridge Dictionary of Sociology*. Urednik: Bryan S. Turner. 2006, str. 327-330.
- Smail, Daniel Lord. *On Deep History and The Brain*. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, 2008.
- Spiegel, Gabrielle M. *Practicing History: New Directions in Historical Writing after the Linguistic Turn*. London; New York: Routledge, 2005.
- Stojan, Slavica. *Vjerenice i nevjernice: žene u svakodnevici Dubrovnika (1600-1815)*. Dubrovnik: Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti; Prometej, 2003.
- Tamanaha, Brian Z. *A Realistic Theory of Law*. New York: Cambridge University Press, 2017.
- Thomas, E. W. *The Judicial Process: Realism, Pragmatism, Practical Reasoning and Principles*. New York: Cambridge University Press, 2005.
- Tkalčić, Ivan. "Parnice proti vješticama u Hrvatskoj", *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 103. Zagreb: JAZU, 1891, str. 83-116.

- Tóth, Péter. "River Ordeal—Trial by Water—Swimming of Witches: Procedures of Ordeal in Witch Trials", *Demons, Spirits, Witches vol. 3.* (ur.) Gábor Klaniczay and Éva Pócs. Budapest; New York: Central European University Press, 2008, str. 129-163.
- Tschaikner, Manfred. *Damit das Böse ausgerottet werde: Hexenverfolgungen in Vorarlberg im 16. und 17. Jahrhundert.* Bregenz: Vorarlberger Autoren Gesellschaft, 1992.
- Turner, Bryan S. *The Body & Society: Explorations in Social Theory.* Treće izdanje. Los Angeles; London; New Delhi; Singapore, 2008. Prvo izdanje 1984.
- Turner, Bryan S. "Introduction: The Turn of the Body", *Routledge Handbook of Body Studies.* (ur.) Bryan S. Turner. London; New York: Routledge, 2012, str. 1-17.
- Turner, Bryan S. "Embodied Practice: Martin Heidegger, Pierre Bourdieu and Michel Foucault", *Routledge Handbook of Body Studies.* (ur.) Bryan S. Turner. London; New York: Routledge, 2012, str. 62-74.
- Turner, Victor. *The ritual process: structure and anti-structure.* New York: Aldine de Gruyter, 1995.
- Vanino, Miroslav. *Isusovci i hrvatski narod: I.* Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove u Zagrebu, 1969.
- Volmer, Rita. "Jesuits (Society of Jesus)", *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition.* (ur.) Richard Golden. M. Santa Barbara, Denver, Oxford: ABC-CLIO, 2006, str. 586-589.
- Vukelić, Deniver. *Svjatovna suđenja i progoni zbog čarobnjaštva i hereze te progoni vještica u Zagrebu i okolici tijekom ranog novog vijeka.* Zagreb, 2009. (Diplomski rad) Filozofski fakultet u Zagrebu.
- Wacks, Raymond. *Philosophy of Law: A Very Short Introduction.* New York: Oxford University Press, 2006.

Weinberg, Darin. "Social Constructionism and the Body", *Routledge Handbook of Body Studies*. (ur.) Bryan S. Turner. London; New York: Routledge, 2012, str. 144-156.

Wiesner-Hanks, Merry E. *Early Modern Europe 1450-1789*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. Prvo izdanje 2006.

Wiesner, Merry E. „Gender and Witchcraft“, *Witchcraft in Early Modern Europe*. (ur.) Merry E. Wiesner. Boston, New York: Houghton Mifflin Company, 2007, str. 149 – 154.

Zbiljski, Ana. *Rodno iskustvo i svakodnevnica žena u prvoj polovici 18. stoljeća u Banskoj Hrvatskoj u svjetlu inkvizicijskih spisa*. Zagreb, 2013. (Diplomski rad). Filozofski fakultet u Zagrebu.

7. 5. Internetske stranice

"'Bloodlust hysteria': sorcery accusations a brutal death sentence in Papua New Guinea" Online: <https://www.theguardian.com/world/2018/jan/05/bloodlust-hysteria-sorcery-accusations-a-brutal-death-sentence-in-png> (Posjet: 23. 8. 2018.)

"The Horror of Being the Target of a Witch Hunt in India" Online: https://broadly.vice.com/en_us/article/zmw4nw/woman-in-india-modern-witch-hunts (Posjet: 23. 8. 2018.)

"Rise in African children accused of witchcraft" Online: <https://www.bbc.co.uk/news/world-africa-10671790> (Posjet: 23. 8. 2018.)

"The Strange Order of Things: Homeostasis, Feeling, and the Making of Cultures." Online: <https://www.youtube.com/watch?v=CAmkDrVvJ68> (Posjet: 15. 5. 2018.)

SUMMARY

This graduate thesis is an analysis of the relationship between criminal law and the human body on the territory of Banska Hrvatska in the 17th and 18th centuries. It is based on a theoretical assumption that there exists a recursive connection between the human body and law. By focusing on the changes in human behaviours and legal structures in specific historical circumstances, this thesis sets out to show how historical changes in criminal law had an impact on the formation of human communities and individual bodies. To signify the interrelationship between human bodies and criminal law, early modern court records of witch trials have been used as primary sources. Besides them being a good source of information about the court proceedings and practices, the court records offer a unique glance into the mental and practical engagements of different historical actors with "criminal bodies", as were considered those of early modern witches.

Key words: body, law, body history, legal history, witchcraft, witch-hunt, popular culture, legal culture, early modern period.